МАГАЗИН
СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ

1934.

УРЕДИО

ВЛАДАН ДЕСНИЦА

ХРВАТСКА ШТАМПАРИЈА С. ВИДОВИЋ — СПЛИТ

Напомена. Није намјера овог »Магазина« да истакне и наметне неку своју идеологију и свој програм; он хоће само да буде слободан израз тежња и идеја овога краја и његових људи. Досљедно томе, уредништво је сматрало за потребито да сарадницима остави најширу слободу и пуну одговорност, како у формалном погледу нарјечја, правописа и писма, тако и у материјалном погледу идејног садржаја.

Пред читав један вијек сјеверна Далмација имала је своју годишњу публикацију, »Србско-далматински алманах«, каснији »Србско-далматински магазин«.

Дакле већ у оно доба, у онако тешким животним приликама и условима развитка, наш јавни живот био је тако интензиван, а интерес за јавна питања тако жив, да је из потребе никнула једна годишња културна ревија.

Одонда до данас наш јавни живот и наша културна продукција стално су расли и развијали се, а наш прилог опћој југословенској мисли и југословенској књизи постајао је све већи и све значајнији. Према томе, ова наша културна публикација, која наставља традицију »Србско-далматинског Магазина«, данас има тим јаче оправдање и тим ширу задаћу.

Живот овога краја, његове потребе и његове духовне тежње, бар у принципу, једнако су важни као и живот, потребе и тежње ма којег другог краја. Али су оне, из разних узрока, мање видне и мање уважаване. — »Магазин« има да буде преглед нашег јавног живота, наших прилика и потреба и израз наших тежња, те да их учини виднијим и уважаванијим.

Наши су културни радници расијани по читавој држави и дјелују у разним срединама, па се заборавља да су сви они синови једног краја и носиоци једне културне традиције; њихов се рад, узет као цјелина, нема у виду и недовољно се хонорира. — У »Магазину« ће они имати прилике да наступе заједно, повезани припадношћу истој средини.

Напокон, »Магазин« је поставио себи за задаћу и то, да обрађује нашу прошлост, која је коликогод непозната толико и свијетла. — Зато ће публиковати документе из наше прошлости и доносити историске радње.

За поједина питања од веће важности са подручја културне историје, политичке историје, књижевности итд., која нису довољно расвијетљена ни обрађена, »Магазин« ће отворити сталне рубрике, у којима ће доносити документе, изворе, вијести, радње и уопће све што се на то односи, да тако прибере градиво и облакша рад онима који би хтјели да та питања исцрпно и систематски обраде.

Вршење ових задатака задовољиће духовне потребе једнога краја, а и за цјелину ће значити несумњиву добит.

*

Млечић и Турчин као лака варка
неста, и с њиме паше, провидури;
још само гдегод лав свештеног Марка
врх врата кога старог града зури.

Но, с наших гора пуних сунца јарка,
с Котара Равних, с Буковица сури'
диже се песма о Стојану жарка
и к Мору слази слична бујној бури.

Море се пита: »је ли ово јека
прошлости пуне славе, пуне звека
оружја бојног што јунаке кити?

Ил' химна крви, младости и зора
Народа овог младог, који с гора
високих к мени к'о бујица хити?«

МИРКО КОРОЛИЈА

ИСТОРИЈА

БОШКО ДЕСНИЦА:

НЕКОЛИКО ПРИЛОГА ИСТОРИЈСКОМ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

I.

Лични описи Илије Смиљанића, Јанка Митровића, харамбаше Плавше и др.

Послије Фосколових успјеха у зимској и прољетној војни 1647 г. почели су Морлаци из Котара, Буковице и Петрова Поља да се одмећу од Турака и да прелазе к Млечићима. Тај покрет, у већини случајева, није био спонтан, већ изазван од Фосколових агената, који су успјели да искористе психозу страха, узбуђења и пометње у коју је запала раја, кад је, по изгону Турака, остала без господара и заштитника[1]). За Фоскола-војника Морлаци су претстављали један драгоцјен, ненакнадив ресервоар људског материјала па је разумљиво и његово настојање да их што јаче веже за млетачку ствар. У ту је сврху он израдио од владе у Млецима овлаштење да може, по свом нахођењу, награђивати заслужне и упливне влашке главаре. Тим је наградама Фосколо коначно освојио влашку љубав и потчинио својој вољи тај разуздани елеменат. Рачуна се да је за Фосколова генералата прешло к Млечићима до 28.000 влашких душа. Према томе, број главара које је требало наградити био је огроман. Стога је награђивање вршено на махове, у серијама, једном терминацијом, која се стално понављала и у којој се, као код формулара, мијењало се само име обдареног. У тим је терминацијама важно то, што се поред имена награђеног поглавице редовно налази и његов лични опис (ваљда ради тачније идентификације). Описи су, разумије се, суви и шаблонски, као сви лични описи на свијету, али садрже понекад и по коју живописну и карактеристичну појединост. Није свакако без важности да нам ти описи омогућују, бар у главним цртама, претставу физичног изгледа неких лица из народне пјесме, по којој су сви јунаци једнаки и сви лијепи. Ради тога, уз превод типичне терминације, износимо неколико тих описа.

---

[1]) Потанкости о овом покрету дао је писац у радњи »Једна страница из прошлости нашег народа под Млечићима« у ускршњем броју Новог Доба 1932 — оп. Ур.

Ми, Леонардо Фосколо, за преведру млетачку републику генерални проведитор у Далмацији и Албанији.

Имамо изричиту заповијед у више дукала узвишеног сената, недавно обновљену у писмима од 28 јануара и 16 маја, да дозначимо неку награду главарима и харамбашама Морлака који су се у овом рату, услијед преговора са нама, показали као вјерни и корисни.

Познајући по искуству оданост и способност Петронија Селаковића, калуђера из Кистања, висока, кестењасте браде и брка, очију шарих, мрке косе, са ожиљком на лијевој сљепочици, који нас је у толико прилика задивио својим дјелима, одређујемо му по снази ове заповиједи и по споменутом овлаштењу четири дуката на мјесец, која ће му бити исплаћивана од ове фискалне коморе по предигнућу редовитих налога и полица.

Стављајући у дужност извршење ове заповиједи коме принадлежи и забиљежење гдје треба у вјеру чега итд.

Задар 15 априла 1648.

Под истим датумом једнака Дамјану Ковиловићу, попу из Добропољаца, високу, сиједу, шарених очију, прогрушане браде.

На 14 јула 1648 једнака харамбаши Илији Смиљанићу ниска стаса, црномањасту, оспичаву, шарих очију, младу, кестењаста брка.

На 8 октобра 1648 једнака харамбаши Милети Вукчевићу из Жегара, средњег стаса, кестењасте косе, четвртасте, кестењасте броде, очију шарих са ожиљком на лијевој обрви.

Под истим датумом једнака попу Вукадину Лукину из Кричака, православном свештенику, високу, кестењасте косе, широке, црвене браде, лијепа људска појава.

Под истим датумом једнака кнезу Драгојлу из Миљеваца, шизматику, ниска стаса, густе, прогушане браде, црне, просиједе косе, очију шарих.

На 4 августа 1649, једнака харамбаши Плавши Кресковићу, младу, обријане браде, коса и брка плавих, стаса обична.

Под истим датумом једнака харамбаши Јанку Митровићу из Жагара, обична стаса, шарих очију, кестењасте косе, жута брка, стару отприлике 36 година.

На 4 јануара 1650, једнака харамбаши Радоји Бањку покојног Манојла из Лапца, високу, црне косе, браде и очију, сиједу, стару 50 година.

Под истим датумом, једнака Вуку Бањку стару 40 година и Драгоју Бањку покојног Манојла, трећем брату, стару 50 година.

На 8 јануара 1650, једнака Вукадину Митровићу, харамбаши из Жегара, ниска стаса, шарих очију, црне косе, кестењасте браде, сатру око 40 година.

На први фебруара 1650 једнака сину харамбаше Јанка Митровића, званом Стојан, нејаку дјетету[1]).

На први марта 1650, једнака харамбаши Филипу Смиљанићу, ниска стаса, шарих очију, кестењасте косе, са првом маховином на усници[2]) стару отприлике 20 година.[3])

---

[1]) У оригиналу: »in etá tenera esistente«.

[2]) У оригиналу: »prima lanugine«.

[3]) Сви објављени документи налазе се у другој књизи (стр. 341 и даље) Фосколових списа у архиви задарске префектуре.

II.

СМРТ КУНЕ ХАСАН-АГЕ.

Ми Лоренцо Долфин за преведру млетачку републику генерални проведитор у Далмацији и Албанији.

Настављајући без станке ови Морлаци у давању све то живљих примјера своје вјерности потстрекнути властитим јунаштвом, неуморни у раду за славу оружја Његове Преведрости, кренули су прекјуче у великом броју под Книн, гдје су, обичним доказом свог јунаштва, побили седамдесет Турака, међу којима и двије аге из Книна. Једноме од тих, званоме Хасану Куни, личности угледној и од велике свите, отсјекао је главу и нама је приказао Грго Галијотовић из Војнића, барјактар капетана Луке Глумца. Њему, обична стаса, обријане браде, косе и бркова кестењастих, стару око 30 година, снагом ове заповиједи а по овлашћењу удијељену нам од узвишеног Сената дукалама од 22 прошлог марта, дозначујемо једну мјеру бешкота на мјесец, која ће му док траје овај рат бити издавана из задарског складишта. Наређујући упис и извршење ове наредбе гдје треба и коме принадлежи, у вјеру чега и т. д.

Шибеник 24 октобра 1653[1]).

III.

УДОВИЦА ИЛИЈЕ СМИЉАНИЋА.

Мало дана послије погибије Илије Смиљанића на Вучјаку (5 септембра 1654) пријавила се генералном проведитору Лоренцу Долфину у Задру, у пратњи свих влашких харамбаша, Илијина удовица Ката и предала му ову молбу:

»Пресвијетли и преузвишени господине генерални провидуре!

Покојни гувернадур Илија Смиљанић био је велики слуга Ваше Узвишености и подложио се Преведрој Власти, напустивши сва своја имања. Живјео је, како је В. У. добро познато, не за себе, него за Преведру Републику, доводећи без прекида Морлаке у њено поданство, гонећи непрестано јавне непријатеље, пустошећи њихове крајеве, доводећи робље и борећи се у свим приликама са жаром и заносом, који су га учинили достојним јавне милости и похвале. Не цијенећи ни мало живот кад се је радило о Дуждевој служби, он је најзад, преко душманске руке, поднио себе на жртву Његовој Преведрости.

Колико је његова смрт уцвилила мене, његову удовицу Кату, то лако може да схвати висока врлина В. У.;

[1]) Архив задарске префектуре. Списи Лоренца Долфина, књига једина страна 48.

мени је довољно да кажем, да сам изгубила све осим наде да ћу у свом болу и својој потреби бити некако утјешена од јавне штедрости, која милост за своје заслужне одржава живу и у њиховим потомцима и својти. Падам стога пред милостиве ноге В. У. и у највећој понизности молим да ми, у призрењу његове службе и заслуга, дозначи код задарске коморе за трајања мог живота толику мјесечну своту, колика ће, по нахођењу мудрости В. У. бити довољна да ме уздржи у стању доличну служби, заслугама и угледу мог покојног мужа, и да се из милосрђа склоне да, ради непромјенљивог извршења, постигне потврду дознаке од узвишеног Сената.

Хвала«.

Долфин се није сматрао овлаштен да по овој молби донесе одлуку, па је молбу приложио својој депеши од 16 фебруара 1654 и спровео је Сенату уз ову попратницу:

»По заслугама мужа, који је јуначким и истакнутим дјелима постао достојан јавне милости, она заслужује да се услиша а осим тога њен положај побуђује самилост. Била је Туркиња па се при удаји покрстила; услијед смрти мужевљеве, који није оставио опоруке, остала је без игдје ичега, сем оног што ће моћи да добије од дјеверове добре воље. Стога спроводим њезину молбу јавној милости, чије ће рјешење, по изјави свију харамбаша, бити и за њих знак признања и потстрека да вољније залажу животе у служби Ваше Преведрости«[1]).

Сенат је услишао молбу удовице Кате и већ 23 септембра овластио Долфина да је испуни. На основу тога Долфин је првог новембра 1654 издао терминацију[2]), у којој, послије уобичајеног увода, каже:

»Пошто смо узели у обзир стање молитељице, по рођењу Туркиње,али изведене на свијетло праве вјере у којој изјављује да ће провести остатак својих дана, лишена очева насљедства које, како смо обавијештени, није незнатно, остављене у кршћанству без икакве помоћи, сем оне од државне милости, која никад не затајава, обзиром и на заслуге покојног јој човјека, које је корисно уложио и славно жртвовао живот у служби дуждевој, ауктoритетом нашег генералата дозначујемо споменутој Кати, удовици покојног Илије Смиљанића, дванаст дуката по лира 6 и 4 сваки и двије мјере хљеба на мјесец, што ће јој све бити издавано из ове коморе односно складишта«.

---

[1]) Млетачки државни архив. Сенат. Dispacci P. G. in Dalm. et Alb. filza 68-476.

[2]) Архив задарске префектуре, списи Долфин, књ. једина, стр. 103.

Треба вјеровати да је, овако издашно обдарена, Илијина Ката постала у влашком свијету оно што се зове једна добра партија, јер чим је изишла година од Илијине смрли, она се преудаје за харамбашу шибенских Морлака Миливоја Зубичевића, а како је овај био православац, то је вјероватно Ката и по трећи пут промијенила вјеру.

Првог новембра 1655 г. Миливој Зубичевић издао је Катину дјеверу Филипу Смиљанићу пред једним задарским биљежником признаницу на 432 дуката и 4 лире »примљених за наслов мираза у толико злата, сребра, драгог камења, хаљина од свиле, вуне, платна«. На налеђу акта налази се и инвентар тог мираза. Нажалост за врсту материјала и крој одијела употребљени оновремени изрази давно су изумрли и значење им се толико изгубило да их не биљежи ни Petrocchi у свом рјечнику талијанског језика ни Boerio у великом рјечнику млетачког дијалекта.

Инвентар је ипак, са гледишта културне историје, толико занимљив да ћу покушати да га преведем, па макар и нетачно:

Једна женска хаљина на француску од црвеног сатена са рукавима од млијечног броката[1]), процијењена на дуката 80.

Једна женска хаљина од зеленог дамаска на француску, процијењена на дуката 60.

Једна сукња од жуте свиле (?)[2]), процијењена на 10 дуката.

Један зар (завитак) од финог беза[3]), процијењен на дуката 10.

Девет женских кошуља процијењених свака на дуката 4.

Једна прегача процијењена 4 дуката.

Једна прегача од ружичасте свиле процијењена 5 дуката.

Три прегаче процијењене дуката 2 свака

Један женски овратник са чипкама на фламанску[4]) процијењен 4 дуката.

Један рукав од баршуна црвеног са четири гварниције процијењен 2 дуката.

Три јастука са израдама, пуна памука, процијењени дуката 5

Два убруса процијењена на 3 дуката.

Двије бошче и једна марама[5]) процијењени на 10 лира.

Један пар чаршава процијењених на 8 дуката.

Три јеменије[6]) прогијењене дуката 3.

Једна женска лепеза, процијењена 3 дуката.

Један нов душек процијењен дуката 10.

(неразумљиво)[7]) процијењена дуката 10

---

[1]) У оригиналу »brochado lata«.

[2]) У оригиналу »una carpeta di grognan zalo«.

[3]) У оригиналу »un bochasin di musullo fin«. Боерио тумачи ријеч »bocassin« = grembiule allacciato alla cintola e rimboccato sul capo«, што би одговарало зару наших муслиманки.

[4]) У оригиналу »un bavon a la fiamenga«.

[5]) У оригиналу »machrama«.

[6]) У оригиналу »nelli di spale«.

[7]) У оригиналу »una cosa di tollpan«; смисао апсолутно нејасан.

Један биљац процијењен дуката 3.

Један низ златних крушчица[1]), крупних, 34 на броју, процијењених дуката 30.

Једна златна колајна од 43 комада, процијењена 50 дуката.

Три златна прстена, процијењена 8 дуката.

Један пар златних минђуша, процијењен 10 дуката.

Један пар златних наруквица, процијењен на 60 дуката.

О удовици Илије Смиљанића имамо још два спомена: Шеснаестог новембра 1655 нови проведитор G. A. Zen издао је терминацију[2]) којом, обзиром на њену преудају и сеобу у Шибеник, ставља у дужност шибенској комори исплату њене мјесечне плате. Овим су званични списи заћутали. Ријеч сада узимље свештеник, преподобни О. Кирил Габриели, шибенски православни парох, који, на талијанском језику у матици рођених биљежи да је 27 јануара 1659 крстио Франицу кћер, а 15 октобра 1665 Луку сина Миливоја Зубичевића и његове законите жене Кате. Кум: Милија Вулиновић, кума: Деса жена сердара Цвјетка Шарића.

Има ли у Шибенику ко жив од рода Зубичевић, није ми познато.

IV.
ОД МОРА ХЕЋИМИ.

На 15 јуна 1656

Његова Узвишеност[3]), преслушав господина Николу Mistachielli, који тражи да капетан Смољан Смиљанић, као насљедник и придржник добара покојних харамбаша Илије и Филипа Смиљанића, његових ујака[4]), буде осуђен на исплату 43 реала зато што је, како је доказао, више пута видао ране истим покојним Смиљанићима, како се разабире из четири полице прегледане и обистињене од два плаћена лијечника у овом граду, лијечника физика Bonafiglia и ранара Fiorini, услијед неприступа споменутог капетана Смољана Смиљанића или Михалевића, туженика наређена у суд, позвана, причекана и изостала, видив споменуте полице, изрекла је и пресудила iuxta petita и на трошкове тужбе.

На 20 јуна 1656

Приступи у уред Смољан Смиљанић и положи за трошкове горње молбе и на њихову подмиру лира 18.16[5])

---

[1]) У оригиналу »perosini« што може да се односи на крушкасти облик тих зрна, а можда означава и провенијенцију тог накита (Perugia).

[2]) Архив префектуре, списи Г. А. Зен књ. I. стр. 25.

[3]) тојест G. P. Giovanni Antonio Zen.

[4]) Илија Смиљанић, како се може разабрати из претходног написа, био је бездјетан. Наслиједио га је брат Филип, који је погинуо у Шибенику јануара 1656 у једној тучњави са млетачким војницима. Не зна се је ли био ожењен, али је несумњиво да није имао дјеце. Њега је наслиједио сестрић му Смољан, који се, по обичају времена, од тада прозвао Смиљанић. Како се заправо звао није могуће одредити јер се њему у три документа дају три разна имена: Мусолиновић, Мишкулисовић и овдје Михалевић. Свакако са Филипом се угасио род Смиљанића, а сви познији потомци су Смољанови. И ова је породица изумрла у Задру у првој половици деветнаестог вијека.

[5]) Архив задарске Префектуре, списи Г. А. Зен, књ. 168 (vacchetta).

V.

ШАРИЋ ЦВИЈАН.

Овом дрском и грабљивом шибенском харамбаши, народна пјесма није додијелила одвојено мјесто. Ни у једној од пјесама ускочког циклуса, бар колико је мени познато, Шарић Цвијан није носилац главне акције. Његове су улоге махом споредне и епизодне. Узрок је томе ваљда тај, што је та личност била лишена оних идеалних својстава, која су отварала широм двери народне епопеје. За њега су те двери биле само отшкринуте, исто као што су за друге, и ако знатне, гласовите и за хришћанску ствар заслужне поборнике, остале сасвим затворене.[1]) Потврду за то наћи ћемо можда и у Cornaro-вој оцјени његове личности, коју ниже доносимо. Али управ стога, што Цвијан Шарић не спада међу главне носиоце котарске рапсодије, важно је да се историјски докаже његово постојање и дјеловање у времену на које се она односи и у којем је, вјероватно, и настала. Важно је да се покаже, како пјесник народ, који код фабуле не води много рачуна ни о историјској истини ни о географској тачности, не измишља никад своје dramatis personae, већ догађај, акцију, па и епизоду, били они истинити, епски увеличани или потпуно фантастични, наслања увијек на лица која су доиста постојала, понекад у другом времену и у другој средини, али ипак постојала. Распоред пак улога, карактеристичан је за однос народа према његовим вођама и даје поуздану мјеру цијене, на којој је код народа стајао сваки поједини од његових првака.

На први помен о Цвијану Шарићу наишао сам у једној депеши генералног провидура Андрије Вендрамина, упућеној Сенату дана 30 маја 1644[2]), у којој јавља да је »*Cuitco Sarich, Morlacco, solito habitar a Strupnich*« посјекао у Грусима млетачким поданицима Мирковићима 800 пања винограда, из освете што су му убили магаре. Село Струпник данас не постоји нити му се знаде трага. Bianchi[3]) у попису исчезлих села задарске надбискупије каже да се на једну миљу источно од Земуника налазио »*Trupnich superiore*«, насеље од неких 50 кућа, а на запад »*Trupnich inferiore ovvero Brace*« такођер 50 кућа и да су и један и други били засеоци и предграђа Земуника. Немамо у том погледу никаквих података, према којима би могли да провјеримо тачност Bianchieve убификације, али нам према горњој вијести изгледа несумњиво сусједство Груси на млетачком са Струпником на турском пограничју. Према томе Цвијан је Шарић био котарски урођеник и то са зијамета Дураковићевића. Кад се он одметнуо и ускочио к Мле-

---

[1]) У народном пјесмама, бар у оним класичним Вукове збирке, нема помена о попу Шарићу, Поседарцима, Синобадима, Накићима, Нонковићима, Пераици итд. и требао је да дође заслужни фалсификатор народне пјесме, Качић, па да се та имена спасе од незаслуженог заборава.

[2]) Млетачки држ. архив. Senato-Dispacci P. G. in Dal. el A. Filza 48 (84).

[3]) Bianchi: Zara cristiana.

ћићима, не знамо. Свакако касније од осталих, јер се његово име не налази међу многобројним именима харамбаша и главара награђених од Foscola од 1648 до 1650 г. Можда се он, слиједећи звијезду Дуракбеговића, по земуничкој катастрофи, склонуо са остацима ове породице у Плавно или у Босну. Тако би се ваљда могло да протумачи и његово касно одметање и његово насељавање међу шибенске, мјесто међу котарске Ускоке, којима је по поријеклу припадао. У терминацији од 15 јула 1652 г.[1]) којом му провидур Girolamo Foscarini ради заслуга за млетачку ствар одређује плату од 4 дуката на мјесец, он је споменут као харамбаша шибенских Морлака. Са тим је Морлацима Цвијан Шарић под конац 1652 г. имао срећу да зароби босанског Алајбега Јусуфбега Филиповића, најкрупнију личност међу турским Крајишницима. Свијесни вриједности такова роба, шибенчани су затајили свој успјех и сакрили Алајбега, надајући се у баснословне откупе. Ипак је Foscarini некако дознао за ствар и Филиповића силом отео од Морлака.[2])

Да би како тако намирили штету, упуте Шибенчани одмах по новој години провидуру у Задар, једну депутацију од 50 Морлака, коју су пред Фоскарина извели харамбаше Цвијан Шарић, Стеван Радић и Фране Гулин и која је од овог исходила наредбу да се Шибенчанима предаду са галија три државна роба, за која ће они моћи да замијене своје заробљене сроднике.[3]) Том је приликом Фоскарини наградио платама од по 4 дуката или мјесечним хљебом петнаесторицу шибенских харамбаша. Шарић, који је плату уживао од раније, добио је сада хљеб.[4])

Од 1653 г. почињемо се сретати са именом Цвијана Шарића и у матицама православне цркве у Шибенику. Он и жена му, Деса,[5]) врло се често спомињу и као кумови и као родитељи. На

---

[1]) Архив задарске префектуре списи Ђироламо Фоскарини.

[2]) Опширније о том догађају у божићњем броју шибенске Приморске Ријечи за 1931. — Оп. ур.

[3]) Терминација од 3 јануара 1653 у списима Ђиролама Фоскарини књ. једина страна 151. Архив зад. префектуре.

[4] Ibid. стр. 159.

[5]) Интересантно је обиље красних народних имена, данас ријетких или непознатих међу Морлацима, на које наилазимо у шибенским матицама. Наводим само неколико примјера летимице напабирчених Мишљен, Вукадин, Остоја Вучић, Видак, Радак, Радул, Радоња, Милашин, Миљен, Вулета, Глиго, Аврам, Зетко, Комнен Вукосав, Драгота, Грубиша, Милован, Вук, Секула, Радиша, Милија, Познан, Миланко, Ненад, Сладоје, Корјана, Кава, Инђа, Љиљана, Јарменка, Влачиња, Енђа, Гвоздана, Ануша, Синка, Бора, Смиљана, Добрица, Коса, Влахиња, Лика, Славица, Латинка, Видосава, Богдана, Росанда, Вујана, Гроздана Према матицама, живјели су у Шибенику у другој половици XVII. вијека ове православне породице Грубишић, Радечић, Луговић, Осраевић, Павсковић, Томашевић, Миљевац, Рајчевић, Микулић, Бусовић, Ђић реч. Кокеша, Разумица или Разумичић, Кнежић, Бибић, Кукоље, Зубичевић, Добрић, Богуновић, Павасовић, Адија, Слемковић, Драголовић, Катић, Лаурић, Вулиновић, Шарић, Добриловић, Милошевић, Косић, Малешевић, Сандић, Вуњевац, Вучковић, Табуричић, Острогошевић, Велеглава, Вучић, Вукчевић, Скрељић, Милић, Токмаковић, Сладојевић, Ђуровић, Балић, Кланчевић, Јовић, Пандуринко, Богдановић, Палигаћа, Додиг, Ђоровић, Кондурић, Милатовић, Станичић, Вулаевић,

13 јула 1653 крстила им се кћи Марија, 2 јула 1654 син Јован, 10 јула 1657 кћи Стана, 4 децембра 1658 опет једна кћи Стана, најзад 3 априла 1660 кћи, вјероватно посљедња, Цвијета.

Године 1662 проведитор Andrea Cornaro, на молбу самог Цвијана Шарића укинуо му је до тад уживану плату и хљеб и одредио да се и једно и друго заведе на име Цвијанова сина Јована, и да се издају на руке Јована »durante bello«.[1]) Није тешко докучити разлог ове Цвијанове одреке на корист осмогодишњег сина. Препредени, далековидни и неповјерљиви влајо знао је да у занату какав је био његов сваког часа може да одлети глава, а сумњао је да ће се, по његовој смрти, држава старати за његову сирочад, па се за времена постарао да обезбиједи јединца.

У зиму 1663 г. успјело је Шарићу да у околици Книна спали огромне количине сијена, припремљене од Турака за прољетну војну и он је ту заслугу искористио, затраживши од провидура Girolama Contarini помиловање Јандрије Вучића, осуђена ради неког преступа на весло за 10 година. Терминацијом од 7 јануара 1664. Contarini је прихватио Цвијанову молбу и наредио да се Вучић пусти са галије, уз опрост дуга од 80 лира, учињена за вријеме казне.[2])

Генерални провидур Caterino Cornaro у истој депеши, којом је јавио Сенату неуспјех влашког похода на Цетину у ком је допао ропства Јанковић Стојан, каже: »Ово је народ (т. ј. Морлаци) неукротив и необуздан и обично се равна по упутама шибенског харамбаше Шарића, који стар, смион и пун грабљивости, не мари за опасности и гдје има изгледа на добар плијен, излаже се на све начине и ставља све на коцку. Договорно са неким харамбашом Гиљановићем, Морлаком из једног од трогирских каштела, по чијим се извјештајима равнао, он је опетованим позивима наваљивао на задарске (Ускоке) и свакако хтио да се провали у онај крај (Цетину).«[3])

Посљедњи архивски податак о Цвијану Шарићу приказује нам ову занимљиву личност под једним новим видом. Документат је са више гледишта важан, стога га доносимо у дословном преводу:

> Ми, Antonio Priuli за Преведру Млетачку Републику Генерални Проведитор у Далмацији и Албанији.
>
> Са свом понизности приказује нам харамбаша Цвјетко Шарић у име и свих Морлака сљедбеника старог обреда, да се од стране Дон Миховила Капуана

Колић, Никић, Шаре, Митровић-Бугарин, Радмановић, Стега, Цивић, Бјелоглава, Павловић, Барбача, Мислатовић, Влаговић, Радуловић. Преглед матица омогућио ми је многопоштовани Прота К. Крстановић, парох шибенски. На тој љубазности, која није ишла до краја, ја му изразујем суразмјерну захвалност.

[1]) Архив задарске префектуре, списи Андреа Корнаро књ. II. стр. 515.

[2]) Ibid. списи Ђироламо Кантарини Књ I. стр. 207.

[3]) Корнарова депеша од 5 априла 1666 у млетачком државном архиву Senato-Dispacci P. G. in Dalm. Filza 87 (425).

не штује, како би требало и морало се, поштовани отац Кирил, њихов парох, да примјером заслужним корекције исти Капуан испада проти споменутом свештенику увредљивим ријечима, пуним мржње и срџбе, наносећи штавише готово дневно штете њиховој цркви, тиме што баца уз њу нечист, којим се дјелима вријеђа осјећање побожности, спречава посјета оном светом храму и смета споменути отац у вршењу службе божје.

Наређујемо старешинама шибенског двора да заповједе Капуану да се не пача у личност оца Кирила и да не баца нечист у близину цркве под пријетњом глобе од 500 дуката.

Задар 3 октобра 1668.[1])

Кад је умро овај типични, старовјерски ускок не знамо, јер нисмо могли да добијемо на увид односну матицу.

VI.

СМРТ ЈАНКА МИТРОВИЋА И ИЛИЈЕ МИЉКОВИЋА.

Документи о погибији ове двојице котарских сердара тако су потпуни и рјечити, да би препричавање догађаја ишло на штету непосредности утиска. Остављамо стога ријеч самим документима, које смо се трудили да што вјерније преведемо:

У депеши управљеној Сенату 12 фебруара 1659 а писаној »са галије у Првићу под Шибеником«[2]) генерални провидур Antonio Bernardo јавља:

» . . . . Други знатан и већи сукоб међу Морлацима и пограничним Турцима услиједио је мало сати прије мог повратка у Далмацију (из Боке, оп. пр.), како ће В. У. потанко моћи да разабере из приложеног писма господина Giorgio Papali на које се односим, а о чему имадем извјештаја и од јавних претставника, али нису тако потпуни и тачни.

Морлаци, здружени са другим крајишницима, њих около двије хиљаде на броју, међу којима 800 коњаника, провалили су у цетинско поље и прешавши ону ријеку, далеку пола дана хода од Клиса, стали да пустоше бројна села, јер су их Турци пустили да без отпора продру у онај крај. Како су били претходно обавијештени о намјераваном покрету, били су журно и у потпуној тајности скупили коњицу босанских алај-бегова са овима на челу те чехају самога паше, који је притекао са другим снагама, и све је то ухватило бусију у положају, гдје нису могли

[1]) Архив задарске префектуре, списи Антонио Приули, књ. II. стр. 237.
[2] Млет. Држ. Архив. Senato-Dispacci P. G. in Dalm. et Alb. F 76-484.

бити откривени. Послужили су се њиховом обичном варком да изашаљу у чаркање самих 50 али врло смјелих коњаника, како би привукли Морлаке до засједе. Ови су се доиста показали брзи на рукама и навалили на те коњанике толиким зором, да је мало који изнио главу. Настављајући даље да продиру, док су били заокупљени пљачком и свлачењем убијених, испаде турска главна снага и удари на наше чете, које су, и ако слабије јер одвојене и далеке једне од других, дале ипак јуначки отпор, ма да су остале рањене двије главне морлачке поглавице, а то су харамбаша Јанко Митровић и харамбаша Миљковић. Видећи их крваве, њихови људи који су надолазили побојаше се већег зла, почеше се повлачити к води, бијући се увијек одважно с Турцима и побивши их неколицину. Нешто мало Морлака који су покушали да прегазе ријеку, утопило се.

За вријеме битке чула се из непријатељских редова вика да су им погинули поглавице, те се кроз гласове бола разабирала ријеч алај-бег, а то су главни заповједници коњице, од којих је један, заробљен, изјавио да је алај-бег и затражио да му се опрости живот, али га Морлаци заклаше, бијесни што су видјели рањене своје харамбаше, и учинише то исто са многим угледним Турцима, које су распознавали по сјају одијела. Од једног роба и од једног Турчина, који је дошао из Книна, дознало се је да их је погинуло седамнаест и четири а рањених има много више. Од Морлака није на броју тридесет и један човјек, али је стигла вијест да се је петорица рањених склонила у Клис. Тако су, укратко, Морлаци остали побједници, те су унијели много плијена, већи дио у кадифи, скрлету и другим скупоцјеним чохама, богато покривеним сребром, у златном накиту, турбанима од свиле, оружју, коњима, и са више турских барјака међу којима и главни барјак цјелокупне коњице зван алај-барјак, који је са осталима донесен у Задар да ми се, како кажу, дарује кад стигнем у тај град на доказ њихове оданости и битака извојеваних за прославу оружја Ваше Преведрости, јер су онај поход извршили да одврате снаге које су могле да се супротставе мојим насновама кад сам отишао у Котор«.

Депеши је приложено ово писмо шибенчанина Јурја Папалића:

»Пресвијетли и Преузвишени Господине, Господине Господару Велепоштовани.

Саобразно мојој дужности и заповиједи В. У. да Вас, обзиром на наређену диверзију, обавијестим о свему што се буде радило и што се догоди на овом пограничју док се будете задржавали у Котору, јављам Вам да је господин задарски капетан[1]) послао Морлаке и друге поданике из Котара да се здуже са нашима (т. ј. шибенским Морлацима, оп. прев.) и тако се саставио одред од двије хиљаде бораца од којих осам стотина коњаника а остало пјешака. Дигли су се равно на Цетину, пола дана хода од Клиса, прешли ону ријеку и зашли дубоко у унутрашњост, један дио пољем, а други обронцима брда, ријешени да пљачком, огњем и мачем опустоше онај крај у којему има велик број села. И њихова би основа била лакше успјела, да један издајица из Злосела и неки робови нијесу потекли да обавијесте Турке о покрету. Али је господин Бог хтио да заштити вјерне и њихову храброст, и ако са нешто њихове штете али са бруком по Турке и погибијом многих. Док су наши пљачкали, Турци су бацили педесет храбрих коњаника на нашу пјешадију. Ова и неколико коњаника дочекали су тај одред и готово га цијела сасјекли. Пуштајући наше да уђу дубље пљачкајући и свлачећи лешеве оних које су убијали, Турци одједанпут јурнуше са свом коњицом на њих онако растркане. Како су у првом сукобу ранили двије наше главне поглавице, харамбашу Јанка Митровића и харамбашу Илију Миљковића, остали посумњаше да је наша војска разбијена, те се неки од пјешака повукоше к ријеци а на њих се загнаше Турци на коњима. Ипак су се наши јуначки одржали и убили неколико Турака, премда су се неки, хтијући прегазити ријеку, утопили«.

Остали дио писма, које је датирано »Шибеник, 11 фебруара 1659«, потпуно је једнак депеши Бернардовој у коју је дословно пренесен. Изостављена је само реченица: »Међу нашима је мало рањених, један је од тих јучер овдје умро, Јанков синовац«.

У сусједној депеши од 7 Марта 1659.[2]) Бернардо, јављајући сенату да су задарски Морлаци у једном буковичком кланцу сачекали и уништили једну пљачкашку чету од 80 личких коњаника, чије су му главе биле донесене а он их »дао изложити на

---

[1]) Capitano di Zara, највиши млетачки чиновник послије генералног проведитора којег је у отсуству замјењивао. Његове су функције биле више административне и правосудне, док су атрибуције проведитора претежно војничке и дипломатске

[2]) Ibid. F. 76-485.

обичним мјестима, ради обичајног почасног признанња оних који се витешки боре за Ваше Ексцеленције и да објавим поданицима успјехе који се постижу«, надодаје:

»Ти су (успјеси) ублажили непријатност што је напокон (sic) умро услијед неуредног владања главни морлачки поглавица Јанко Митровић, који је остао рањен прошлог мјесеца у описаном Вам побједничком сукобу код ријеке Цетине. Пошто је власт коју је он вршио прелазила мјеру, додијелио сам је, ради кориснije јавне службе, међу неколицину. Његов је спровод извршен на свечан начин, примјерен гласу његова јунаштва. Оставља за собом жену и дјецу на које свеукупни Морлаци очекују да ће Ваше Узвишености протегнути обичне знакове државне штедрости«[1]).

Бернардо није јавио Сенату смрт харамбаше Миљковића; међутим у матицама умрлих парохије св. Стошије у Задру[2]) под датумом 28 Фебруара 1659 забиљежена је смрт »Сердара Јанка Митровића, сахрањена у Св. Илији« а под првим марта 1659 и смрт Илије Миљковића, морлачког сердара, сахрањена у св. Доменику«.

Плодови државне милости, које су Морлаци очекивали, нису се у тај мах просули на Јанкове насљеднике. Те су плодове они морали касније да зарађују својим трудом и да откупљују својом крви.

VII.

АЛИЈА БОИЧИЋ

О Алији Боичићу имадемо двије вијести у Шилобадовићевој кроници. Те је вијести, касније, реципирао О. Вињалић у свој »Compendio Storico« и попунио их неким детаљима црпљеним вјероватно из предања које се одржавало ваљда по фрањевачким манастирима макарског приморја. Имадемо најзад о њему и два аутентична документа у списима генералног проведитора Girolama Contarini. Помоћу тих вијести, ма колико штуре биле, утврђена је регионална припадност тог дрског крајишника, тачан датум, мјесто и околности његове смрти, напокон убикација једног небулозног града из народне пјесме. Није без интереса ни то да се претстава о моралној физиономији те личности, која се добија из ово неколико вијести, поклапа у главном са оном, коју ствара народна пјесма:

---

[1]) Ibid. F. 76-485.
[2]) Liber Obitum књ. III. стр. 50.

Шилобадовић биљежи:[1])

»1663., мисеца травња на 24. Алија Бојчић ухити у Башку пољу 5 фратара живих а шестому главу одсиче и 2 дице и момка, све ји прода у Ливно Јањичаром за 500 гроша.

1663., мјсеца травња на 26. харамбаше приморске затекоше Алију Бојчића с братом и још ји 8 ш њиме у Вруљи у шпиљи и једва ји извадише. Алију погубише и још ји ш њиме 5, а 4 жива доведоше. Турци наша 3 убише«.

У овим је биљешкама, иако је то необично будући се ради о кроници, очевидно погријешен датум смрти. Није могуће да је Боичић, ма колико брз био, могао 24-ог да зароби фратре у Башком пољу, да их одведе у Ливно, ту погоди и прода и стигне двадесетшестог у Вруљу да ту погине. Вињалић, са више вјероватноће, даје као датум смрти 26 маја и овако приказује догађај:

»Године 1663 на 24 априла Турчин Алија Боичић засједе у неку шумицу Башког поља. Шест фратара Малобраћана из Макараске са два дјетета (ђака) и једним манастирским слугом дођоше лађом к чесми званој Башка вода.

Алија са друговима уби једног а зароби остале и продадоше их у Ливну за 500 реала. Али незадовољан тим шићаром, Алија се опет наврати у Приморје на 26 маја и сакри се у једну пећину у ували Вруља. Би виђен и Приморци се дигоше бродовима и копном да га ухвате. Не хтједе се предати, па га они, са лађа, убише из пушака заједно с братом му и осам Турака другова. Сусљедне године фратри су били откупљени«.

Званични докумнети су двије идентичне терминације Girolama Contarini[1]), једна од 22 а друга од 26 јуна 1663, овог садржаја:

»Ми Girolamo Contarini за Преведру Млетачку Републику Генерални Проведитор у Далмацији и Албанији.

Колико је год испала корисна за поданике а дична за оружје смрт гласовитог Турчина Алије Боичића, диздара у Задварју, јер је она пресјекла несносне муке и штете, које је он за живота задавао цијелом оном крају, толико су постали достојни јавног захвалног признања они харамбаше, који су, храбро се борећи, имали срећу да побиједе и лише живота тако погубна душманина. Стога снагом ове заповиједи и влашћу Нашег Генералства наређујемо да харамбаша Михаил Миличевић речени Ковач, који је међу осталима судјеловао у том чину, буде увршten са једном цијелом војничком платом, која ће му бити издавана за трајања рата, у списак за Макарску, како би, потстрекнут овим милостивим збрињавањем, све то вољније сретао прилике да нас добро послужи и да лије крв за државну величину. Наређујући заведење и извршење ове заповиједи гдје треба и коме принадлежи итд.«

Друга, потпуно једнака терминација, гласи на име барјактара (alfier) Ђура Раднића.

---

[1] S. Zlatović, Kronaka O. Pavla Šilobadovića, Starine књ. XXI.

[1]) Архив задарске префуктуре, Списи Г. Контарини, књ. I. п. 647, 651.

По познатој народној пјесми »Женидба од Задра Тодора« Боичић је Алија »Од Цетиње града бијелога«. Град Цетиња народне пјесме могао би да се идентификује са Цетин-градом на Крајини или са једним од градова у далматинској Цетини у првом реду Сињом или Врликом. У терминацији коју смо навели каже се за Боичића да је диздар Задварја (Commandante di Duare), а пошто је и Задварје град у цетињској крајини и диже се недалеко од саме ријеке Цетине, не подлијеже никаквој сумњи да је »град Цетиња« народне пјесме једна мало магловита али поетична ознака тврђаве Задварје.

VIII.

ЈЕДАН МОРЛАЧКИ ИНВЕНТАР

Из једног биљежничког акта из године 1671.[1]) сазнајемо: да је Анка, мајка Сердара Смољана Смиљанића, била у другом браку удата за Франу, сина Томе Браиновића, и имала од овога два сина, Смољанова полубрата, Шимуна и Марка. Пошто су и Фране и отац му Тома умрли, а син, односно унук, Шимун допао ропства, Смољан је на основу пресуде проведитора Girolamo Contarini од 22 фебруара 1664 постигао од задранина Francesco Stocco изручење двају ковчега робе које је Тома Браиновић био дао на оставу поменутом Stoccu. По смрти Фране Браиновића његова уд. Анка прешла је из њихове куће, која се налазила на задарским равницама иза цркве Св. Марка (данашње задарско предграђе Арбанаси),[2]) к сину Смољану, који је имао у Задру кућу на углу улице »del Paradiso« и пиаце Св. Рока (даровану од Сената његовом ујаку Илији дукалом од 19 Фебруара 1653 г.), и том приликом донијела собом неке ствари које су биле власништво синова јој из другог брака. Кад се Шимун повратио из ропства, Смољан је њему и брату му Марку предао и ствари примљене од Stocca и оне донесене од заједничке им мајке Анке. О том је правном послу састављен горњи биљежнички акт у ком су инвентарисане све примљене и предане ствари. Мислимо да је тај инвентар важан за морлачку костимологију, те га доносимо у преводу, пошто смо савладали или прескочили потешкоће застарјехих назива, чије значење не биљеже млетачки дијактолози.

»Ствари које предаје Капетан Смољан споменутим Шимуну и Марку својој браћи, а биле су на остави код Г. Stocco.

Једна узда урешена позлаћеним сребром са оглавником и једним великим грудњаком исто од позлаћеног сребра са 129 комада сребра и девет сребрених синџирића спојених са оглавником;

Два ковчега.

---

[1]) Оригинал у посједу писца.

[2]) Од 1648 па све до коначног изгона Турака 1684 г., непосредна околица Задра и сва његова предграђа била су густо насељена морлачким пребјезима и ускоцима, нарочито Равнице и Св. Марко. Насеобина православних Морлака пред Задром била је тако знатна, да им је провидур Фосколо уступио црквицу S. Giovannin на равницама, на којој и данас има ћирилских натписа. У Св. Марка населио је у XVIII. вијеку пров. Erizzo једну колонију католичких арбанаса. Насеобина се зове Borgo Erizzo.

Једна кабаница[1]) од зеленог склета на пола струка са пуцама и запрагама[2]).

Једна кабаница свијетло зелена, нова са запрагама.

Једна кабаница од скрлета »menevis«[3]) са запрагама, златом и свилом.

Једно коњско седло ново.

Једна сјекирица или нацак[4]) са сребром при врху и при дну.

Два ћилима[5]) нова.

Један огртач[6]) од црвеног скрлета постављен крзном, други је огртач носио и раздерао Марко.

Једна бијела марама.

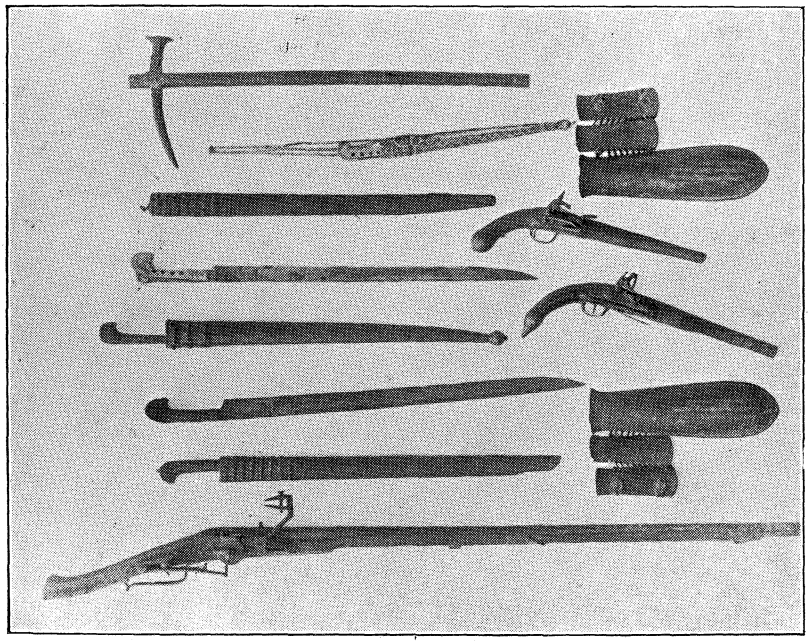

Збирка оружја из Сјев. Далмације

Четири пара папуча.

Двије женске кошуље на влашку са сребреним пуцама.

Пет великих прутастих [7]) марама[8]).

Пет великих марама, четири бијеле а једна прутаста.

---

[1]) У оригиналу »Una Cabanizza«.

[2]) У оригиналу »zapprage«.

[3]) У оригиналу »menevis« значи без сумње нијансу неке боје, али које то се неда одредити.

[4]) У оригиналу »nasach«.

[5]) У оригиналу »chilimi«.

[6]) У оригиналу »capra«.

[7]) У оригиналу »diuisade«.

[8]) У оригиналу »mahrame«.

Двије плоче[1]) и шест тока[2]) малих од сребра, друге је двије изгубио Марко.

Копче за један пар беневрека[3]).

Један пар игала[4]) са три сребрене токе и другим токама великим све у тежини од двадесет и једне унче и четири трећине на танку свилену[5]).

Пет морлачких врећа.

Проса[6]) осам четвртака.

Ствари којих нема:

Једна јапунца од црвене....[7]) изношена.

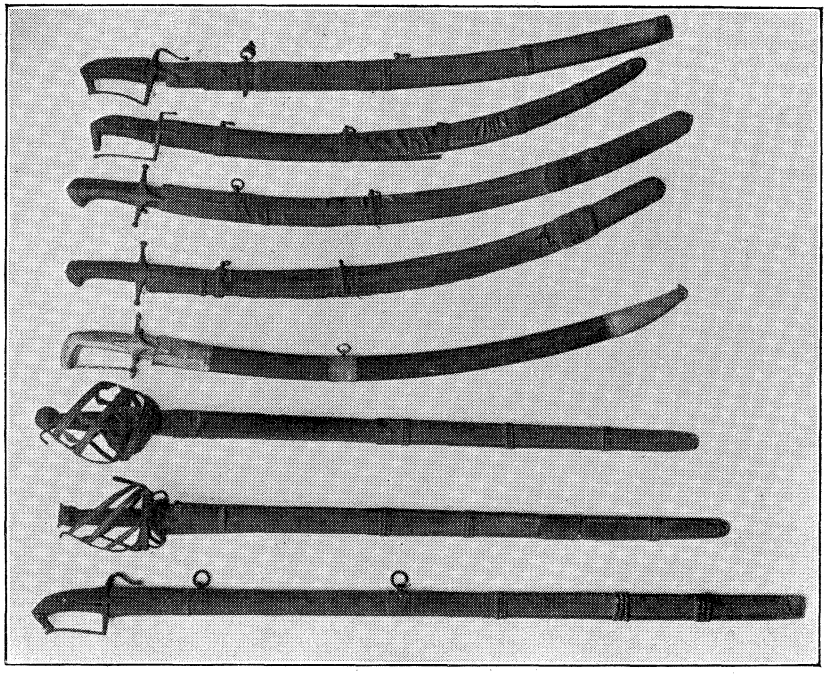

Збирка оружја из Сјев Далмације

---

[1]) У оригиналу »plocie«.

[2]) У оригиналу »tochi«.

[3]) У оригиналу »Copce per un paro di beneureke«.

[4]) У оригиналу »gigle« На тај смо израз наилазили и на другим мјестима гдје је ријеч о поносном сребру. Игле су сада, бар у нашем крају, потпуно исчезле из употребе, као што ишчезавају плоче и токе и као што ће нестати и пуца и илика, али мора да су некад биле саставни дио мушког сребреног накита.

[5]) У оригиналу »alla sotil di seda« мора да значи танку, осјетљиву мјеру са свиленим гајтанима, на којој су златари мјерили племените ковине.

[6]) Док није почело гојење кукуруза, а оно је почело у првој половини XIX вијека, просо је било главна крушна храна Морлака.

[7]) У оригиналу »una giapunza di alba rossa«. Ријеч »alba« не биљеже консултовани рјечници.

Седамнаест лаката и један четврт модрог сукна.
Један ћилим на по струка, био је дан робу у тамници.
Двије велике бијеле мараме.
Двије пашњаче[1]) од прутасте вуне.
Један пар нових чизама[2]).
Седамдесетиседам реала и четири трећине, сребрених кандиотских.
Шеснаест лира и шеснаест солада.
Деветнаест златних цекина.
Ситниша осам солада.
Осамнаест задарских кварата јечма.
Десет и по четвртака проса.
Слиједи други попис ствари донесених послије смрти покојног Томе и које се сад предају споменутој браћи.
Једна долама[3]) од модре чохе на влашку.
Једна хаљина[3]) од модрог сукна.
Двије торбе[4]) нове.
Један копаран[5]) од зелене чохе.
Једна пашњача од црвене свиле.
Један огртач од црвеног скерлета постављен самуром.
Једна трпеза[6]).
Једна влашка прегача.
Један пуст за простирање[7]).
Један биљац губер[8]).
Двије кубуре.
Два аркибиза на колице.
Три ћордаца[9]).
Једна марама.
Један пријеклад[10]).
Једна тепсија од бакра са поклопцем.
Једне вериге.
Два котла од бакра.
Једна дрвена здјелетина[11]).

---

[1]) У оригиналу »passice«.
[2]) У оригиналу »cisme«.
[3]) У оригиналу »una vestura«. Обзиром на материју мислим да је прво долама а друго хаљина.
[4]) У оригиналу »doi torbe«.
[5]) У оригиналу »cassacha« = casacca, њем. Koller, војнички хаљетак скројен на струк, при дну широк, дуг до бедара, обично од јелење коже носио се за тридесетгодишњег рата до под крај XVII. в. У народној ношњи одговарао би капарану, ма да овај није на струк и сеже мало ниже од паса.
[6] У оригиналу »una tarpesa«.
[7] У оригиналу »un pust da dormir«.
[8] У оригиналу »una schiauina detta Guba«.
[9] У оригиналу »tre chiordazzi«.
[10] У оригиналу »un baldaferro«.
[11] У оригиналу »un vernegal di legno« по Boeriu велика дрвена здјела у којој је на бродовима доношена храна морнарима.

БОШКО ДЕСНИЦА:

ВУК МАНДУШИЋ

Владика Раде учинио је нама, далматинским Морлацима, једну неправду: отео нам је Вука Мандушића и поцрногорчио га. Он је, несумњиво, наишао на то име у народној пјесми и, очаран његовом пуноћом и звонком љепотом, узео га отуда и њим крстио оно микеланђелски силно оличење мушкости у свом »Вијенцу«. Владичино крштење избрисало је завичајну припадност далматинског Влаха и везало га за тло, средину и догађаје који су врло часни, али који нијесу његови. Осјећање регионалног поноса намеће нам дужност, да ту личност ривендицирамо за крај, којему она припада.

По Златовићу[1]) и Колендићу[2]) Вук Мандушић доселио је у Шибеник са народом, кога је дефинитор О. Никола Ружић дигао проти Турцима и превео у Млетачко подручје. Златовић не наводи извора за ту вијест, а Колендић се позиваје на двије свједоџбе у архиву манастира Висовца, које ми, нажалост, нијесмо имали прилике да испитамо.

Ружић је у нади да ће му та заслуга прибавити упражњену нинску бискупију, побунио за рачун Млечића Петрово Поље и Промину. Услови и потанкости тог устанка утврђени су уговором закљученим у Шибенику 17 децембра 1647 г. међу фратрима и главарима с једне стране, и шибенским Контом G. F. Zorzi с друге стране. Споразум са петропољским Морлацима омогућио је Фосколу освојење Дрниша (око 20 фебруара 1648).

Послије тог освојења висовачки фратри доведоше одметнути народ у шибенске вароши, а они се настанише у манастиру Св. Ловре.

Међу именима кнезова и главара који су потписали шибенски уговор не налази се Мандушићево име, али немајући разлога да сумњамо у Златовићеву и Колендићеву вијест, узимљемо као тачно, да је и он дошао у Шибеник приликом те сеобе. Мандушић је дакле прешао к Млечићима концем фебруара 1648, а како је погинуо 31 јула те исте године, то је његово ускочко дјеловање у

[1]) O. Stipan Zlatović, Franovci države presvetog odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji.

[2]) P. Kolendić: fra Pavao Posilović i njegovo »Naslađenje«. Rad, knji. 206.

Дуждевој служби трајало свега 5 мјесеци. И већ та кратка дјелатност била је довољна да име Вука Мандушића отме забораву и да му отвори двери народне епопеје!

Архивски податци о Мандушићу нису бројни, али су зато врло занимљиви и приказују његову личност са извјесним рељефом.

Први је податак о Мандушићу садржан у једној депеши генералног проведитора Леонарда Фоскола од 3 јула 1648 г.[1]) Депеши је приложен и записник Мандушићева саслушања о његовој провали на Кључ (»che nel nostro idioma vol dir chiave«). Мандушићев је извјештај важан само по том, што нам казује, како су дубоко (девет конака) продирали у турски крај наши пљачкашки одреди, и што нас обавјешћује о једној сјечи робља, којој су наши морали да прибјегну, да би могли бранити се од турске потјере. У осталом то је приказ типичног ускочког пљачкашког похода, који пролази неопажен планинама, напада турска насеља ненадно у освит дана, пали џамије са хоџом који таман окуише, — хара, пљачка, убија, подмеће ватру и враћа се натоварен плијеном и отсјеченим главама, бранећи се од потјера и пролазећи кроз бусије. У попратној депеши коју смо прије цитирали, Фосколо каже, да је »влашки капетан Мандушић, искушан у свим потребама, доиста врло храбар, али уједно и смотрен, што је необично својство код људи његова кова«.

У јуну те исте године Сенат је био обдарио попа Шорића, поглавицу горичких ускока, златном колајном. Фосколо, који тог одликовања није био предложио, јер Шорић, пијанац и сребролљубив, није код њега стајао на нарочитој цијени, покушао је да бар одгоди предају колајне. У депеши од 11 јула 1648 г.[2]) он је то оправдавао истичући »да би тај знак ванредне љубави према том лицу, могао да онерасположи кога дугог, који служи једнако као он (Шорић) ако не и боље од њега, јер и ако је Шорић храбар војник и има нешто присташа, не може да рачуна на послух, јер са војницима није дарежљив«. Тај други који, би по Фосколовом мишљењу био заслужнији одличја него Шорић, био је Вук Мандушић. У депеши коју је Фосколо одмах по овој, још истог дана, упутио Сенату[3]), он то отворено каже: »Кад би за капетана Мандушића дошла друга колајна једнака Шорићевој, а он је занаго заслужује, то би њему приштедило горчину искључења, а нацији би послужило на велику утјеху, јер је он на крајини цијењен више него иједан други«. Те награде Мандушић није доживио.

Нови босански паша Дервиш Скопљак, сишавши у Ливно, био је концем јула упутио у Котаре свог ћехају Хусеин-бега са једним одредом од 4000 људи да се свети одменутим Морлацима. Хусеин је харајући Котаре, био допро до Биограда и Турња, па

---

[1]) Млетачки држ. архив, Senato, Dispacci P. G. in Dalmazia, Filza 419.
[2]) Ibid. Filza 435.
[3]) Ibid. Filza 436.

се са големим плијеном враћао у Книн. Фосколо, немоћан да спријечи Хусеинов поход, изасла Смиљанића са котарским, а Вука Мандушића са шибенским ускоцима, да му покушају пресјећи узмак и отети плијен. Сукоб, који је отуда настао и у којем је Вук Мандушић погинуо, описан је до ситница тачно у саслушањима Илије Смиљанића и још двојице харамбаша, која су приложена Фосколовим депешама о том догађају. Ми их доносимо у дословном преводу:

Рушевине куле Зечево код Ђеврсака

На први Августа 1648.

Харамбаша Илија Смиљанић извјешћује:

Јучер у освит дана, пошто смо открили у околици Зечева непријатеља, који је у великом броју долазио са плијеном упљачканим око Биограда, ми Власи, којих је било око 700, подијелисмо се у двије чете, једну сам водио ја, а харамбаша Мандушић другу. Турци учинише јуриш на каштел, у којем се налазио харамбаша Вукадин (Митровић) са 30 пјешака, и освојивши обор погнаше 30 товарних коња и два моја седланика. Затим гвозденим клиновима покушаше да се попну и освоје каштел. Наши бранећи се изнутра, убише их више од тридесет. Турака је било велико мноштво и неки су од њих толико радили, да су, попевши се на кулу, која нема свода, тукли камењем оне, који су у њој били, тако да су убили двојицу. Видећи ми опасност оних у каштелу

дигосмо се сви да их бранимо и јурнувши на непријатеља, ја са својом четом а Мандушић с друге стране, побисмо их више од тридесет, који су са онима горе споменутим нађени на разбојишту, осим других које Турци однесоше, и уграбисмо им 400 коња, са којих су били сјашили. Кад Турци примијетише да је нас мало, толико се осоколише да нам окренуше лице и присилише нас на узмак. У томе погибе десеторица наших и изгубисмо оне заплијењене коње, све осим четири и остаде заробљен јадни харамбаша Мандушић, послије нег се храбро поднио и убио четири Турчина. Држали су га жива неколико сати а најзад му осјекоше главу. Ја сам касније помогао да му се труп сахрани. Многи су непријатељи допали рана а ми, уставивши се на једном врлетном положају, гдје коњица није могла да се развија, задржасмо се све док Турци, око пола дана, не прођоше према Книну. У споменутом је сукобу харамбаша Мартин Јагњић отео један барјак, убивши барјактара, који га је носио. Барјак смо приказали пресвијетлом господину генералу. Један мој слуга, по имену Обрад Циговић, поднио се храбро у зечевској кули, отсјекав више од 4 копља онима, који су покушавали да се попну, и убивши кроз пушкарнице десет Турака.

Дана другог Августа.

Приступи харамбаша Мартин Милковић и преслушан изјави:

У четвртак дође харамбаша Мандушић са, од прилике, двије стотине својих шибенских Влаха, да се придружи нама, којих је, под Смиљанићем било мало више од толико. Турци који су опљачкали биоградско приморје, налазећи се код Отреса, дигоше се отуда у петак у јутро и појавише се у правцу Зечева, готово ненадано, јер нас уходе нијесу добро послужиле. У зечевској кули остависмо око петнаесторицу наших да бране коње и комору, која се налазила у обору, и коју Турци јуришавши на обор, заплијенише, покушавајући освојити и кулу, при чему наши, који су се упорно бранили, убише најмање двадесетипеторицу. Ми смо се са покојним Мандушићем налазили сви скупа у засједи, чекајући да непријатељ прође, јер је био врло бројан, али видећи да су се Турци по копљима, чавлима и клинцима удареним у зид од каштела били попели и одозго већ тукли камењем оне јаднике, који су били затворени, почесмо се договарати да им помогнемо. Мандушић се томе опирао јер је ту одлуку сматрао опасном, али устрајући Смиљанић у наговарању ударисмо заједнички на непријатеља. Како би боље притисли кулу, многи су Турци били сјашили и оставили коње по страни. Ми их нагрдисмо и побисмо многе и постигосмо сврху да ослободимо наше, али се догоди неред, да су се неки, уграбивши оне коње, повлачили да их спасу, а неки су носили и копља, која су Турци били оставили код коња, тако да су их многи наши држали за Турке те отуда настаде метеж и неки окренуше бјежати. Кад је непријатељ, који нам је прије био окренуо леђа увидио да нас је мало, окрену лице и опколи нас и присили на узмак и на напуштање упљачканих коња. Јадни Мандушић који је био напријед измакао праћен од мало својих, би опкољен на једној равници од мноштва коњаника и, док се држао, убио је за кратко вријеме четири Турчина. Једним ударцем отсјечена му је рука, а потом га жива ухватише и отсјекоше му главу. Изгубили смо четворицу наших и осам Шибенчанаца, како смо мислили, али смо касније чули да их је погинуло двадесет, рачунајући ту с Мандушићем и још тројицу или четворицу харамбаша«.

Најзанимљивији и најближи истини је приказ једног шибенског харамбаше, који није имао разлога да ништа крије ни прећуткује, као што га је у овој прилици имао Смиљанић, на којег у извјесној мјери, он баца кривицу за Мандушићеву погибију.

На први августа у Шибенику. Приступи пред пресвијетлог и преузвишеног господина проведитора харамбаша Матија Михаљевић из Дрниша, који нам се подложио па сад станује у морском Варошу, те извјешћује ut infra:

Пошавши одавле прошле сриједе, а то је било 29,. минулог мјесеца, са харамбашом Вученом Мандушићем и другим харамбашама са њиховим људима

и двије оружане лађе Папалиа и Ферланића, стигосмо у Скрадин а отуда се упутисмо према Лашаковици. Било нас је тристотинепедесет људи. Харамбаша Смиљанић, харамбаша Миљковић и други од задарског Котара, Власи који су се подједнако подложили (дужду), налазећи се код Зечева и обавјештени о нашем доласку, јавише нам да им се морамо придружити сви и у ту нам сврху послаше калаузе, јер ми нијесмо вјешти оном крају. Стигосмо у Зечево у сумрак и почесмо да преговарамо. Котарани су увјеравали да су Турци, који су се били утаборили код Отреса са плијеном упљачканим у Котарима, малобројни, док је Мандушић тврдио да их је он видио и да их је много, па да стога треба стати на опрезу, истакнути према непријатељу добре страже које ће пазити на његово кретање и радити споразумно. Упитани од Мандушића има ли њих доиста четири стотине, како бјеху јавили, одговорише да их је толико, мада их у ствари није било више од двијестотинеседамдесет, тако да нас је свега могло бити около седамстотина. Би одлучено да се пошаљу страже од Котарана као вјештијих крају. Добивши пристанак (?) харамбаша Смиљанић изашаље стражу која, пошто уходи непријатеља, врати се у четвртак у вечер и јави нам да је исти утаборен код Отреса. Посласмо опет исту стражу са изричитим налогом да нам један њезин дио дојави прво кретање Турака, а да остатак пази на правац њихова кретања, па ако примјете да су се упутили према Лашаковици да изметну три машкуле, на које би они, који су се налазили код моста на Рошком Слапу потекли на ту страну, док су, не чујући хабер, морали да остану код моста, гдје се било одлучило ухватити бусију. Кад је било у петак ујутро, страже се не појавише са вијестима, само што један Мандушићев војник, који је са својима био у Зечеву повика: »Ето на нас Турака«. Мандушић изашаље одмах к зечевској тврђави десет људи међу којима сам био и ја, и видјесмо непријатеља, који се је, једну саму миљу удаљен од тврђаве, примицао к истој са својом главном снагом. Одмах јависмо то Мандушићу и свим нашим људима, а он заповједи да се сви од Закрчја, који су били у тврђави, повуку и дођу да са његовима ухвате бусију, како их Турци неби опазили. Кад су се сви повукли, у тврђави остаде шездесет Смиљанићевих Влаха са коњима и стварима а да се о том није обавијестио Мандушић. Непријатељ опколи тврђаву, из које су се Власи бранили, док су се остали повукли на једно брдо обрасло гором. Кад је видио ту битку, Мандушић упита Смиљанића, ко је то остао у тврђави, а овај му одговори да је ту шездесет људи са њиховим коњима и комором. То је врло увриједило Мандушића и он је почео да кори Смиљанића, што је пустио да се они људи, којих је у ствари било само тридесет, вежу и тако повуку на нас непријатеља. Он је сумњао да се ту радило о издаји. Међутим како се бој настављао, видјесмо гдје паде више од десет Турака, али пошто им је број све више растао они освојише обор и поведоше коње, који су у њему били. Кад Смиљанић опази да Турци одводе његова коња узе се јадати и молити Мандушића да нарну на Турке и ослободе коње. Одговори Мандушић, да није вријеме да се упуштамо у бој, да треба попустити околностима, да није дужност губити људе ради спасавања коња, и да ће се, Господњом вољом, пружити других прилика да се намири та мала штета. Међутим су се Турци пењали да освоје тврђаву, а они изнутра, пошто су били оставили џебану у обору, нијесу имали више чим да се бране. Кад су котарски харамбаше то видјели, узеше сви једногласно молити Мандушића да навале на Турке, и већ једном помогну оним људима, јер ће се иначе сви изгубити, а он ће се показати невјеран. На те ријечи Мандушић одговори: »Радите што вас воља, али сам увјерен, да ћемо данас бити ухваћени и да ћете ме напустити; ако буде потреба ја ћу вам доћи у помоћ са својим људима«. Како нису пристали да иду сами, Мандушић се ријеши да им учини по вољи, те сви заједнички јурнусмо на Турке, побисмо их око двадесет, одбисмо их од тврђаве, нагнавши их да напусте двијестотине педесет оседланих коња. Закрчани узеше грабити коње не прогонећи непријатеља, премда је Мандушић кричао да се оставе пљачкања, а Турци нас кроз то у великом броју опколише, присиливши нас да пустимо све коње осим три или четири на којима се Закрчани дадоше у бијег, а за њима и сви остали њихови људи као и они ослобођени из тврђаве, остављајући прикачена јадног Мандушића и његове људе. **Бијући се жестоко са Турцима, побисмо**

их педесет, од којих смо двадесеттројици покидали главе и оставили их на пољу, остале су лешеве Турци дигли на коње и однијели собом Наших је пало око 20, а ме.у њима јадни Мандушић, харамбаша Иван Краљевић и два брата Галиотовића, од којих један заробљен. Остало се спасило по шумама, водећи собом два непријатељска коња рањена Турци, којих је могло бити дванаест хиљада одоше пут Книна, а ми се вратисмо у Скрадин

Фосколове депеше од 1 и од 5 аугуста[1]) којима су ова саслушања приложена, у колико се односе на догађај, ресимирају извјештаје трију харамбаша, прелазећи преко Михаљевићевих оптужаба на Смиљанића и Котаране. Из депеше од 5 августа 1648 доносимо Фосколов суд о Мандушићу који је уједно и један достојан помен погинулом јунаку: »Из Шибеника стиже потврда вијести о погибији јадног Мандушића, којему нек Господ Бог подари рајско насеље, — погибији коју је он прије смрти осветио смрћу петорице Турака. Био је заиста храбар војник, скроман и некористољубив војвода, својство, на које се врло ријетко наилази код овог народа, који се у већини може да назове грабљивим. Кад би му успјело да што упљачка, све би подијелио међу војнике, који су га стога љубили, штовали и слушали исто онолико, колико су га се Турци бојали Ја сам живо осјетио његов губитак, ради штете која ће отуда настати за опћу ствар«. Даље каже да је Мандушић оставио за собом само једног сестрића, којег је био посвојио, и да су шибенски Власи дошли у Задар да га моле, да им га постави за поглавицу на мјесто погинулог Вука. Тај сестрић (nipote di sorella) који је у главарству над шибенским Морлацима наслиједио Вука Мандушића био је, како дознајемо из једне Фосколове терминације[2]) којом му удјељује инвестицију над ујаковом четом плаћених војника, шибенчанин Тадија Вранчић.

Фосколов суд о Мандушићу објашњује чудну појаву, да је народна пјесма пригрлила ово име, за којим стоји једна врло кратка дјелатност, док напротив прелази преко рада и имена лица, која су у истом времену, истој средини, на истом пољу рада дјеловала дуље и интензивније од Мандушића, а подједнако херојски завршила. Из тог би суда могао да се изведе закључак, да јунаштво није давало приступа у народну епопеју, него кад је било спојено са својствима која су изазивала симпатија и стицала народну љубав.

---

[1]) Ibid. Filza 467.
[2]) Архив префектуре у Задру, Списи Foscolo d. II. c. 349.

БОШКО ДЕСНИЦА:

ЗЕМУНИЧКИ ДОГАЂАЈ

Седамнаестог септембра 1682. г. одиграо се у Земунику један крвав догађај који је довео у питање мир међу Републиком и Портом и тиме пронио име незнатног котарског села по свим хришћанским државама Европе. У народу, међутим, није се сачувала успомена о том догађају. Наш народ у Котарима нема традиција. Он се не одржава приновом већ обновом породица, јер му поднебље не допушта да пусти дубљег коријена у земљу. А само из дубоке, присне и трајне везаности са земљом ниче традиција. У недостатку те благодатне силе у културном развитку једног народа, чување прошлости од неминовног заборава долази у ред задатака ове установе и дужности њених сарадника. Ова је радња одзив тој дужности.

Кад су се у Далмацији почели да осјећају први таласи турске најезде, градско се племство нашло у нужди, да своја сеоска имања и кметове на њима заштити од пљачкашких похода градњом малих утврђења, каштела. Из те су нужде постала Каштела на трогирском приморју, а у нашим Котарима Поличник, који су саградили задарски, давно изумрли, племићи Pechiari; Левово[1]) саграђено од такође изумрле породице Horteco, и Земуник. Земунички су каштел сазидали концем шеснаестог вијека Zuan Antonio и Zuan Alvise од млетачке патрицијске породице Venieri, која је у Задру имала много кућа а у околини велика имања У другој половини шеснаестог вијека млетачки управници у Далмацији предлагали су сенату, да, уз накнаду, одузме Вениерима Земуник, јер они, као приватници, нису могли да се ваљано старају за његову обрану. Је ли се тај предлог остварио — не знамо. Свакако за Кипарског рата млетачка је влада држала у Земунику посаду талијанских војника. Ти су војници и заповједник им Gerolamo Contarini 1570. г. предали Турцима град »o per viltà, o per tradimento«, како извор каже.

Под турском управом Земуник је процвјетао. У првој половини шеснаестог вијека он је био једна угледна погранична тврђава, са многољудном и прометном вароши под собом. Био је сједи-

[1]) Овом се котарском каштелу затрло име и успомена.

ште крајишког капетанбега[1]), кадија, двају диздара и многих ага. У сред тврђаве дизао се »мастио«, чврста четвртаста кула са покретним мостом, а према њој велика и лијепа џамија. Земуник је био зијамет личког санџака, старог и моћног Халилбега Вранског[2]).

Кад је у марту 1647. г. проведитор коњице Marc' Antonio Pisani опсио Земуник, Халил се затворио у тврђаву са сином Дуракбегом. Отпор, који је он ту дао Млечићима, био је достојан старог јунака. Пркосно је одолијевао свим страхотама опсаде и ништа није могло да поколеба и савије мрког ратника. Тек кад му Млечићи послаше на приказ одијело и оружје упљачкано са убијеног Дуракбега, којег је он у ноћи био послао да сакупи помоћ, попусти и његова крута муслиманска упорност и он уговори предају уз слободан одступ за себе и за педесет друга. Да се освети Халилбегу за његову давну мржњу на Млечиће и за толике јаде, које им је на граници био задао, генерални провидур Foscolo погази уговор, засужњи санџакбега и посла га окована у Млетке, као живи трофеј своје побједе. Сенат га заточи у брешијску тврђаву, гдје сатрвени крајишки велможа проживе »у благом сужањству« посљедњих девет година свог олујног живота.

Млечићи, који су били усвојили план, да одијеле своје од турских посједа једним појасом пустоши, срушише лагумима земунички град до темеља. Народ се разбјежа, огњишта угасише, земље залединише и тај питоми предио претвори се кроз мало дана доиста у црну пустош.

У даљем току кандијског рата Земуник су, као и друга од Турака очишћена мјеста по Котарима, населиле породице оних ускока, из Буковице, Лике и Босне, који су се, премамљени од Млечића, одметали од Султана и селили »под крило Принципово«.

Под крај љета 1669. г. бранилац Кандије, Francesco Morosini, предаде Турцима град. Услови капитулације били су уједно и мировни уговор. У погледу Далмације уговор је одређивао да ће ту припасти Млечићима сва она мјеста, која су они током рата били »запосјели«. Рачунало се по том да ће се млетачки посјед знатно проширити прама унутрашњости, те је оновремени провидур Antonio Barbaro одмах узео да најзаслужнијим за републику дијели инвеституре на беговска и агинска имања, а досељеном народу на остале слободне земље. Све су те инвеституре међутим остале мртво слово јер је, код разграничења, турски комесар дао

---

[1]) По турском административном уређењу, Далмација се дијелила у два санџаката, лички или крчки и клишки, а санџакати у капитаније.

[2]) Његово породично име млетачки нам извори нису сачували. Док ти исти извори друге турске феудалце редовно називљу њиховим породичним именима: на пр. »l' Atlagić« »il Filipović« »il Becir-Agić« »il Baraković« »l' Omerpašići« итд. Халилбега спомињу само као »il sanzaco Halil« или »Halidbeg dela Vrana«. Познији извори зову Халилове унуке Дуракбеговићима али како су то били Дуракбегови синови, лако је могуће да то име није породично већ патронимично. Обзиром на улогу ове породице у нашим крајевима, било би важно, да јој се тачно установи и име.

слову уговора једно тумачење, које је помутило веселје инвестираних Морлака. Уговор је гласио »мјеста, која су Млечићи у Далмацији **запосјели«**, а Млечићи, сем Клиса, нису у Далмацији били запосјели ни једног мјеста. Они су били освојили и порушили неке турске тврђаве, али освојити и порушити не значи што и запосјести. Млечићима је постигнути мир био и сувише драгоцјен да би га кварили за вољу неколико хиљада »влашких« породица. Стога је комесар Nani, послије извјесног копрцања, прогутао жабу и повукао границу онако, како је то захтијевао Махмуд-паша. По том су разграничењу (1671 г.) Котари опет припали Турцима.

За рата много се народа било доселило и у Котаре и на стари млетачки посјед. Сад, послије разграничења, много народа насељеног у Котарима повуче се на уски појас млетачког посједа. То је на млетачкој територији довело до пренасељености и до неизбјежне посљедице несразмјера народа према земљи, до оскудице.

Турци се међутим нису повратили на сва своја ранија имања. Пустош, коју су Млечићи из система, а наши из нагона учинили у освојеном крају, захтијевала је сувише велике жртве за обнову порушеног и уништеног. Стога су се Турци враћали само у вароши и у мјеста гдје је још било кућа, које су се одржале (Скрадин, Обровац, Островица, Перушић, Бенковић, Врана). То је био већином варошки елеменат: трговци, занатлије и по гдјекоји варошки ага. Бегови, господари села, чије су куле биле уништене, остали су већином на својим босанским имањима. И док су простране и плодне беговске земље лежале у ледини, народ, притијешњен на узаном млетачком земљишту, гладовао је са својом стоком. Таково је стање било неодрживо и народ је наскоро посегао за земљом, која му је недостајала. Вјеројатно то се дешавало већином самовласно, али у много случајева и по овлаштењу од стране власника или турских власти. Тако су неки узели у закуп од босанског тефтердара некада Халилбегове земље у Земунику и посаградили на њима своје потлеушице.

Халилбегови унуци, Дуракбег и Хасанбег, били су одлучили да обнове свој запуштени земунички беглук, да га населе својом рајом и да поправе порушени град. Дуракбег је морао да се, као лички санџакбег, спрема на војну у Угарску, те извршење те намјере падне у дио Хасанбегу. У септембру 1682 г. он, са великом пратњом, под развијеним заставама, уз метање пушака и лупу талабаса, сиђе у Земуник, даде попалити колибе млетачких поданика, почупати плотове, порушити ограде, те пободе заставе и удари табор на рушевинама града својих пређа. На то чудо и праску сјатише се закупци и други млетачки поданици из околине те одвојише неколицину, који су имали да Хасанбегу објасне, како они држе земље по снази ваљаних закупних уговора и како су подмирили тефтердару десетке и траварину све до настајног Ђурђевдана те да га замоле да их не смета у мирном уживању стечених права. Објашњавање није протекло глатко. Свршило је погибијом неког Вука Лукачине из Биограда. То је насиље прелило мјеру. У стра-

ховитом покољу који је настао, погинуо је Хасанбег, два брата Бећирагића, неки Руменага и сви њихови пратиоци, свега око 200 људи. Избезумљени Власи нису ни самом једном опростили живот! Од млетачких поданика погинула су четворица, а рањено их је петнаест.

Иако људски животи у доба кад се ово дешавало нису имали данашњу цијену, ипак је догађај и за она времена био грозан а посљедице му недогледне. Свјестан тога, генерални провидур Lorenzo Donato, похитао је на први глас о случају, да предузме мјере, које су могле бар ублажити посљедице и спријечити нове несреће. Он је већ 18.ог септембра изаслао у млетачка села кнезове Поседарског и Soppe, и сердаре Стојана Јанковића и Смољана Смиљанића са налогом, да забране народу преко границе, да га држе на окупу за случај турског осветничког похода, да прикупе и попишу оружје, коње и све остале ствари упљачкане приликом покоља, да запријете смртном казном свакоме, ко би затајао ствар потеклу из те пљачке и најзад, да повуку од народа све закупне уговоре и дозволе обрађивања, испуштене му од Турака.

Глас о земуничком покољу запрепастио је и Сенат. У Млецима се са зебњом очекивала реакција из Цариграда. Да би се како тако оправдао случај и доказала невиност млетачких власти, Сенат нареди далматинском провидуру да строгим прогласима обузда Морлаке, да похапси и примјерно казни зачетнике и да свим средствима поради код босанског паше да не подноси тужбе Порти, или, ако је већ поднесе, да то буде у што блажој форми. Сенат издаје уједно свом цариградском претставнику, баилу Донату, упуство да на Порти узнастоји оправдати догађај, доказујући, да су млетачки поданици били од Турака изазвани и постављени у стање нужне обране, те да истакне исправност млетачких власти, испољену одлучним поступком проти кривцима[1]) и непрекидним старањем за одржање мира на граници.

Како се двор тада бавио у Једренима, гдје се вршила концентрација огромне војске за поход на Угарску, баило пошаље у Једрене драгомана Тарсиу, да Великог везира обавијести о догађају у смислу назначеном у сенатским инструкцијама и да га покуша предобити митом. Али су до Великог Везира већ биле стигле тужбе породица земуничких жртава и драгоман мораде да издржи ватру Кара Мустафине срџбе. Ипак му успије склонути га, да не пренагљује са одлуком, већ да нареди босанском паши да поведе извиде и поднесе тачан извјештај о догађају.

Почетком децембра стигне у Земуник један пашин капиџија са четири кадије, да ислиједи догађај и састави извијешће. Чим се њихов долазак објавио, провидур Донато пошаље к њима кнеза Поседарског и пемића Gian Battista Ponte да заступају млетачке интересе. По удијељеним им упуствима, они су имали да настоје

[1]) Ко је том приликом био кажњен и на који начин, није нам успјело пронаћи у списима задарског архива. То би требало потражити у Донатовим депешама Сенату, које се чувају у Државном Архиву у Млецима.

умањити број погинулих Турака, тврдећи да су то већином били Цигани и Власи, те да докажу право млетачких поданика на уживање земаља на основу закупних уговора. Уговори су им се предавали у турском изворнику, уз напомену да их Турцима покажу, али никако не испуштају из руку. Нарочито им се стављало у дужност, да митом постигну што повољнији извјештај од стране капиције. Ова мисија мора да је провидуровим повјереницима успјела, јер почетком фебруара 1683 г. он шаље потајно у Сарајево капетана Николета Марковића, да помоћу млетачких поузданика у том граду испипа, како је паша примио капицијин извјештај и је ли га без преиначења прослиједио везиру.

За несрећу, паша се није држао капицијина извјештаја. Оно што је он јавио везиру било је по Млечиће толико неповољно, да је Кара Мустафа, избезумљен од срџбе, наредио цариградском кајмекану, да заповједи млетачком баилу, да **без поговора предаде у Једрене толико млетачких поданика, колико је Турака поклано у Земунику, да се њиховим главама замијене турске главе** и да се породицама погинулих даде одмах потпуна накнада. Донату се за случај непослуха пријетило тамницом и невољни је баило, ради Земуника, једном ногом већ био прекорачио праг Седам Кула.

Из његова очајног положаја спасило је баила оно што све спашава и све заглађује: злато. Вјешти турски посредници узеше ствар у своје руке и послије дугог цјенкања, натезања, грожења и застрашивања, дође до нагодбе: за 225.000 реала Турци прегорјеше земуничке жртве и халалише Млечанима проливену крв.

Спашен од Седам Кула, баило Донато упаде у отачаствене pozze. Окривљен за прекорачење мандата и осуђен да нагођену своту плати из сопственог имања, грјешни баило видје много муке, док се ослободи оптужбе и казне. Уважено му је оправдање, да га је на нагодбу склонула бојазан, да се сила окупљене турске војске не сручи из освете на млетачке посједе. Тако се најзад смири и та жртва земуничког догађаја.

Послије тог кратког часа ноторности, Земуник утону опет у чамотињу и у заборав, пропадајући лагано и стално у испаривању својих бара и у порочном полтронству свог бескичменог народа.

БОШКО ДЕСНИЦА:

СМРТ СТОЈАНА ЈАНКОВИЋА И СЕОБА РАМСКИХ ФРАЊЕВАЦА У ДАЛМАЦИЈУ

Међу многим фрањевачким љетописцима и историчарима који су писали о доласку свога братства из Раме у Далмацију, ни сами један није тај долазак приказао на основу званичних извора из времена самога догађаја. Отуда долази да су вијести о тој сеоби

Стојан Јанковић
(уљени портре у прив. својини)

код старијих писаца фантастичне, а код новијих недовољно тачне. Ни сâм датум сеобе није био са сигурношћу утврђен, док га О .И. Марковић[1]), послије мучних дедукција, није тачно одредио.

[1]) O. Ivan Marković, Sinj i njegovo slavlje. Zagreb 1898.

Долазак рамског братства није међутим без важности за историју наше уже домовине. Тим доласком, а нарочито насељењем рамских фратара под сињском тврђавом, дошла је под фрањевачки уплив пространа и богата цетинска крајина, која је лежала ван домашаја првог и старијег фрањевачког жаришта, Висовца, па кад је, нешто касније, обновљен имотски и карински манастир, фрањевачка духовна баштина обухватила је читаву далматинску унутрашњост од Зрмање до Неретве. Фрањевачки уплив на католичко становништво копнене Далмације кроз више од два вијека био је огроман и он би несумњиво још дуго потрајао, да га у недавној прошлости није парализовао и сузбио један још маркантнији и још зачуднији феномен месијанизма. Та дуга хипноза католичког народа копнене Далмације даје кључ за разумијевање његових духовних настројења и његова држања у свим удесним часовима наше прошлости од пада млетачке републике па све до наших дана. Ради тога основана је тврдња, да прелаз рамских Фрањеваца у Далмацију има своју важност, и ради тога ћемо покушати да тај прелаз прикажемо тачније нег је то сада рађено.

Босански паша Мехмед Атлагић предузео је на прољеће 1687 г. опсаду Сиња, да се тиме измакне угарској војни, од које су сви погранични паше силно зазирали. Али кад је концем априла узмакао пред војском генералног проведитора Корнара и напустио опсаду, морао је и он да се, као и остали валије, придружи војсци Великог Везира, утаборено код Осијека. Отсуство главних заповједника и најбоље војске из пограничних турских покрајина дало је маха Корнару да оствари једну давну амбициозну жељу свих млетачких провидура: освојење Херцегновог.

Ради војничке и дипломатске припреме тог потхвата, Корнаро се у љету те године бавио у Сплиту и по околним отоцима, а заповједника коњице, бившег которског провидура Антониа Зено, бјеше упутио у Сињ, да са котарским ускоцима под Стојаном Јанковићем брани границу и врши упаде у Босну како би на ту страну везао босанске Турке и задржао их да не притеку у помоћ опсједнутим Новљанима. Погранични Турци, узнемирени млетачким припремама, тражили су да им се паша поврати у земљу, али мјесто паше, Велики им Везир пошаље херцеговачког алајбега[1]). Око двадесетог августа Зено је стигао у Сињ и истог дана добио вијест, да је алајбег са нешто спахијске војске пао у Дувно. На ту вијест Зено крене одмах своју војску од 1000 котарских и 300 плаћених коњаника и 2300 котарских пјешака, и 23-ег августа осване пред Дувном. У првом налету Котарани потуку алајбегове спахије а њега присиле да се затвори у тврду, оловом покривену џамију, а по том опљачкају и потпале варош и све усјеве пространог дувањског поља. Док се Зено спремао да удари на џамију, укаже се са ливањске стране један турски помоћни одред. Зено изда одмах заповијед да се по пољу раштркани Котарани окупе око њега, али мјесто да га по-

[1]) чин којему је на млетачкој страни одговарао онај генералног проредитора коњице.

слушају они се, на његово запрепашћење, повуку к брдима три миље далеко од вароши, у којој је он био утаборен. Све Зенове молбе, пријетње и заповиједи нијесу успјеле да тог дана макну Котаране из става пасивних посматрача. Постиђен и ојађен ради таког држања својих чета, Стојан Јанковић удари очајнички на ту помоћну војску, и у том безумном окршају падне[1]).

Н егову погибију описује Зено до у танчине у депеши управљеној сенату из сињског поља 26 августа 1687[2]), дакле сама два дана послије догађаја.

»Око осамнаестог часа — јавља ту Зено — почеше Турци да навиру у великом броју и да се показују на узвисици, и ја сам опетованим одашиљањем официра поновио Морлацима позив да се примакну, али ништа није могло да их на то ријеши.

Кавалир Јанко[3]), пошто је посјекао три главе, не могавши да поднесе толики кукавичлук својих (Морлака) ни да обузда своје велико срце, загна се очајнички, и са самих осам или десет другова заметну бој с Турцима, који међутим не хтједоше да се одмакну од домета њихових мушкета (пушака). Премда сам му више пута јавио да се не заплиће у борбу и да се придружи мени, како бијаше занесен сопственим јунаштвом, није ми успјело раставити га (од непријатеља) па видећи да је измакао напријед, истурих један ескадрон коњице под заповједништвом кнеза капетана Радоша.

Број је Турака непрестано растао, па се макоше и неки официри, људи моје личне страже, и други, који су се налазили уза ме као добровољци, те не видећи да се мичу Морлаци, иако су издалека посматрали (што се догађа), одлучих да потечем у помоћ нашима и ја са читавим одредом плаћене коњице.

Настаде са једне и друге стране јак окршај, који потраја неколико сати и у којем погибе много угледних Турака, међу којима гласовити Синглић (ваљда Ченгић) и, каже се, још и Филиповић.

Огорчава ми весеље успјеха несрећа која је задесила кавалира Јанка. Погођен пушчаним метком и

---

[1]) Стојан Јанковић погинуо је дакле на 23 августа 1687 г., пуна два мјесеца прије фратарске сеобе. Неоснована је дакле верзија фрањевачких писаца, која са том сеобом доводи у везу Стојанову личност.

[2]) Ова. као и све Зенове депеше које ће се у даљем току навести, у млетачком државном архиву: Senato. Dispacci P. G. della Cavaleria in Dalmazia. Filza 717 .

[3]) Сви млетачки документи без изузетка називљу Стојана Митровића »il Kaualier Gianco«. То му је патронимичко име остало и у народу, који њега и браћу му и потомке називље само Јанковић. Тај је назив у изворима дао повода неким недовољно обавијештеним работницима на домаћој историографији да често бркају Стојана Јанковића са Јанком Марјановићем, па чак и са неким Жанком из Сињске Крајине.

ударцем сабље преко леђа, предао је, послије неколико сати, душу Спаситељу[1]).

Жалост коју осјећам ради губитка тако достојна и храбра мужа, којег сам на дјелу прокушао као безгрнично предана и вјерна Вашој Преведрости, наићи ће на разумијевање узвишеног сената.

Погинуо је доиста онако како је и живио: као велик војник. И може се казати да је сâм потражио смрт, јер су силе биле и превише неједнаке и он је проти мојим опетованим заповиједима хтио да погине; премда се је изразио да је његова сврха била да домами Турке у отворено поље и тако омогући план, који сам с њим био засновао.

По његовој смрти отишао сам лично у одред Морлака да их потакнем на освету њихова поглавице али ништа није помогло; нашао сам их штавише ријешене на повратак и без мене те сам их с муком задржао и повукао се уредно и без штете.

Обзиром на мали број плаћене коњице био сам изабрао двије стотине коњаника међу Морлацима те од њих образовао два ескадрона да тиме дадем већи изглед одреду дуждеве (т. ј. плаћене) војске али су ме и они у мучном часу напустили и ни један није остао уза ме, тако је ово мало коњице морало да издржи највећи напор.

Ommissis.

О свему сам обавијестио узвишеног ген. Проведитора, да се с њим договорим коме би требало повјерити управу над Морлацима мјесто заслужног кавалира Јанка, који ме је, док је издисао, дао замолити за милостиву помоћ његовој дјеци, и ја не могу него да их понизно препоручим државном милосрђу, као изданке тако достојна оца«.

Послије тако жалосна исхода овога потхвата, Зено узмакне к Сињу, јадикујући што му се у овакој прилици, мјесто оне силе необузданих Котараца, није нашло бар стотињак оних храбрих хајдука које је био оставио у Боки.

---

[1]) Према предаји, другови су Стојану извадили утробу и закопали је у дувањском пољу на мјесту гдје је издахнуо, наваливши на њу гомилу камења. Тијело је пренесено у Котаре. Рекби да Стојанови останци нису донесени и сахрањени у Задру, иако су Јанковићи у цркви Св. Илије имали своју породичну гробницу. То закључујем по томе што његова смрт није забиљежена у матипама умрлих цркве Св Стошије. гдје су се биљежиле и смрти православаца и смрти оних који би погинули ван Задра а били сахрањивани у којој од задарских цркава. Према томе вјероватна је вијест рукописа званог L' anonimo dei Filippi«, по којој је он сахрањен у сад разрушеној црквици разрушеног жегарског насеља Будима, прама Поседарју. — Ријечи »dietro sua testamentaria disposizione« могле би се односити на усмено изражену жељу умирућег Стојана, јер он није за собом оставио опоруке.

Сусједни септембар био је испуњен сав пљачкашким походима наших ускока у Босну и Лику, међу којима је најзнатнији био један задарских и шибенских Морлака на Варцар-Вакуф. Тридесетог септембра предао се Херцегнови, али се Корнаро све до зиме задржао у Боки, па је управа земље остала и даље повјерена Зену.

Двадесет и седмог октобра 1687. Зено је из Сплита упутио сенату овај извјештај:

»Оци Фрањевци манастира Св. Петра у Рами, који не могу више да подносе варварске поступке и непрекидне зулуме којима их Турци муче, послаше ми прошле недјеље једног свог свештеника, прерушена на влашку, да ми саопшти њихову одлуку да ће напустити манастир и земљу, ако им дадем јак спровод, под чијом ће заштитом прећи у државу Ваше Преведрости. Јавио ми је уједно да се истом намјером носе и многе од оних христјанских породица, које су то фратрима у исповиједи повјериле.

Како су се управ тих дана окупљали сви Морлаци ради општег похода који је требао да опустоши и попали ону покрајину, улучио сам ту прилику да им смјеста удовољим жељи. Споразумјевши се са фратром отправим њега и још некоје поузданике назад к фратрима са поруком, да се држе спремни како би се придружили походу чим се овај појави. Дигоше се Морлаци на пут и, ма да је крај врло далек (од Сарајева га дијели само један и пô дан хода), послужи их срећа те у путу остадоше незапажени и стигоше ненадно. Како онај крај није ни у прошломе ни у овоме рату бивао нападан, жељи су се сматрали сигурни од препада, па је тим лакше успјело заскочити их, исјећи и многе заробити. Наших је, што пјешака што коњаника, било до четири хиљаде људи. Они су, подијељени по разним селима онога пространог краја, запалили многе куће, од којих су се неке истицале величином, те више од стотину складишта сијена и жита за војску, која обично зимује у оном предјелу. Пошто је крај плодан (а то потврђују и сами фратри), не даде се описати богатство залиха, намирница и крме, које је овом приликом сметено и уништено. Много је Турака са читавим породицама изгорјело заједно са кућама, много их је изгинуло у одбрани, а заробљено их је преко двије стотине што мушких, што женских. Морлаци су изгубили само четири човјека, а ранило их се исто толико, али је губитак накнађен великим плијеном, који се пење на шест до седам хиљада глава што крупног што ситног блага. И на повратку су наставили харањем предјелâ кроз

које су пролазили, тако да је један велик дио тога краја опустио, те ће Турци имати муке код зимовања у тим странама.

Оци, њих петнаесторица што свештеника што ђака што лаика, врло су задовољни; склонули су се овамо, донијевши собом најглавније ствари из манастира, који су, заједно са храном, волили предати огњу и прије поласка видјети уништен, (а био је знатна грађевина, удешена за становање осамдесеторице и више мисника), него га оставити обијести и порузи варвара.

Њима су се придружиле и многе породице које ће, са онима недавно ускоченим из Дувна, давати пет стотина и више људи од оружја, од којих стотину и педесет коњаника на добрим коњима.

Дошао сам овамо да се ради смјештења ових духовника договорим са монсињором и надбискупом Cosmi који их је, у својој доброти, радо видјео и побожним милосрђем прихватио.

Довела ме је овамо и брига за смјештењем ових нових породица, па како је моје мишљење било да је врло корисно населити их по сињскоме пољу, тјеши ме што од истога прелата чујем, да то жели и узвишени генерални проведитор Корнаро ради насељавања тог опустјелог краја, и што број способних за оружје може да обезбиједи ону границу без државног трошка. Како ноћас полази један брод за Котор, јавићу све Његовој Узвишености, а одлуку ћу одгодити док сазнам његову позитивну намјеру...«

У депеши од 3 новембра 1687 јавља:

»... у толико пописујем појединачно породице нових становника, које су у задње доба ускочиле из Дувна, Раме и других околних предјела у државу Ваше Преведрости, како би их могао без одлагања населити гдје ми буде наређено од узвишеног генералног проведитора. Надам се да ће пристати да их смјестим у околици Сиња, јер како су сви католичког обреда, мање побуђују сумњу него други[1]). Чекам његово мишљење и у погледу пребивалишта рамских отаца, а мислим да би најупутније било, кад би се могло, населити их на какво острво, тим више што се међу њима налази и извјесни фратар Андрија, који је са Атлагићем толико присан и домаћи, да је постао ако не одметник, свакако врло сумњив, и који, под изговором болести, није још изишао преда ме већ борави међу Морлацима у Дугопољу, неколико миља далеко од Клиса. Ја сам међутим на спретан начин донио гвардијану до знања, да бих желио с њим се састати, па ако и даље остане упоран, настојаћу да га опрезно приведем

[1]) Православни су, рекби, и онда били политички сумњиви.

дужној покорности. Што више примјећујем његов страх, тим се већма увјеравам да му је савјест нечиста и то даје повода да га не пуштам с ока...«

У депеши од 18 новембра, још увијек из Сплита, Зено извјешћује:

»Још сам у очекивању намјерâ узвишеног генералног проведитора, у погледу смјештања рамских отаца и породица, које су се послије његова одласка подложиле Вашој Преведрости и чији број, нарочито оних католичког обреда, дневно расте. Ја их међутим непрекидно митим љубазним поступцима, не бих ли примамио још и друге, као што ми је доиста и успјело привући двадесетак кућа из Ракитна, мостарског округа, међу којима има четрдесет људи од оружја... Очекујем сваког часа и чету, која се упутила на Скопље да спроведе још и друге породице из оног краја, којима је поглавица неки поп Ђурађ, грчког обреда...«

Напокон се ријешило и питање које је Зена тако дуго задржало у Сплиту. Осмог децембра пише он из Задра сенату у Млетке:

»... Приволом узвишеног генералног проведитора, рамским се је оцима дозначила привремено за пребивалиште опатија св. Стипана ван града Сплита, а фартар Андрија, бивши Атлагићев присни, опорављен од болести, дошао је на покорност. Ја га задржавам код себе да из њега извучем што би могло да буде од користи за општу ствар ма да ми се не чини употребљив за велике задатке. Истина је да он познаје добро сусједне крајеве и да ужива повјерење угледних Турака, нарочито у Книну, на који ја будно пазим.

Генерални проведитор пристао је и да бројне породице христјана католика, које су се у задње доба подложиле Вашој Преведрости, остану смјештене у подручју Сиња и Дицма...«

Овим престају у Зеновим депешама вијести о овом предмету. Даље згоде рамског братства до његовог коначног насељења у Сињу познате су из књиге О. И. Марковића.

Др. НИКОЛА СУБОТИЋ:

ВЛАДИКА СИМЕОН КОНЧАРЕВИЋ И ЊЕГОВ ЛЕТОПИС [1]

Најистакнутија личност у далматинском српству XVIII века, Симеон Кончаревић није подједнако познат по својим двема делатностима. Кончаревић, културни радник и писац, није тако познат као Кончаревић, национални борац и бранилац своје цркве под млетачком управом. Овај Кончаревић, очуван и у народном сећању, са заслуженим именом, које је понео: Многострадални епископ Симеон далматински, добро је проучен у писаној историји и приказат је у слици, на којој је довољно учинити мале поправке, па да она буде потпуно тачна. Обратно томе, Кончаревић писац, к томе још и једини српски далматински писац XVIII века, раније потпуно непознат, и данас је слабо познат. У колико се сме казати, да је написана историја српске књижевности у XVIII веку, Кончаревић није у њу уведен. Незаслужено, иако Кончаревићеви списи нису још штампани! Старији српски далматински писци, такође, нису у својим радњама оставили доказе о томе, да су знали за Кончаревићев књижевни рад.

Први је на реду Герасим Зелић, као временски најближи Кончаревићу. Рођен средином XVIII века, Зелић би, као писац, скоро могао и сам припасти том веку. У свом »Житију« Зелић, на неколико места, спомиње Кончаревића. Али нигде као писца. Зелић је први пут био у Русији већ год. 1787, мало времена после Кончаревићеве смрти. Био је и у Кијеву, месту где је Кончаревић умро. Можда је у Петропавловском манастиру походио и гроб »светопочившег архијереја Кончаревића« чију »историју зна врло добро, кога су Венецијани хоћели метнути у тамнице, да не буде из Крупе утекао у Лику, под аустријску заштиту; и то само из тог узрока, што је без дозвољенија республике учињен епископом од патријарха Арсенија Бркића.« Можда је Зелић посетио библиотеку тог манастира, у којој су се тада, недвојбено, налазили Кончаревићеви рукописи. А што их Зелић није видео, узрок може бити само у томе, што се

[1] Уредник овог Магазина. знајући да смо тражили Милашев препис Кончаревићевог рукописа, замолио нас је да саопштимо резултате нашег истраживања и прикажемо владику Симеона Кончаревића и његов летопис. — Прим. писца.

је налазио у стању, које је он овако оцртао у »Предисловију« (предговору) свог »Житија«: »Глава се заврти човеку, кад помисли, шта је до данас библиотека, шта ли је свакојакије књига«.

Зелић зна историју Кончаревићеве скупоцене пошиљке црквених књига и ствари, измољених од царице Јелисавете Петровне и намењених далматинским црквама и манастирима, које су застале и дуго лежале у Лајпзигу, док их један Зелићев »худи патриота« из родног му Жегара, коме не казује имена — а звао се Јаков Љубичић — није предигао из Лајпзига, превари̇вши Потемкина, пренео у Трст, распродао их, па са новцем продаје отворио себи велику житарску трговину у Копривници. То је све, што је Зелић написао о Кончаревићу.

Млађи од Зелића, али од њега бољи, наши писци старијег времена, Др. Божидар Петрановић, брат му епископ Герасим, митрополит Ђорђе Николајевић, који су као уредници »Српско-далматинског Магазина« проучавали прошлост далматинског српства и дали за то ваљаних прилога, нису нигде нашли ни споменули Кончаревића, као културног радника свог времена и писца. Пишући биографије православних далматинских епископа, Герасим Петрановић написао је у »С. Д. Магазину« год. 1861 биографију Владике Симеона Кончаревића, у којој нема ни голе напомене, да је он оставио иза себе писане радове. Дајући год. 1845, а то је година рођења Никодима Милаша, један мали прилог о прошлости шибеничког општества, патриотски забринут, Божидар Петрановић је питао: да ли ће се икад родити »Срб Далматин«, који ће написати историју далматинских Срба? Ова три писца били су живи год. 1869, кад је изишла II-а књига »Ogledalo književne povjesti jugoslavjanske« Шиме Љубића. Ту има белешка, да »Кончаревићеви списи још леже у рукопису«. Њу ови наши старији писци нису ни запазили. Те је године Никодим Милан учио у Кијеву Духовну Академију, коју је завршио г. 1871 као магистар. Ни он, који се је после израдио најјачи српски далматински историјски писац, није тада, а ни дуго после тога знао, што је Шиме Љубић знао и забележио у год. 1869 да је Симеон Кончаревић био писац и да »његови списи још леже у рукопису«. Пред конац 90-тих година прошлог века, заснувавши радњу о историји православне цркве у Далмацији, а наслућујући, да би у Кончаревићевим списима могао наћи помоћни материјал барем за оно време, које је било близу Кончаревићевом времену, дао се је Милаш на тражење Кончаревићевих рукописа по белешци, коју је о њима оставио Шиме Љубић. Тако је Милаш у свесци за август г. 1897 »Гласника правосл. далматинско-истарске епархије«, могао објавити проналазак Кончаревићевог рукописа. Он је то учина један тајанствени начин, као да је рукопис добио, у једном дебелом пакету, од једног пријатеља из К. Данас, нема више разлога, да се чува та тајанственост, тада потребита Милашу, који је, управо у то време, као задарски владика, био постао епископ »престолнаго града Виени«. Милаш је примио Кончаревићев ру-

копис у Бечу, од руског посланика, и њему га је, такође у Бечу, повратио, после него је узео један тачни и верни препис. Објављујући срећни проналазак тог драгоценог рукописа, Милаш је дао опширан опис истог са кратким својим мишљењем о изворима, које је Кончаревић могао имати и које је употребио за своју историјску радњу. Зато, што рукопис није имао насловног листа, а његов је садржај искључиво историјски, светских и црквених догађаја, више ових него оних, Милаш је дао рукопису име **Љетопис грађанских и црквених догађаја.** То објављење проналаска Кончаревићевог рукописа, Милаш је закључио са речима: »Рукопис је овај право благо за далматинску прошлост, и свакако ће требати наћи начина да се наштампа«.

Четири године иза тога, Милаш је издао опсежни историјски преглед »Православна Далмација«, за који се је, углавном, ослонио на Кончаревићев рукопис, лојално признавши, да му је тај рукопис био главни извор његове радње. Ова је имала широки пријем и била је предмет разноврсних оцена. Па ипак, ни високи научни ауторитет Никодима Милаша, ни раширеност те његове радње, нису допринели, да се рашири и име Симеона Кончаревића као српског историјског писца XVIII века. Писац Кончаревић остао је и даље слабо познат! Кад је г. 1909, у издању Српске Краљевске Академије, изишла велика радња Јована Скерлића »Српска књижевност у XVIII веку«, за Кончаревића, историјског писца, није се у њој нашло ни толико места, колико је било довољно за прост навод његовог имена. Истина је, да је у овој Скерлићевој радњи реч само »о ћириловској књижевности православних Срба у Јужној Угарској, са изузетком црногорца Василије Петровића«. За малу књигу овог Петровића »Историја о Црној Гори« Скерлић има поразан суд, да је без историјске и књижевне вредности, занимљива само као прилог за проучавање мистификаторске и авантуристичке пишчеве личности. Кад већ Скерлић није хтео учинити изузетак и за Кончаревића, који није био ни мистификатор ни авантуриста, а чији спис има, ипак, и историјску и књижевну вредност, могао га је барем негде споменути. Можда под великим поглављем »Руски утицаји«, јер су и далматински Срби осетили руске утицаје, једном чак по званичној руској дипломатској интервенцији (г. 1762) код млетачке владе, и то не без везе са Кончаревићем, који је тада већ био у Русији. Кончаревић је могао бити споменут под тим истим поглављем Скерлићеве историје, поред Дионисија Новаковића, будимског владике, за кога Скерлић не зна да је био далматинац и да је морао наследити прогнаног Кончаревића на далматинском владичаству, или поред оног Евстатија Скерлетова, проф. Дух. Академије Кијевске, за кога Скерлић зна, што ми у Далмацији не знамо, да је био далматинац. Руски утицаји међу Србима показали су се и у оном покрету селења Срба у Русију из првих година друге половине XVIII века, који није био ограничен на Србе у »Јужној Угарској«, јер се је одразио и у Далмацији. Када у Скерлићевој историји има речи о том покрету, у

вези са радом Павла Јулинца, писца једне мале историје славеносрпског народа, штампане у Млецима г. 1765, а и независно од рада тог Србина, који је био у руској служби, тад је, свакако, морало бити речи и о Србима далматинским и о Симеону Кончаревићу. Скерлић је у Герасима Зелића »Житију« запазио, да је овај долазио у Русији у дотицај са генералом Зорићем, који је од благодати, примљених од Царице Катарине, установио у Шклову једну официрску школу, у коју је Зелић повео био свог сестрића Лазара Дупора. Скерлић је, надаље, морао запазити у »Житију«, да је Зелић тражио и нашао у Русији свог комшију из села Медвеђе, који је, неимајући оне Зорићеве физичке врлине, које је тако ватрено волела Царица Катарина, истерао у Русији само до мајорског чина, док је и Зорићев брат Давид, кога Зелић зове по имену Онаранчић, постао генерал. Овог мајора Шкорића спомиње Герасим Петрановић у Кончаревићевој биографији, наводећи за њега да је био у оној групи од 80 фамилија српских далматинских, које су г. 1764 са Кончаревићем преселиле у Русију.

Пун похвалног самопоуздања, Скерлић је у предговору своје »Историје српске књижевности XVIII века«, о себи дао ову испоњест: »Ја мислим, да сам у главном употребио све што је написано о историји и књижевности нашој у XVIII веку«. Стога, што би оволико, колико смо довле казали, могло изгледати мало за суд о неоснованости мишљења, које је Скерлић имао о својој књизи у питању исцрпности употребе писаних извора о историји и књижевности нашој у XVIII веку, ми би морали дати још доказа о томе, да има још много тога написаног, што Скерлић није употребио, јер му није било познато. Али има нешто, што је за нас у Далмацији било најболније, што је испало из Скерлићеве радње зато, јер му је било непознато. То су српски напори у Далмацији за оснивање школа. Ти напори, једновремени напорима Срба у »Јужној Угарској«, које је са симпатијом Скерлић приказао у својој радњи, једнако су лепи, а можда и још симпатичнији, с обзиром на мању снагу, бројчану и економску, далматинских Срба. На том раду, у његовим почецима, имао је учешћа и Симеон Кончаревић. У »Срп. Далм. Магазину« има и штампаних исправа о томе, и то: ванредно лепо написана молба далматинских Срба млетачкој влади, да им дозволи отворити мале и средње школе сопственим сретствима, и одбијање те молбе од стране млетачке владе са некултурном мотивацијом, да интереси државе захтевају, да Срби у Далмацији остану у стању непросвећености, или да само добију по коју школу, у којој се, сем слабог читања и писања, ништа више не би дало научити. Ако би се хтело казати, да ни овим није још дат пун доказ за наше мишљење о томе, да Скерлић није употребио све што је написано о историји и нашој књижевности у XVIII веку, ми можемо доказати, да Скерлић није употребио чак ни оно, што је сам написао. Ништа није тачније у његовој историји од утврђеног суда, да је Доситеј Обрадовић централна личност српске књижевности XVIII века. Ништа оправда-

није од оног делаљног проучавања, које је Скерлић посветио Доситеју, као »оснивачу српске књижевности, једном од најмодернијих писаца наших«. Почетке изграђивања те централне личности српске књижевности XVIII века сам Скерлић овако оцртава: »Бављење Доситејево у Далмацији било је врло важно по даљи његов рад. Ту, живећи у чистој народној средини, имао је прилике да изблиза позна народ, проучи све његове потребе, измери све зло, које долази од незнања и беде. Ту је учећи децу, почео писати буквице, ижице, христоитије, и то све на народном језику, и то на језику једног краја, где се врло лепо и чисто српски говори. У маломе, његова књижевна делатност почиње од бављења у Далмацији«. Ова тачна констатација упућивала је Скерлића на Далмацију, да и у њој тражи предмете за српску историју и књижевност, које је он хтео обрадити. Без тога, његова је радња морала изићи са слабостима, које нису мале и незнатне. Тако се, само у непознавању далматинске српске историје и књижевности, може наћи и узрок томе, што је Скерлић, пописавши литературу, коју је употребио за своју велику радњу о Доситеју Обрадовићу, навео један чланак Николе Томазеа из бр. 65 г. 1845 у »Gazetta di Venezia«, преведен у »Сербским Новинама«, а испустио ону сјајну одбрану Доситеја Обрадовића, коју је, у књижевном мегдану са снажним Томазеом, изнео Божидар Петрановић.

*

Као што смо напред казали, живот и рад владике Кончаревића описали су Герасим Петрановић и Никодим Милаш. Пошто се Милашев опис ослања на Кончаревићев рукопис, који иде до г. 1755, све неподударности, — а оне су мале, — које постоје између ова два описа до времена, којим је завршен Кончаревићев рукопис, морају се решити у сагласности са Милашевим наводима.

Једнако као и његов претходник, владика Стеван Љубибратић, Симеон Кончаревић удаљен је из Далмације од стране управне млетачке власти (espulso per ordine publico). То се је Кончаревићу догодило год. 1753 и он се је по примеру Стевана Љубибратића, који је доцније добио владичанство у Хрватској, сместио у Лици, на граници далматинској. Овај догађај спомињу и Петрановић и Милаш, а извештаји латинског задарског арцибискупа Карамана налазе основ за ове правно неосноване изгоне у томе, да су Љубибратић и Кончаревић били »окривљеници за нездраво веровање (Incolpati di non sana credenza).

Петрановић не спомиње, да је Кончаревићу затим било суђење, за које Милаш ипак зна, иако не казује, који је основ био тог суђења. У великој збирци докумената, које је Милаш издао о историји православне цркве у далматинско-истријском владичанству, има за то података у извештајима задарског арцибискупа Карамана и његове курије, где се кривично дело Кончаревићево назива деликат против државе (delitto di Stato), и конкретише с тиме, да је сакупљао народ и слао га у службу Москавије (per aver amassato la gente, e spedita al servizio della Moscovia), а о казни се на-

води, да је протеривање изречено снагом пресуде (sentenzialmente bandito; processato, proclamato e bandito). У молби, коју је из Лике Кончаревић упутио Сенату, а коју је Петрановић штампао у »С. Д. Магазину«, Кончаревић спомиње ово суђење са речима: »Као прогнаник, као осуђеник без обране, без да ми се наведе злочинство«.

Интересантна је ова претставка Кончаревићева, упућена млетачком Сенату. У њој он истиче своје право, као патронатско, на бенковачку цркву, коју је његов отац подигао и којој су отац му и он служили 65 година; одриче се епископске власти са наводом, да је стварно није никад ни вршио, а да је епископски чин добио за личне заслуге; моли, да се преиспита његова кривица, готов да прими сваку казну. Ако »преведри Принцип« нађе, да он не заслужује његову милост, моли Кончаревић да му се допусти издржати затвор у ком манастиру у Далмацији. На ову молбу Кончаревић није добио ни решења, ни одговора. Овај Кончаревићев став умањује убедљивост Милашевом тврђењу, којег нема у Петрановића, да се је »народ, особито у Буковици, почео бунити ради ових неправица и претити устанком, ако се епис. Симеону не допусти повратити се у Далмацију«. За тачност тог тврђења не говори ни петиција, коју су православни Срби Далмације и Боке упутили Сенату 20 XI 1754, да им даде за владику Дионисија Новаковића »који нам српски језик познаје и грчког је обреда, а верни је поданик Ваше светлости, родом из Книнске крајине у Далмацији, који се учио у манастиру у Савини код Ерцегновог, особа, коју свет познаје и која има знања и добрих својстава«. Овде је прећутано, да је Новаковић био тада владика будимски и да је учио у Русији.

Петрановић наводи, да се Кончаревић преселио из Лике у Русију г. 1764 и да је дигао 80 простих фамилија и неколико калуђера. Милаш то преселење ставља у лето год. 1762 и снижује број емиграната на тридесет домаћина са њиховим породицама. Из извештаја од 22 VIII 1761 арцибискупа Карамана, чија је мржња пратила Кончаревића и до гроба, види се, да је Кончаревић тада већ био у Русији (attualmente si trova in Moscovia). У »Споменику Срп. Кр. Академије г. 1922 проф. прота Димитријевић објавио је документе, из којих би излазило, да је Кончаревић био у Русији год. 1758. Петрановић, међутим, наводи Синђелију, коју је Симеон Кончаревић епископ и Митрополит далматински и албански (т. ј. Боке) дао у Грачацу у Лици 30 IV 1762 свештенику Стефану Калинићу.

Исељавање Срба далматинских у Русију не мора се везати за Кончаревића. То је био један покрет, који, почет међу Србима у митрополији Карловачкој, проширио се је и на Србе у Далмацији. Три руска официра, на служби руског посланства у Бечу, Андрија Булчо, Иван Павловић и писац историјски Павле Јулинац, врбовали су Србе на емиграцију у Русију. На њих се је митрополит Павле Ненадовић г. 1763 жалио Илирској Дворској Депутацији у Бечу. Исељавања Срба из Далмације било је и нешто доцније у год. 1774 и то, вероватно, у Славонију. О том има извештај Сенату проведитура Јакова Граденига од 18 VI 1775, где се наводи, да се

два страна калуђера, који су заузели парохије у задарском округу, баве са емигрирањем фамилија, узимајући од сваке фамилије по један цекин.

По Петрановићу Кончаревић је умро г. 1770, а Милаш даје и детаљ, да је умро 12 II те године. По подацима проф. Димитријевића, Кончаревић је умро 26 VIII 1769.

Једно питање, евентуално историчко-каноничког значења, постављено на дискусију од Герасима Петрановића, није било ни прихваћено, ни расветљено од Никодима Милаша, који је, ипак, био најкомпетентнији да даде право објашњење. Кончаревић је на збору у Косову далматинском, код цркве св. Илије, год. 1750 изабран за владику од свештеника и претставника народа. Ту је било решено, да се замоли пећски патријарх да завладичи Кончаревића. По месту, где је за владику био изабран, Кончаревић је радо носио име »епископ Косовски«. Он није пошао у Пећ патријарху да га он посвети, као што је написао Герасим Петрановић, већ су изасланици са Косовског збора понели писмо патријарху, који се тада налазио у Сарајеву. Тако приказује ствар Никодим Милаш по Кончаревићевом рукопису. Тада је био патријарх Атанасије II (Гавриловић). Погрешни Зелићев навод, да је Кончаревића завладичио патријарх Арсеније Бркић, већ је био исправљен раније од Петрановића, а затим од уредника »Житија« издања Срп. Књижевне Задруге. Патријарх Атанасије написао је у сарајевској митрополији као »Арх. Пећски, всјех Сербов и Болгаров и свего Илирика Патријарх« пуномоћије Гаврилу митрополиту босанском да, суделовањем двају епископа, које он изабере и који су под патријарховом власти, посвети Кончаревића на степен архијерејски свете митрополије далматинске. Гаврило (Михић) је то учинио у Требињу издавши 15 IX 1751 у »Херцеговској митрополитској резиденцији« Грамату као »правосл. митрополит дабробосански и васеленскаго патриаршего свјатјејшаго трона цариградскога ексарх«.

Имао је право Герасим Петрановић да постави питање: како је могао Гаврило, митрополит Сарајевски, од српског патријарха спуномоћени, да себе назове екзархом цариградске патријаршије, у часу, кад је још постојала пећска патријаршија, под чијом је власти био дабробосански митрополит? Али је Милаш ућутао то питање, па ми не знамо, јели Кончаревић, по тој ствари, што казао у свом рукопису. Из извештаја тршћанског грчког архимандрита Дамаскина Омера од 16 II 1754, упућеног, не знамо по ком поводу, шефу аустријске управе у Трсту, који смо, љубезношћу тршћанског српског свештеника г. Вукадиновића, добили у препису, произлази, да је Кончаревић посвећен био за владику у Требињу, суделовањем »четири епископа и једног архимандрита, који су сви подложни патријарху у Пећима или грчки у Епихеу«.

Наше је мишљење, за које би, иначе, могли дати дуго историјско оправдање, да су и Кончаревићево посвећење у Требињу и напред именовани наслов екзарха цариградског патријарха у грамати митрополита дабробосанског, били само тактички потези према

млетачкој влади, е да се од ње добије дозвола, да Кончаревић постане и буде православни владика Далмације и Албаније (Боке). Раније је млетачка влада, истина из политичких побуда, била примила херцеговачког митрополита Саватију Љубибратића, кад се је овај преселио из Требиња у Ерцегнови, за владику далматинског и албанског, признавајући каноничност његове институције. Млетачка влада, увек кад је била снажна да одолева страшним ударцима католичке цркве, признавала је цариградском патријарху право, да поставља грчког епископа у Млецима, који је имао наслов Филеделфијског митрополита, а коме је била подложна грчка црква у далматинском приморју. Чак би млетачка влада и молила цариградског патријарха да посвети изабране кандидате у Млецима. За ово наше мишљење, да су разлози опортунитета диктовали Кончаревићево посвећење у Требињу и позивање на екзархат цариградског патријархијског трона, ми налазимо потврду у самом тексту грамате, где се спомиње, да је »јасњејши сенат лиценцијâ владику Стефана Љубибратића зане он бил судит јасњејшаго принципа«, и где се спомиње, да су сви свештеници и поглавице народа молили »блажњејшаго оца патријарха вселенскога Атанасију«, да им посвети Кончаревића за владику. Чак је било изгледа, да ће тај тактични потез имати успеха код млетачке владе. Далматински проведитор био је склон, да прими Кончаревића за владику и послао је влади у Млетке препис грамате (la patente) са извештајем, да има њен оригинал у илирском језику (nell 'idioma illirico). Скоро две године иза посвећења Кончаревићевог, подлегавши нападајима католичког епископата, млетачка влада је 5 IV 1753 наредила проведитуру, да уклони на леп начин Кончаревића из Далмације, јер да је његово постављање за владику абузивно и неканонично, и да пошаље у Млетке аутентични примерак грамате (patente)

*

Напред смо казали, да је Никодим Милаш објавивши проналазак рукописа, описао га. По том опису, Летопис почима са 9 годином од Христова рођења и води до год. 1754. Нешто је детаљнији од времена цара Ираклија, када почиње досељавање Срба и Хрвата на балканско полуострво, а што је за нас од највећег интереса, још детаљнији од времена Стевана Немање, јер се задржава, углавном, на догађајима из српске историје, особено цара Душана, краља Твртка, пада Босне, турских освајања у Далмацији, усељавања Срба у Далмацију до пожаревачког мира, кад је сва Далмација, с изузетком Дубровника, дошла под млетачку власт. А важна су бележења о православној цркви у Далмацији до до год. 1750 и о српским манастирима Крци, Крупи и Драговићу.

Језик је летописа српски, али не онако чист, каковим се Кончаревић служио у свом личном дописивању са властима и са пријатељима. Иако се језик летописа приближује славено-српском, много је бољи и српскији од језика кроничара Ђорђа Бранковића и писца историје Павла Јулинца.

Са резервом, да не може тачно казати, који су извори послужили Кончаревићу, кад је писао летопис, Никодим Милаш даје, ипак, кратко мишљење о том. По том мишљењу, Кончаревић је познавао Луција, кога и спомиње, али само његово дело »Memorie Storiche di Tragurio«, а не и дело »de regno Dalmatiae et Croatiae«. Зато што спомиње Орбинија, Милаш мисли да је Кончаревић употребио његово дело »Il regno degli Slavi«. За ова два на талијанском језику написана дела, Милаш поуздано верује, да их је Кончаревић употребио, јер да је добро познавао тај језик, дочим Милаш не верује, да је Кончаревић познавао и латински језик. За остале белешке Милаш мисли, да их је Кончаревић саставио по каковом старом славенском историјском спису и по усменим традицијама, а белешке о савременим догађајима, по сопственом знању.

Не имајући пред очима Кончаревићев летопис, ми имамо још мање могућности него Милаш да истражујемо изворе које је Кончаревић употребио. Не може нас, ипак, задовољити ово Милашево мишљење, јер за онакву радњу, какова се приказује Кончаревићев летопис по употреби, коју је од њега учинио Милаш у »Православној Далмацији« и у познијим малим радњама, особено у добро написаној студији »Стон«, мало би било узети именоване две талијанске књиге као једине изворе Кончаревићевог летописа. Као познавалац талијанског језика, Кончаревић је могао употребити и латинска дела, све да и није добро познавао латински језик. Зато је Кончаревић могао употребити и Луцијеве латинске радње, а имао је и временске могућности да добије и прве четири свеске Illyricum sacrum, које су изишле од год. 1751 до 1769. Кончаревић је знао Онбина оригинално, а знао га је и по руском преводу Саве Владиславића, конта рагузијског, који је био ујак Јоакима Жарковића у Скрадину, најбољег Кончаревићевог пријатеља. Кончаревић је могао знати и за du Fresna Illyricum vetus et novum, који је изишао г. 1746. Могао је, дакле, знати сва дела, која је познавао његов сусед и савременик, фратар Виналић, који је умро у манастиру Висовцу, од кога је остао рукопис у истом манастиру »Compendio storico-cronologico delle cose piu memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosina«. Прве две третине тог рукописа издао је г. 1775 у Млецима под својим именом Gianantonio Bommen под насловом: Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosina. Од истог Виналића има још један рукопис са насловом: Cenni sull' attivita' dei frati minori a Stagno e luoghi adiacenti, који је дошао у Милашеве руке, кад је било при концу штампање његове радње »Стон«. Милаш хвали објективност овог фратра писца, који је познавао и дубровачке рукописе и штампане радње Јакова Лукаревића, Никше Рањине, Јунија Растића. Кончаревић је био у могућности, да се упозна са радовима ових Дубровчана и да их употреби. Сагласност која није мала, Кончаревићевог летописа и Виналићевог рукописа о стонским догађајима упућује на веровање, да је стварно те употребе и било.

Недовољно је оно, што је Милаш навео о могућности, да је Кончаревић употребио какав стари словенски историјски спис. Тешко је веровати, да Милаш није знао за кроничара Ђорђа Бранковића и за његов рукопис. Морао је то знати и по историји Јована Рајића који се је добро послужио са кроником Бранковићевом. Милаш није можда знао, да су се од Бранковићеве кронике, која ни до данас није штампана, правили преписи, који су могли доћи до Далмације и до Кончаревића. Ово тим лакше, што су у Далмацију, Боку и суседну Херцеговину долазили и калуђери из фрушкогорских манастира, за које имамо доказа, да су преписивали старе рукописе, јер се је много тих преписа очувало по манастирима и црквама Далмације, Боке и Херцеговине. Многи су објављени у »Срп. Дал. Магазину«. За нас је овде најважнији т. зв. Српски Цароставник, или летопис, од кога има у више места преписа, потпуних или скраћених. Најбољи је, потпун и лепо написан, један такав рукопис са специјалним именом »Тројадник«, налази се у манастиру Савини, а приказао га је Ђ. Николајевић у »С. Д. Магазину« год. 1867. Тај је врло добро могао бити употребљен од Кончаревића за догађаје из Српске историје.

* * *

Милаш је, у двема својим радњама »Православ. Далмацији« и »Стону«, написао и подвукао, да има добар и веран препис Кончаревићевог рукописа. Ми смо тражили тај препис и нисмо га могли наћи. Нема га, или се барем не види, у великој Милашевој библиотеци, која данас припада правном фактултету београдског универзитета. Нема га у Срп. Краљ. Академији у Београду, којој би Милаш, према ономе што нам је казано, пре рата био предао, да га она штампа. Нема га у гђе. А. Бабић сестре поч. Милаша, која нам је љубазно дала друге неке списе, које је имала.

LJUBO VLAČIĆ:

NEKOLIKO DOKUMENATA IZ DOBA PRVOG I DRUGOG POKUŠAJA UNIJAĆENJA PRAVOSLAVNIH U DALMACIJI.

(Po spisima Tajne arhive Namesništva dalmatinskog). [1]

I.

IDEJA UNIJAĆENJA POTEKLA JE OD DVORA AUSTRIJSKOG

Ideja unijaćenja pravoslavnih u Dalmaciji i Boki Kotoroskoj potekla je od samoga Dvora austrijskog, i imala je političku svrhu, naime: da sredstvom Unije čvršće priveže uz Državu svoje podanike, i otuđi ih od Rusije, tog strašila Austrije.

Presidium Dvorske centralne organizacijone komisije pod br. 12576/2355 aktom od 22 I 1816 saopštio je namesniku dalmatinskom:

»... Nj. Veličanstvo naređuje, da se saopšti gospodinu Namesniku u **najstrožijoj zvaničnoj tajnosti**[2], da prilikom prvog zaposednuća Zemlje[3] u godini 1804 bio bi učinjen pokušaj, da se — odašiljanjem jednog grčko-sjedinjenog[4] episkopa, koji je međutim imao Zemlju samo posetiti, izvideti i izvestiti, što tamošnji podanici grčko-nesjedinjenog obreda[5] u dušestarateljstvu potrebuju — ispita, da li bi bilo moguće Pravoslavne u Dalmaciji, Albaniji[6], Dubrovniku i Kotoru sredstvom Unije sa Rimokatoličkom crkvom, uz pridržanje grčkoga obreda, držati što dalje od inostranog upliva na (njihovu) savest[7], ali da je onda izvađanje ovog pokušaja izostalo jedino zbog toga, što je naglo usledilo otceplenje ove Zemlje[8]. Gospodinu Namesniku, prema Previšnjem nalogu, ima se presidijalnim putem i **sa najstrožijom tajnošću**[9] saopštiti mnenje: da li bi se možda u sadašnjim prilikama i pri promenutim u tom razmaku vremena okolnostima, što je postavljen jedan grčko-nesjedinjeni episkop, mogao još očekivati dobar uspeh, u slučaju da bi se sada učinio taj pokušaj za uvađanje Unije«.

Namesnik je odgovorio:[10]) **(original na nemačkom jeziku)**

»... Potpisani misli, da, — iako je tim što u Zemlji već postoji jedan grčko-nesjedinjeni episkop odista otešćan položaj za ponavljanje još u godini 1804 i 1815 od Njegovog Veličanstva nameravanog pokušaja, kojim se je imala postići **toliko spasonosna Unija**[11] ovamošnjih nesjedinjenih Grka sa

---

[1] Geheime Akten, sveska III/a, presidijalni broj 45/g. p. [2] Im engsten Dienstvertrauen. [3] Dalmacije. [4] Unijatskog. [5] Pravoslavni. [6] T. j. onog dela, koji je pripadao Austriji. [7] Von dem ausländischen Einflusse auf das Gewissen entfernter zu halten. [8] Od Austrije. [9] Mit dem strengsten Geheimnisse. [10] Aktom od 4/4 1816 br. 45/g. p. p. (sv. III/a). [11] So heilsame Union.

Rimokatoličkom crkvom uz pridržanje grčkoga obreda — ipak, s obzirom na neznanje većine ovamošnjeg grčko-nesjedinjenog naroda u pitanjima dogmatskog učenja njegove Crkve, kao i s obzirom što ćemo prethodno pridobiti za sebe Episkopa i nekoliko sveštenika, koji imaju najveći upliv na mišljenje naroda, ne bi se imala sasvim gubiti nada u povoljan uspeh.

»Prema tome potpisani misli, da bi trebalo najpre ispitati mišljenje nesjedinjenog Episkopa, pa arhimandrita Zelića, koji — kako je poznato — imaju najveći utecaj na obe stranke, što vladaju među ovamošnjim sveštenstvom[1], i to poverljivo, i, služeći se njihovom više ili manje pokazanom spremnošću, dogovoriti se s njima o nužnim merama, koje bi se mogle dalje poduzeti za postignuće stvari. Takvom jednom pokušaju, valjda, mnogo bi se pomoglo, kad bi stavili Episkopu Kraljeviću u izgled jedno odlikovanje, a Zeliću penziju.

»Pošto Episkop i tako želi, da lično izjavi Njeg. Veličanstvu svoje poklonstvo, i već je dobio dozvolu, da otputuje u Trst, gde će Car stići na povratku iz svojih italijanskih pokrajina, to bi i ovom prigodom bilo zgodno, da se ispita njegovo mišljenje.

»Uostalom za slučaj postignutog uspeha ne bi bilo zgorega, da se imućnijem sveštenstvu obećaju ordeni i počasti, a siromašnijem (prema meri njihove sklonosti i saradnje) — umerene novčane pripomoći.

»Svakako prema onome, što se bude pronašlo ispitivanjem njihovih mišljenja o nameravanoj svrsi, bilo bi veoma korisno, da se pod bud kojom izlikom, koja ne bi ulevala nikakve sumnje, pozove jedan grčko-katolički generalni vikar ili drugi koji crkveni dostojanstvenik, koji bi zajedno sa ovdašnjim Episkopom i nama sklonim grčkim sveštenstvom sporazumeo se o daljim pripremama sa odnosnom opreznošću, i uputio pripreme«.

Presidium Dvorske centralne org. komisije[2]) dao je namesniku Tomašiću za izvađanje Unije ovo upustvo: **(original na nemačkom jeziku).**

»Vaš pod 4/3 t. g. br. 45/g p. podneseni savet u pogledu pokušaja, koji se ima poduzeti u svrhu prevođenja Pravoslavnih u Dalmaciji na Uniju sa Rimokat. crkvom, najponiznije bio je podnesen Njeg. Veličanstvu. Na temelju prispelog Previšnjeg rešenja naređuje se gospodinu Namesniku:

»Ako ima da se Unija ostvari, ona bez sumnje treba da dođe narodu od Episkopa i Višeg klira. Tako se je ona ostvarila i u prošlosti u Galiciji, pošto su episkopi i uplivniji deo klira preko Mitropolita izjavili se za sjedinjenje sa Rimokat. crkvom uz pridržanje braka sveštenika, stare liturgije i discipline, kao također i prava potvrđivanja episkopâ; gde je narod bio prisajedinjen, a da nije nikakve promene primetio u svojoj crkvenoj bitnosti.

»Teški pokušaj, da se Episkop Kraljević i Viši klir privole na Uniju, ima se izvršiti sa najvećim oprezom. Najpre treba ispitati samog Episkopa o njegovom mišljenju u pogledu Unije.

»Ima se prepustiti uviđavnosti gosp. Namesnika: kojim putevima — koji pak treba da budu izabrani sa što moguće većom opreznošću — ima se poduzeti ovaj pokušaj, da bi se doznalo: kako misli Episkopat. Stoga se mora pritom najpomljivije **izbeći svaka senka, da ovo dolazi usled naloga sa Višeg**[3], nego stvar pretstaviti kao jednu privatnu ideju gosp. Namesnika; a kad izjave Episkopa ne bi dale nikakve nade, tada se o tome primljeno upustvo nema otkriti. Ako bi pak iz izjava Episkopa bilo nade u povoljan uspeh, u tom slučaju trebalo bi se postarati, da se s njim prouče dalji koraci, što se imaju poduzeti.

»Arhimandrita Zelića nema se uvoditi u tajnu, jer je poznata njegova lukavost, i ne drži ga se slobodnim od jedne prikrivene privrženosti Neunijatima Inostranstva; štaviše trebalo bi se — kad bi se pokazali povoljni izgledi za provedenje Unije — postarati za odalečenje Zelića iz Dalmacije,

---

[1] Prepirke između kaluđera i popova. [2] Aktom od 7/III 1816 br. 26861/2992 G. A. sv. IV. [3] Daher muss dabei aller Schein, als geschehe es zufolge eine höheren Auftrages, sorgfalligst vermeiden.

jer se treba bojati, da bi on potajno sve poduzeo, da uzbuni narod protivu stvari, i možda i Inostranstvo.

»Za svaki slučaj očekuje se izveštaj o ishodu prvog privremenog koraka, koji se ima prigodno učiniti«.

Baron Tomašić na gore privedeni poziv, podneo je sledeći izveštaj[1]) u Beč o rezultatu svog razgovora sa episkopom Kraljevićem: **(original na nemačkom jeziku)**

»Da bi se grčkog episkopa Kraljevića o mogućnosti sjedinjenja ovamošnjih Grka sa Rimokat. crkvom prema upustvu visoke odluke od 7/5 t. g. br. 26861 ispitalo na način, da ne upane uoči, i da ne bude kompromitovana Državna uprava, smatrao je potpisani Guverner shodnim, da upotrebi priliku, kad se je pomenuti Episkop na povratku svom za Šibenik s puta, poduzetog u Dvorski tabor, zadržao na prolasku u Zadru.

»Rezultat delom usmenih razgovora s njim, delom pismene izjave, koju je on u ovom slučaju pridržao sebi da dade, i čiji sadržaj Vaša Preuzvišenost iz priloga neka se udostoji razabrati, sastojao se je u tome, da bi on što se njegove ličnosti tiče bio naklonjen Uniji, ali s obzirom na nestašicu kulture i viših pogleda ovdašnjeg grčkog sveštenstva i nestašicu tačnih shvaćanja stvari, jedno njegovo direktno sudelovanje bilo bi za njega samoga opasno, i svaki preuranjeni pokušaj bio bi verovatno neuspešan, i mogao bi biti popraćen neprijatnim političkim posledicama; da bi svakako trebalo postepeno pripremiti sveštenstvo i narod obrazovanošću (prosvetom), postavljanjem kulturnih dušestaratelja i širenjem shodnih knjiga.

»Potpisani moraju na to primetiti, da ma koliko se mora želeti, da Unija ovamošnjih Grka sa Rimokat. crkvom urodi bogatim plodom, boljim uverenjem, boljom svešću, koju bi prvi stekli opštom duševnom obrazovanošću, ipak, pošto u Dalmaciji sve svetovne i duhovne kulturne ustanove moraju se stopro iz temelja stvarati, te bi se njihovo dejstvo moglo primetiti tek u jedno docnije vreme, spomenuti pokušaj imao bi se odgoditi na neodređenu i mnogo daleku budućnost. Na isti način bilo bi opasno kad bi se pokušalo postići Uniju nasilno jednom prisilnom merom sa strane Državne uprave, jer bi se tim pobudilo nepoverenje i prkos, i znatno bi se povećao broj poteškoća Sjedinjenju.

»No možda bi ipak baš ovo sadašnje neznanje većeg dela ovamošnjeg grčkog sveštenstva i vernika i zamršenost njihovih pojmova u pogledu razlike učenja njihove sekte, i eventualna lakoća, kojom bi se koji od njihovih poglavica obećanjem pridobio za naš plan, bili povoljna znamenja za nadu u ostvarenje prisajedinjenja, i da se Unija još i sada postigne neopaženim i mirnim putem, kao što se je — kako je Vaša Preuzvišenost spomenula — postigla nekad u Galiciji. Ovom pokušaju išao bi u prilog fakat, što se nekad znatan deo ovamošnjih Grka ubrajao u Grčko-sjedinjenu crkvu, i što izgleda da je sadašnje otcepljenje od ove nastalo u doba, kad je pod Francuskom vladom imenovan jedan naročiti grčko-nesjedinjeni episkop. I grčko-nesjedinjeno sveštenstvo stajalo je nekada za vreme Mletačke republike pod nadzorom rimokatoličkih biskupa u Dalmaciji, a što se tiče obreda potpadalo je pod nadzor grčko-sjedinjenog episkopa filadelfijskoga, koji je onda sedeo u Veneciji. Ovde priloženi izveštaj, sastavljen 1750 godine po nalogu zadarskog nadbiskupa[2], mogao bi unekoliko objasniti povest i verske prilike ovdašnjih Grka. Možda će Vaša Preuzvišenost naći za shodno, da, povodeći se primerom ovog nadbiskupa, naredi jednom od najvrednijih ovdašnjih viših rimokat. sveštenika, da sastavi potanji izveštaj o zamašaju i suštini jurisdikcije i nadzora, što su rimokat. biskupi nekad vršili nad sjedinjenim i nesjedinjenim grčkim sveštenstvom i nad njihovim manastirima; o sadašnjem potpunom otcepljenju sjedinjenih Grka; o naročitim verskim načelima (učenjima), kojima se ovdašnji nesjedinjeni Grci razlikuju od

---

Broj 142/171 19/7 1816. Na ovom važnom aktu potpisani su: namesnik Tomašić i dvorski savetnik Kruft (Krufft). [2] Karamana od 10/4 1750.

sjedinjenih , eventualno i o mogućnosti i načinu: kako bi se postiglo sjedinjenje sa Rimokat. crkvom. Za taj posao mogao bi se pozvati generalni vikar zadarski, šibenički, splitski, hvarski i kotorski, kojima bi trebalo preporučiti, da pri iznašanju svojih nazora paze na najstrožiju tajnu.

»Svakako trebalo bi nastojati kako visoki otpis od 7/5 poverljivo preporučuje, da i grčko više sveštenstvo bude sporazumno s tim sjedinjenjem, pa bi trebalo, da isti episkop Kraljević pripremi i postigne za to povoljno raspoloženje. Premda bi episkopu Kraljeviću savest teško mogla sprečiti, da primi koju bilo versku novotariju, koja bi se od njega tražila, a pri kojoj bi on uvideo jednu materijalnu korist, potpisani misle, da ovaj episkop ipak ne bi bio zgodan, da sa nužnom ubedljivošću, ugledom i radom deluje na ostalo grčko sveštenstvo i na svoje vernike, kao što oni njega i ne smatraju za oruđe sposobno, da bi mogao pomoći, da se sa sretnim uspehom sprovede toliko nužna bolja obrazovanost ovdašnjeg grčkog klira, s jedne strane zato što on sam, što se tiče znanja i obrazovanosti, stoji za malo koji stepen više od najvećeg dela grčkog sveštenstva, koje se nalazi na najnižem stepenu surovosti, a s druge strane zato što on, kao stranac i postavljen ne od kojeg Mitropolita već jedino od Svetovne vlasti, smatran je od mnogih protukanonski postavljenim, i njegov ugled u ovoj Zemlji zbog toga nije nipošto temeljito učvršćen, kao ni zbog glasova o njegovim avanturama, koje je nekad imao u Turskoj, osim što je od samoga Napoleona postavljen i bio ovoga žestoki pristaša, — mi mislimo, da s obzirom na njegovu političku nepouzdanost (premda posle austrijske okupacije Dalmacije ne može mu se ništa prigovoriti) nije sasvim pouzdano lice, da bi ga se mirne duše moglo upotrebiti u jednoj ovako delikatnoj stvari, kao što je pomenuta Unija. Odista Austrijska vlada otkako već tri godine poseduje Dalmaciju, trpela ga je kao episkopa; ali — kako je napred spomenuto — budući da je on Bosanac, i sa općim austrijskim osnovnim načelima ne slaže se, da jednom inostrancu bude poverena episkopija u nasleđenim[1] Zemljama, to izgleda, da već radi toga jedno konačno priznanje svojstva ovozemnog episkopa, priznatog mu od Francuske vlade, ne može imati potpuno pravo priznanja sa austrijske strane. Na koji način i pod kojim što više obzirnim modalitetima moglo bi se postići, da bude svrgnut sa svog sadašnjeg položaja kad bi se jednom tačno odlučilo o glavnom pitanju: da li se on ima zadržati kao ovozemni episkop), to bi bio predmet daljih obavesti i većanja, i možda bi tada bilo još najzgodnije, da mu se ostavi jedan deo njegove sadašnje plate od 8.000.— forinta kao mirovina, i to pod uvetom, da će je uživati daleko od Dalmacije u jednom mestu, koje bi mu se odredilo. Kad bi se međutim imenovao, po mogućnosti iz jedne druge naslednje Zemlje, jedan sposobni i pouzdani generalni vikar, bilo bi korisno grčku episkopsku stolicu ostaviti za neko vreme nepopunjenu. Tako bi ostalo vremena za pobliže proučavanje učenja, po kojima se ovamošnji tobože nesjedinjeni Grci razlikuju, i za proučavanje mogućnosti, da se postigne Unija i da se također uzmogne razmisliti o tome: da li se ima za Dalmaciju postaviti jedan grčko-sjedinjeni ili nesjedinjeni episkop, ili, da li možda uzdržavanje jedne naročite grčke episkopije (kako je bilo i za Mletačke, za prve Austrijske i za prvih godina Francuske vlade) ima sasvim izostati, ili, naposletku, da li se ova Zemlja ima dodeliti jednom susednom iz nasleđenih Zemalja grčkom višem pastiru[2] i ponovo ustupiti rimokatoličkim dijecezanskim biskupima nadzor, koji su nekad vršili nad ovozemnim grčkim sveštenstvom«.

Iz gornjeg poslednjeg dokumenta vidi se, dakle, da je guverner Tomašić držao, da je tada provađanje Unije među Pravoslavnima mirnim putem bilo neostvarljivo, a prisilnim merama opasno, te je predlagao, da se pokušaj odgodi na **neodređenu i mnogo daleku budućnost**. Ali ako bi se ipak htelo ostati pri odluci unijaćenja, Tomašić je bio mnenja, da episkop Kraljević nije **oruđe sposobno**[3]) za prova-

---

[1] Porodično. [2] Mitropolitu. [3] Kein geeignetes Werkzeug.

đanje Unije, pa da bi ga trebalo penzionisati i udaljiti iz Dalmacije, uzevši za to kao opravdan razlog: što je on inostranac; što je postavljen od Napoleona i što njegovo postavljanje nije — kako propisuju kanoni — potvrđeno od nadležnog Mitropolita[1]).

Dvor austrijski nije uzeo u obzir izveštaj svog guvernera. Episkop Kraljević pozvan je bio u Beč, i tu je pod pretnjom da će biti uklonjen sa episkopske stolice dao 28/11 1818 pismenu obavezu, da će raditi za Uniju. Toj njegovoj odluci doprinele su mnogo spletke nemirnoga i ambicioznoga arhimandrita Zelića, koji ga je i usmeno i pismeno pre toga optužio bio Caru kao neprijatelja Austrije, a pristašu Francuske[2]). U toj svojoj izjavi veli Kraljević: **»Potpisani je sasvim voljan, da — u koliko mu bude moguće — saodgovori blagotvornim namerama Nj. V. Uzvišenog našeg Vladara, privodeći potpunom sjedinjenju Grčku crkvu pokrajine Dalmacije, Albanije i Istrije sa onom Latinskom uz zadržanje zauvek svoga obreda.... Uveren je, da se sjedinjenje dveju Crkava može ostvariti jedino postepeno...«**. Dalje veli, da svi poticaji za to sjedinjenje imaju poteći od prosvećenoga klira, za kojim će se narod povesti.

No Kraljević, izuzevši nastojanje svoje za otvor Seminara[3]) bilo i sa nastavnicima unijatske veroispovesti, ničim se drugim nije zalagao za ostvarenje Unije. On isti nije nikad prešao na Uniju, niti je pokušavao, da koga u nju obrati. U svoioi oporuci, svoieručno napisanoj u 96-oj godini svoga života[4]), a na jednu godinu pred smrt, veli: ».... **Nisam nikad mislio, niti mi je ikad na um palo, da povredim ili izmenim presvete dogmate svete vere Pravoslavne crkve, kao što su to neki radi svojih posebnih svrha zlobno hteli da iznose (a kojima sam ja oprostio, kao što im i danas od svega srca praštam). Namera je moja bila samo, da prosvetim stado moje duhovno, da uklonim mržnju između Pravoslavnih i Rimokatolika, i da ih složim u bratskoj ljubavi...«** I sama Vlada držala ga je samo u duhu **(in spiritu — im Geiste)** sjedinjenim, ali prema spoljašnjem njegovom veroispovedanju **(dem äusserlischen Bekenntnise nach)** još uvek — **šizmatikom. »Nije istinito«**, piše grof

---

[1] Karlovačkog. [2] Vidi moj članak u broju 14 godine 1928 »Glasnika« organa Srpske prav. patrijaršije pod natpisom: »Borba arhimandrita Gerasima Zelića za episkopsku mitru fatalna po pravoslavnu crkvu u Dalmaciji«. [3] On je još ranije nastojao, ali bez uspeha, za otvor bogoslovskog seminara, i čak odlučio bio, da ga otvori o svome trošku. Od mitropolita Stratimirovića tražio je za tu svoju školu spremne učitelje, obećavajući sa svoje strane svakome od njih nagradu do 80 dukata godišnje. I Vuka Karadžića pozvao je bio pismom 10/12 1816 Prepiska Vukova, II, 527) za učitelja: »...Ljubezni moj, ako imate sposobnost u bogosloviju, peniju i drugim pravilam crkovnim, možete doći ovamo; ako li pak niste sposobni u tome, nego samo za literaturu, a Vi obznanite me: u čemu ste sposobni, gramatika li, ili u što drugo. I ako svemilostivi Imperator naš sklonio bi se dati od mene mnogokratno vzskaemoje učilište, ja ću Vas imati u pameti, i pozvati za jednoga učitelja. [4] Rođen 1/1 1765, kod Soluna, umro u Veneciji 1862.

Saurau guverneru Tomašiću, **»da je Kraljević ikad dao izjavu, kojom bi se odrekao bio svoje šizme«.**[1])

Za misijonere Unije Pravoslavnih Car je imenovao po predlogu unijatskog mitropolita u Pšemislu: najsposobnije **(die täuglichsten) ALEKSIJA STUPNICKOG,** kanonika i propovednika katedrale; **JAKOVA ČISTINSKOG** (Czystýnski), prefekta pri Grčko-kat. generalnom seminaru u Lavovu; **JAKOVA DŽEROVSKOG** (Gierowski), sveštenika kr. konvikta u Beču i **VASILIJA TERLECKOG** (Terlecki), katihetu gimnazije u Černovcima. Ovima je Car naredio, **da imaju držati u tajnosti cilj svoje misije, i odmah pustiti bradu**[2]), da ne bi pobudili podozrenje Pravoslavnih u Dalmaciji. Najučeniji i najsposobniji među ovim misijonerima bio je kanonik Stupnicki, koji je postavljen za rektora novoosnovanog Seminara u Šibeniku. Njegov episkop Snigurski u gramati, kojom ga otpušta iz eparhije, veli, da to čini **»sa pravom tugom u duši, jedino tešeći sebe nadom veće vere i napretka Rimokatoličke crkve«**[3]). Da odlasku njihovom u Dalmaciju preporučeno im je: **da imaju izbegavati sve, što bi moglo osujetiti svrhu njihove misije**[4]).

Na Duhove (10 juna) 1821 u Šibeniku za vreme vožnje u kočiji ubijen je plotunom iz pušaka kanonik Stupnicki od Srba zaverenikâ, koji su mislili, da gađaju episkopa Kraljevića. Kao mandatori ubistva označeni su bili: protosinđel Kirilo Cvjetković i Nikanor Knežević. Ovaj posledni odbegao je u Bosnu. Cvjetković je osuđen na 20 godina robije, a s njime još njih 20. Kaznu su izdržavali u Gradišci.

*

Drugi pokušaj unijaćenja u Dalmaciji izvodio se je od 1832 do 1835 godine u političkoj opštini drniškoj. U selu Kričkama bio je pravoslavnim parohom Petar Krička, a u selu Baljcima — Marko Busović; obojica nemoralna vladanja. Glavar sela Kričaka Nikola Jerković i pristav (adjunkt) pred pretorem D.rom Ferdinandom pl. Pelegrinom u Drnišu podneli su zapisnički protivu svog sveštenika Kričke ovu tužbu 19 II 1831:

»... Vladanje sveštenika Petra Kričke, pravoslavnog paroha u Kričkama postalo je već sablažnjivo. On često propušta u praznične dane služenje sv. liturgije i popodnevnu večernju, i ne katihizira decu. Osim toga drži u kući Stanu pok. Todora Popca, devojku neudatu, i sa njome živi u suložništvu, kao što je opšte mišljenje. To jasno potvrđuje njeno bređe stanje, koja sa nikim drugim nema ljubavnih odnošaja. Stoga mi proziruć kakav upliv ima na parohijane hrđav primer jednoga sveštenika, smatrali smo svojom dužnošću podneti ovu žalbu, da se čim pre ovom neredu stane na put«[5].

Pretor je tužbu ovu dostavio opštinskom načelniku Mioviću s tim, da izvesti, da li navodi tužbe odgovaraju, ili ne, istini. Načelnik je podneo sledeći izveštaj: **(original na italijanskom jeziku)**

»Sve je istinito što su iskazali glavar i pristav sela Kričaka u tamošnjem nadleštvu dana 19 t. m. protivu popa Petra Kričke, paroha sela.

---

[1] Es ist falsch, dass Kraglievich irgend eine Urkunde, womit er sein Schisma abgeschworen haben soll, ausgestellt. G. A. VI, br. 22/g. p. p. [2] Dass der Zweck dieser Mission geheim gehalten werde, und sich sogleich die Barte wachsen lassen. [3] Cum vero animi dolore, solumodo spe majoris fidei ac Ecclesiae Catholicae incrementi nosmet consolantes. [4] Alles zu vermeiden, was Zweck ihrer Sendung fehlschlagen machen konnte. [5] Ib. VI, 22.

»Njegovo sablažnjivo vladanje u svakome pogledu, a osobito zbog besramnog suložničkog življenja sa devojkom Stanom pok. Todora Popca služi uopšte kao hrđav primer u selu, i osuđivano je od sviju seljana, koji odista ne mogu da odaju dužno poštovanje i obzir svešteničkom činu svoga paroha, koji zbog sviju razloga pomenutih od predstalih glavara i pristava ne može ulevati nikakvo poverenje u svoje parohijane.

»... i s moje strane nalazim, da se moraju poduzeti hitne mere na suzbijanje besramnog pomenutog nereda«.[1]

Episkop šibenski Rajačić aktom 31 III 1831 izvestio je okružnog načelnika u Zadru, da je pozvao preda se paroha Kričku i naredio mu, da ukloni iz kuće suložnicu pod pretnjom kanonske kazne, ako ovom naređenju ne udovolji. Kako je Pelegrini zvanično saopštio vladici, Krička je i nadalje ostao nemaran u vršenju svešteničkih dužnosti, i nije odalečio suložnicu iz kuće parohijske.

U takvom položaju nalazeći se i Krička i Busović, na nadležnom mestu izjaviše želju o prelasku svom na uniju. Vlast državna pozvala je pretora, da podnese izveštaj o vladanju i sveštenika Busovića. Ovaj je izvestio, da je i njegovo vladanje nemoralno, i da živi u suložništvu sa nekom Gligorić, ženom svoga poslužitelja. Biskup šibenički Bordini, pozvan od Namesnika Lilienberga, da li usvaja njegov predlog, da se pomenuti sveštenici prime u krilo Rimokat. crkve, zadržavajući pređašnji svoj pravoslavni obred, odgovorio je[2]), da pristaje, ali da obraćenje njihovo izvrši splitski biskup iz razloga, što u Splitu nema pravoslavnih, i što bi se tako izbeglo uznemirenje duhova u Šibeniku, sedištu pravoslavnog episkopa i u okolini. Biskup traži, da im se dade obilata novčana pomoć za njihovo izdržavanje i za pripomaganje njihovih oskudnih parohijana, za koje su oni izjavili, da će ih privesti u Uniju. Potpretsednik Generalne dvorske komore Pilersdorf i dvorski savetnik ćambelan grof Kaunic[3]) po Carevom nalogu zatražili su od Lilienberga sva akta povodom prelaza Kričke i Busovića u Uniju.

Oba sveštenika 25 I 1832 pošli su u Split, gde je obavljeno njihovo obraćenje u Uniju. Malo kasnije (u martu) izvršen je protivu njihova života atentat[4]), koji pak nije uspio. Pala je sumnja, da ga je izvršio, na nekog Božidara Njeguša iz Šibenika. Dana 2 III 1834 ubijen je pop Krička. Pravoslavni u Drnišu bili su napadnuti. Mioviću opšt. načelniku, i Andriji Joviću porazbijana su bila sva stakla na prozorima. Vezir sarajevski na posredovanje Austrije dao je u Vakufu uhvatiti ubicu Kerića, koji se je sklonio bio kod nekog Mehmeda Angića. Zbog ovog ubistva pozatvarano je mnogo Srba. U oktobru 1836 donesena je presuda, kojom je Kerić osuđen na smrt, kaluđeri: Simić na 3 meseca, a Vukadinović na godinu dana zatvora, dočim su oba Miovića, otac i sin, otpušteni iz tamnice kao nevini.

Vlada bečka naredila je, da se u Kričkama i Baljcima sagrade crkve za neznatni broj obraćenih u Uniju. U prisustvu Lilienberga i Bordinia 26 VI u Kričkama a 30 VI 1833 u Baljcima položen je kamen temeljac unijatskim crkvama[5]). Okr. poglavar zadarski dobio je ukor od Lilienberga, što u svom zvaničnom izveštaju nije i u pojedinostima

---

[1] Ib., XII, 64. [2] Pod 16/8 1831. Ib., XII, 64/g. p. [3] Pod 5/12 1831 br. 26378/3683 Ib. XII, 75. [4] Ib. XIV, 169. [5] Ib. XVII, 111.

opisao tok svečanosti, niti utisak koji je ona proizvela na narod[1]). Kad su crkve bile gotove — po Carevoj želji — pozvan je bio Bordini, da predloži jednog unijatskog biskupa, koji bi obavio posvetu crkava, ali da taj poziv ne izgleda da potiče od Cara, već od samoga biskupa **(motu proprio)**[2]). Pozvan je i pirotehničar iz Splita, da prilikom svečanosti priredi umetne vatre[3]). Crkve je osvetio križevački biskup Smičiklas: u Kričkama 19/2 1835, a u neđelju potom onu u Baljcima. Svečanosti prisustvovao je Lilienberg sa svom svitom i o njoj podneo Caru veoma opširan izveštaj[4]). U svom zanosu veli: **»Ovaj znameniti događaj u istoriji Dalmacije proizvešće znamenitu epohu i još više ovekovečiti slavno ime Vašeg Veličanstva«**[5]). Po želji Lilienberga biskup Smičiklas 23 i. m. u društvu sa jednim vojnim pukovnikom posetio je Vrliku, gde je već bilo 42 obraćenih na Uniju, i ovima iz svoje pratnje postavio sveštenika Poturičića za paroha. Na poleđini Lilienbergova izveštaja Car je svojeručno napisao: **»Sadržaj ovog izveštaja služi mi na prijatno znanje. Ako grčko-katolički biskup križevački iduće jeseni nađe za korisno i shodno, da poseti parohijske opštine koje su prešle na Uniju, da ih u veri utvrdi, i još i druge privede poznavanju istine**[6]), **to ovoj poseti ne samo da ne treba postavljati nikakve prepreke, nego treba ostvarenju njenom u granicama zakonskog reda ići na ruku«.** Lilienberg je o posvećenju crkava podneo izveštaj i Ministru policije[7]).

II.

UNIJATSKI KANONIK STUPNICKI IZVEŠTAVA GROFA SAURAU-A, MINISTRA UN. DELA, O UTISCIMA SVOJIM PRILIKOM DOLASKA U DALMACIJU

(Original na nemačkom jeziku)

Vaša Preuzvišenost!

Na poslednjoj oproštajnoj audijenciji, u koju je Vaša Preuzvišenost primila mene i moje Drugove pri polasku našem za Dalmaciju, Preuzvišenost Vaša izvolela je također narediti, da ja Vašoj Preuzvišenosti od vremena do vremena upućujem neposredno izveštaje o toku poslova, koji su skopčani sa našim pozivom u Dalmaciji.

Koliko je pun časti bio za mene ovaj visoki nalog Vaše Preuzvišenosti, ipak dosle nisam mogao udovoljiti ovoj naloženoj mi dužnosti, pošto dosle nisam još bio istupio aktivno, niti sam imao kakvog važnog predmeta, koji bi zasluživao da bude podnesen Vašoj Preuzvišenosti, jednome Državniku, koji brigu vodi o dobru miliona ljudi. Ali sada, kad kroz kratko vreme imamo da stupimo na rad, smatram za svoju dužnost, da Vašoj Preuzvišenosti o našem dosadanjem bavljenju u Dalmaciji dademo tačan izveštaj, a tako i da u najvećoj tačnosti i otvorenosti sa najdubljim poštovanjem podnesemo nemerodavna svoja mišljenja odnosno dalje upotrebe nas u Dalmaciji i odnosno sjedinjenja ovamošnje Pravoslavne Crkve u vezi sa mojim pažljivim posmatranjima, koje sam stekao spoznajama.

---

[1] Ib., [2] Ib., 141. [3] Ib. XX, 14. [4] Ib. XXI, 78. [5] Dies wichtige Ereignis, welches in der Geschichte Dalmatiens wichtige Epoche machen und Euerer Maiestat Namen noch mehr verewigen wird. [6] Um sie im Glauben zu bestarken, und auch wohl andere zur Erkenntuis der Wahrheit zu führen. [7] Ib., XX, 38.

Mnogo ranije pretekao je glas o našem dolasku u Dalmaciju, i baš istovremeno sa povratkom Gospodina Episkopa Kraljevića iz Prestolnice. Odmah pri izlasku iz lađe u Zadru mi smo isti čuli, kako narod vodi razgovore o našem opredelenju, otadžbini i veri. Naš pasoš (putni list), koji je glasio na Unijatske Sveštenike iz Galicije, kao i onaj izdani nam od Galicijskog Gubernijuma, potvrdio je gornji glas, ma da je bio u rukama samo nekolicine činovnika. Nismo mogli nikako izbeći ovoj oznaci u pasošu, pošto politički zakoni zabranjuju pod strogom kaznom pri izdavanju pasoša prećutavanje staleža i vere, a nismo se mogli upuštati u raspravljanje o uzrocima, zašto bi se u našim pasošima imali prećutati naš pravi stalež i vera, tim manje, što nam je strogo naređeno bilo, da na svaki način držimo u tajnosti naše opredeljenje i poziv u Dalmaciju. Ali sav takav oprez ne bi pomogao, pošto su mnogi ovdašnji činovnici pravoslavne vere čitali naša imena u bečkom državnom šematizmu i istovremeno obavest o našoj otadžbini, što mi nipošto nismo mogli poreći. Ostali Pravoslavni doznali su iz Geografije štampane u Veneciji 1804 od Solarića, da u Galiciji postoji samo Unijatska Crkva. To je dobro znao i ovdašnji arhimandrit Zelić, koji je više puta proputovao preko Galicije za Rusiju, i dosledno poznaje sve prilike u istoj Zemlji.

U ovim okolnostima bio je težak zadatak odabrati način ophođenja, da ne bi izazvali smutnju među ostalim Pravoslavnim, koji su zbog veroispovesti već bili protivu nas, to tim više, što smo bili primorani što više zadržavati se u Zadru radi dugog otsustvovanja iz sedišta Episkopije preosveštenog Gospodina Episkopa Kraljevića,[1] s kojim je bila skopčana uspostava Škole u Šibeniku prema planu predloženom Nj. Veličanstvu. Međutim laska mi, što sam stekao, ako ne ljubav, a ono bar poštovanje Pravoslavnih u Zadru. Da bih Pravoslavnima pokazao, da u spoljašnjem bogosluženju nema nikakve razlike između Pravoslavnih i Unijata, mi smo prisustvovali Božijim službama u pravoslavnoj crkvi, i na svaki zahtev Pravoslavnih pevali po melodijama, koje se običavaju u Galiciji, a koje su se i ovde dopale. Koliko svešteničima u Zadru, tako i onima koji su iz Pokrajine dolazili, podeljivali smo novčane pomoći, i činili, da oni služe sv. liturgije za naše spasenje. U nedeljne i svetačne dane davali smo ovdašnjoj pravoslavnoj crkvi obične novčane milostinje, a tako i priloge za sveće. Dijete od Vaše Preuzvišenosti odobrene nam i naše prištede omogućile su sve ove pomenute izdatke, a tako i potpomaganje siromaha i održavanje ovamo mnogo uobičajene gostoljubivosti. Sve ovo, a tako i odlikovanje, koje nam je ukazivala Nj. Preuzvišenost gospodin Namesnik dalmatinski sa ostalim ovdašnjim višim činovnicima, doprinelo je da ovdašnji Pravoslavni, koji su u obrazovanosti mnogo napredniji od ostalih u Pokrajini, nisu se pokazali nama nenaklonjeni, nego nas svugde sa predusretljivošću primali.

Međutim očekivali smo povratak gosp. Episkopa iz Kotora, što je stopro početkom ovog meseca usledio. Mesni Presidijum Namesništva bez sumnje izvestio je podrobno Preuzvišenost Vašu o onome, što se je dogodilo pri dolasku u Šibenik gosp. Episkopa, i kakva je uzbuna onde bila protivu njega[2]. Taman kad sam na mig njegove Preuzvišenosti gosp. Namesnika podneo predlog, da pođem u Šibenik sa jednim otmenim pravoslavnim zadraninom[3], koji mi ukazuje veliko prijateljstvo, i sa jednim činovnikom Kotar. poglavarstva, da gosp. Episkopu iskažem dužno poštovanje, kao i da se preporučim stanovnicima u Šibeniku, gle stiže glas o svima onim događajima, te ovu moju nameru osujeti, i dade povoda dolasku gosp. Episkopa u Zadar. Na tom sastanku između Preuzvišenog Presidiuma i gosp. Episkopa najzad je odlučeno, da pre svega pođemo u Šibenik jedan po jedan, i da se — a da ne upadne u oči — upoznamo sa onamošnjim prilikama, i, ako okolnosti dopuste, da otpočnemo sa nastavom.

---

[1] Ep. Kraljević nalazio se je tada u kanonskoj vizitaciji u Boki Kotorskoj. [2] Niko ni od crkvenih tutora, ni od naroda nije izišao na susret Episkopu; izostavljeno je i slavljenje u zvona; u otvorenoj crkvi bile su upaljene samo dve sveće itd. [3] Lessi, sekretar Apelacionog suda u Zadru.

Ja se divim mudrom oprezu i visokoj milosti Vaše Preuzvišenosti, koja nam nije dala da otputujemo u Šibenik za vreme otsustvovanja gosp. Episkopa. Sva ogorčenost Šibenčana bila bi se izlila na nas kao na prvi predmet njihove mržnje, kao što uvek tako biva kod ugrejanih glava i neobrazovanih ljudi, sa toliko strašnijim posledicama, pošto bi nas smatrali kao strance, koji su došli da pomognu izvršiti planove gosp. Episkopa, i pošto oni svoju svrdžbu čak protiv svog Episkopa ne bi mogli obuzdati, ne imajući obzira na njegovo visoko dostojanstvo, ugled, upliv i pristaše. Pošto se je sada prvo uzbuđenje Pravoslavnih već stišalo; pošto je ovdašnji Presidijum — ne htejući od događaja stvarati uzbunu, i strogošću ogorčenje još većma rasplamtiti — sklonio nemirne Pravoslavne na dužnost ljubaznim ubeđenjem i očinskom opomenom; pošto Pravoslavni nisu možda imali prigode, da nas upoznaju za nekoristoljubive, izgleda, da će se već tim osujetiti u buduće slični događaji.

Drukčije pak stoji pitanje ostvarenja Plana Sjedinjenja ovamošnje Pravoslavne crkve. Neka mi Preuzvišenost Vaša dopusti, da ja, s pogledom na to, najpre opišem pravoslavne Dalmatince. Pravoslavnih u Dalmaciji ima 62.000 duša. Prema kulturi, ličnom karakteru i uticaju mogli bi ih podeliti u četiri klase. Prva klasa obuhvata najprosvećenije. Njihov broj po verodostojnim vestima ne bi prevazilazio dvadeset osoba. Pošto su ovi već razmešteni po raznim zemaljskim Uredima, i na kraju krajeva žele, da svi Pravoslavni budu prosvećeni, to sa njihove strane nemaju se očekivati nikakve prepreke izvršenju namere pretpostavljenih.

Druga, mnogobrojnija klasa ovdašnjih Pravoslavnih jesu trgovci i trgovčići. Ti su sliv iz sviju krajeva Grčke: Krfa, Moreje, Istoka (Azijskog Primorja), Makedonije, Bosne i Moldavske. Njihov način sticanja daje im karakter strpljenja i istrajnosti, i okolnost ta, da su napustili svoju otadžbinu i da su iselili u drugu zemlju, gde vladaju drugi zakoni, odaje njihov poduzetni duh. Oni podižu i izdržavaju sami svoje crkve, i nad parohom imaju takvu vlast i prevlast, kakve u drugim zemljama nigde nema. Šibenčani su se vazda odlikovali naročitim nemirnim i ustrajnim duhom. To dokazuje istorija. Između ostaloga kad je 1808 i 1809 god., imao biti izabran Episkop dalmatinski, oni su upotrebili sva sredstva, da na episkopskoj stolici održe gosp. ep. Kraljevića protivu tada veoma moćnog njihovog domorodca arhimandrita Zelića. I uspelo im je. Kao što su se nekad sasvim živo i sa samopregorenjem zauzeli bili za jednu privatnu osobu, to će oni nesumnjivo i sada hteti, i nastojati planove Vladine bilo na koji način osujetiti.

Treća klasa ovdašnjih Pravoslavnih jeste Sveštenstvo, a osobito manastirsko. Ja mnogo sumnjam, da će ovo poslednje biti zadovoljno sa uvađanjem škola za mlađi klir, jer će se ono, tim što je neuko, bojati, da bude isključeno od sviju svešteničkih unapređenja, i, pošto ono sada (obavljajući dušestarateljsku službu van manastira) nalazi slobodu, i ima velik upliv na seoski narod, i — da izgubi i ove koristi. Manastirsko sveštenstvo ima sasvim velik upliv na seoski narod, pošto je od istoga više štovano, nego li svetovno sveštenstvo, koje živi u najvećoj bedi i gotovo nimalo ne razlikuje se od težaka.

Poslednja i najbrojnija klasa Pravoslavnih jeste Narod seoski, koji u verskim nazorima zavisi od svojih sveštenika, a osobito manastirskih. Seoski narod biće uvek gotov, da veruje, drži i radi, ono što mu Sveštenstvo predstavi za dobro i zgodno.

Ovde treba spomenuti primedbu, učinjenu od gosp. episkopa Kraljevića, koga se sadašnji posao najviše tiče. Gosp. Episkop ima bez sumnje najbolju volju za sve što je dobro i korisno, i ne fali mu ni najčvršća odlučnost, da svoju volju ostvari. No on bi radije to hteo da postigne jedino naredbama, strogošću i kaznama.

Gosp. Episkop ima među istovernicima mnogo moćnih i mnogo uplivnih neprijatelja, koji brižljivo vrebaju svaku priliku, da bi mogli još više umanjiti njegov ugled i povećati mržnju i nepoverenje prema njemu. Ja također

ne smem prećutati, da će u pokušaju sjedinjenja Pravoslavne crkve moći računati na pomoć gosp. Episkopa samo toliko, da se on neće opirati preduzetom radu za postignuće te poslednje svrhe. U ovom poslu verovatno on neće moći biti uticajan, pošto njegovi istovernici imaju nepoverenje prema svakom sličnom njegovom preduzeću, pa će to verovatno pokazati i u ovom poslu. Prema ovoj pretpostavci moram još primetiti, da po učinjenom od Episkopa u Beču planu za sjedinjenje Pravoslavne crkve, glavni uzrok, zbog koga bi se Bogoslovski zavod imao podići u Šibeniku, bio je ovaj, da, naime, mlađi sveštenici, koje je gosp. Episkop obećao slati u ovu školu, pred svima ostalim a pod njegovim nadzorom primaju nastavu, te da se tako preko njih još ranije počne širiti Unija. — Ja se ne mogu uveriti, da bi gosp. Episkopu uspelo, i u slučaju da se oni događaji u Šibeniku nisu zbili, privoleti nekoliko mlađih sveštenika na školovanje, pošto bi ovima veoma teško bilo ostaviti bez hleba ženu i decu, koje oni hrane obrađivanjem svojih zemalja vlastitim rukama, te se posvetiti učenju. Ovo bi se sada još teže moglo ostvariti.

Ovim sada sasvim otpada uzrok: zašto bi se baš morao podići ovaj zavod u Šibeniku, gde — kako je gore dokazano — osim toga još mnogo prepreka stoje na putu određenoj konačnoj svrsi, i gde Pravoslavni sa osobitom žilavošću rade protivu podizanja Bogoslovskog zavoda.

Sa dubokim poštovanjem podnosim Vašoj Preuzvišenosti ovaj iskreni prikaz stvari na visoki pregled i mudro rasuđivanje uz nemerodavni predlog: da bi se možda, s obzirom na gornji izveštaj, mogao od ovog Presidiuma, sudelovanjem gosp. Episkopa i potpisanoga, izraditi jedan novi, sigurniji, shodan svrsi, jednostavniji plan za ujedinjenje ovdašnje Crkve i za širenje nastave, i podneti Vašoj Preuzvišenosti na konačnu odluku? Ako ova stvar[1] ne sme da dobije karakter iskrenosti i javnosti, tad bi izgledalo, da se uopšte nema nade u sretan uspeh. Jedan narod osetljive ćudi, jedan Episkop sa opalim ugledom, koji ima protivu sebe moćne i uplivne neprijatelje, dvomisleni karakter, što mi moramo pokazivati, to su sve prepreke, koje mnogo otežavaju, da se postigne poduzeta konačno svrha. Kako god bilo, ne sme se otstupiti od onoga, što je već započeto, pošto bi se tim Vlada kompromitovala. Samo trebalo bi da jednom preduzeta dluka bude nastavljena novim sigurnim putem, i to tim više, što je veoma verovatno, da Dalmatinci, koji su osetljivi za bolje poglede mogu se, opreznim i delikatnim postupanjem s njima, malo pomalo dovesti do ubeđenja.

Moj boravak u Šibeniku, kamo sam pošao na zapoved ovozemnog Presidijuma sa jednim od mojih Drugova, pribaviće mi još više prigode, da proširim svoja dosadanja posmatranja, te prema ovim ovde izložene ideje moje ili potvrditi, ili celishodno preinačiti. Rezultat svojih opažanja ja ću Vašoj Preuzvišenosti po dužnosti saopćiti.

Da bih mogao u ovom važnom poslu postupati sa svom opreznošću i sve moguće nesporazume ukloniti, ja sam prepis ovog poniznog izveštaja dostavio preuzvišenom dalmatinskom Zemaljskom presidijumu, i istovremeno zamolio, da on ispravi netačno možda prikazane moje nazore, i o tome Vašu Preuzvišenost izvesti. U svakom slučaju ja sam sa mojim drugovima tvrdo odlučio, da zapovedi Vaše Preuzvišenosti i sa najvećim požrtvovanjem, ako je to potrebno, ispunim.

U slučaju odustajanja u ovoj stvari, ja ne bih u svojoj otadžbini ni onako imao što da radim, pošto bih bio izložen porugama i svim mogućim ismejavanjima.

Molim Vašu Preuzvišenost, da ne uzme za drskost ovu moju otvorenost i moje nazore, koje sam se unekoliko usudio izneti. Pred Bogom i savešću držim za svoju dužnost, da puno uviđavnom Ministru mog velikog, mudrog i dobrog Monarha, čiji hleb već punih dvadeset godina jedem, koji me svojom milošću obasiplje, i u ovom veoma delikatnom poslu obdariva poverenjem, sve prikažem onako, kao šam prema mojem najboljem uverenju upoznao.

---

[1] Unija.

Molim ponizno Vašu Preuzvišenost, da primi izraz moje najsmernije predanosti i najdubljeg poštovanja, sa kojim uvek ostajem.

U Zadru, 28 maja 1820.

Aleksije Stupnici
naimenovani Direktor Bogoslovskog
Zavoda u Šibeniku

III.

POGIBIJA UNIJATSKOG KANONIKA STUPNICKOG U ŠIBENIKU

Tajni agent iz Šibenika upućuje šefu policije Hanu u Zadru izveštaj, koji u prevodu sa italijanskoga glasi:

»Desetog juna, u nedelju duhovsku, vladika Kraljević bijaše obećao kćeri kneza Draganića i g. Marinoviću, da će ih predvečer povesti u svojoj kočiji na šetnju. Istoga dana vladika je dao obed, na koji — među ostalim — bejahu pozvani g. kanonik Stupnicki, g. komesar Getaldi i g. artiljerijski major Kuner (Kunner). G. kanonik, kojemu nije bilo poznato, da je vladika obećao bio povesti kćer Draganićevu, zamoli vladiku da mu predvečer ustupi kočiju, želeći poći na šetnju u društvu sa g.g. komesarom i majorom. Vladika pristade, te u određeni sat pomenuta trojica krenuše u kočiji na šetnju. Van grada susretoše oni g. komandanta mesta, koji, pošto je izrazio želju da se s njima proveze, na uveravanje kočijaša, da u kočiji ima mesta za četiri osobe, uđe također unutra.

Jedna osoba, koja želi da joj ime ostane u tajnosti, primetila je, da je u času kad je kočija izlazila iz dvorišta vladičanske palače, jedan pravoslavni sa prozora obližnje kuće dao rukom znak, kakav običavaju davati lovci, nekom Kulišu, Slamuši[1]), i Popoviću, sakupljenim sa nekim drugim u jednome dućanu. Ovi mu ispod glasa odgovoriše, **da su oni tamo uzalud otišli,** pošto u kočiji nema onoga, kojega žele **(manca il bramante).** Nakon toga ovaj se skup raziđe. Kuliš sâm pođe van grada onim putem, kuda je kočija prošla. Isti je od mnogih bio viđen, gde sedi zamišljen i puši lulu.

Vraćajući se kočija put grada. začu se iz iste poklik: **U pomoć! Žrtvovani smo! (Soccorso! Siamo sacrificati!).** Ti poklici prouzrokovaše veliki nemir u narodu, koji je pridošao. Kuliš diže se i stade zamišljeno da šeta sa nekom indiferentnošću, ne tražeći od nikoga računa o događaju, koji se je zbio, ma da je video, kako su preneli predobrog kanonika, koji je već bio izdanuo, i ranjenog komandanta napola mrtva u obližnju kuću teritorijalnog pukovnika.

Komesar Getaldi sav drhćući i bled, sišavši iz kočije, sa probušenim šeširom u rukama, progovori narodu slovenskim jezikom **(nell' idiama illirico): »Evala vam, Šibenčani, tako vi postupate sa javnim (državnim) ljudima i dostojnim obzira!«** Jedan od Rimokatolika odgovori: **»Gospodine, Šibenčani Rimokatolici nisu auktori ovog dela; to je delo Pravoslavnih. Dajte nam dozvolu, i kroz jedan sat sve će biti svršeno«.** — Videći komesar, da se Rimokatolici okupljaju naoružani,

[1] Nadimak porodice Petranović.

vičući, da hoće osvetiti krv pravednika, stade umirivati narod, govoreći: da ne spada ni njemu, ni njima takova osveta, ali da će jaka mišica Vladina uzeti mere nužne za to.

Ovo je sve čuo Kuliš, polagano produžujući svoj put zbunjen. Među pridošlima bijaše i knez Draganić, koji čim ugleda Kuliša, približi mu se, i uzvišenim glasom reče mu osorno: **»Ugursuze, ti li se još usuđuješ ovuda šetati; misliš, da se tvoje i one trojice opakih drugova zločinstvo neće otkriti. Begaj ispred mene, jer mi dolazi, da ti srce iščupam. Zbog tebe imao sam danas gledati svoju kćer žrtvovanu!«** Na sve ovo Kuliš ne progovori ni reči. Uspelo mu je ipak, da sav bled, stigne svojoj kući.

Oko ponoći pukovnik se je povratio, a da se nije otkrio nikakav trag zločincima. On je odredio vojnike, koji će sa građanima i varošanima čuvati mir u gradu, pošto se je predviđala uzbuna. Meni istome rečeno je poverljivo, da su se Pravoslavni pre tužnog događaja snabdeli u svojim kućama oružjem i municijom.

Dana 17 dve verodostojne osobe prijavile su, da su malo pre smrti kanonikove videle nekog Patka[1]), gde drži tajni sastanak sa Todorom Kulišem, Markom Slamušom, ocem i sinom Popovićem, Mitrom Petričevićem i Nikolom Kneževićem, dodajući, da je isti Patak od nekog vremena imao na svoje raspoloženje dve naoružane osobe, koje su imale u zgodan čas da ubiju vladiku Kraljevića.

Kao pokretač i potstrekač tih neprijateljstava protivu vladike označuje se neki kaluđer Kiril, iguman manastira sv. Arhanđela na Krci, koji je naveo u zaveru kaluđere manastirâ, poglavito one manastira Krke protivu vladike Kraljevića i profesorâ, i koji je poslao izaslanike u razne krajeve Dalmacije, da za sebe stvori jaku stranku. Tako mi rekoše, da je neki Nikola Knežević bio poslan u Drniš, Petrovo Polje i u druge krajeve, da uzbuni pravoslavni narod protivu vladike; da je neki Stefan Vuinović, njihov generalni zastupnik, među Pravoslavnima širio neki urotnički spis, koji su mnogi potpisali, a čiji pomoćnici, govori se, jesu: Marko Triva, težak, neki Jović i Teodorović. — Za mnoge će se okolnosti doznati iz ispita sluge i služavke Kuliševe, koji se nalaze u zatvoru. — Sin Popovićev izjavio je, da će, u slučaju da otac njegov bude strogo kažnjen, prokazati osobe, koje su krivlje od njegovog oca.

Doznao sam, da je dana 18 tumarao po Šibeniku neki Janko Janković, za kojega mislim da je Skradinjanin, koji nije imao odvažnosti, da zatraži putni list za manastir sv. Arhanđela, u koji je imao poneti jednu svotu novaca. Kad sam doznao, da je on odlučio bio poći bez putnoga lista, hitno poslao sam po ulaku pismo gvardijanu manastira Visovca, upozorivši ga na dolazak pomenutog Jankovića. I zaista sutrašnjega dana stiže Janković na brodaricu u Visovac. Odveden pred gvardijana Palatina bijaše upitan za putni list. On se stade izvinjavati, navodeći da nije znao, da sada postoje tolike strogosti. Gvardijan ne

[1] Nadimak jedne pravoslavne porodice, koje u ovom času ne mogu da se setim pravog imena.

htede mu dopustiti, da prosledi putovanje prema manastiru sv. Arhanđela, nego ga dade prebaciti na drugu stranu reke, odakle Janković nastavi putovanje prema Kninu. O tome svemu bio sam obavešten, pa iste večeri pođem u pratnji dvojice pandura (seoskih žandarma) u Skradin, gdje sam onamošnjem pretoru i serdaru prijavio, što mi je bilo poznato o Jankoviću. Bijaše odmah naređeno, da bude uhapšen, i sada se nalazi u tamnici u Šibeniku.

Pre mog odlaska iz Šibenika obznanjen je bio komesar Getaldi i teritorijalni pukovnik, da u jednoj kući u Šibeniku ima mnogo spisa kaluđera Kirila. Spomenuto im je također, da narede Preturi, da dade pretražiti istu kuću, a tako i manastir Arhanđel, gde sada boravi isti Kiril. Nalazeći se 19 t. m. u Skradinu, doznao sam, da su ti spisi bili predignuti u Šibeniku, i da su dati tajni nalozi pretoru skradinskom i serdaru Poliću, da istu pretragu izvrše u manastiru sv. Arhanđela.

Doznao sam također, da bi neki Đuro Borović skradinjanin mogao biti autor satirâ protivu vladike, pošto je poznat kao zakleti njegov neprijatelj.

20-og otputovao sam iz Skradina put manastira Visovca, gde imam prijateljâ i poznanikâ među onim fratrima. Gvardijan Palatino uverio me je, da je Kiril uzročnik sviju opačina i da kaluđeri manastira Krupe ne obožavaju drugo sunce, osim svog arhimandrita Zelića, pošto ovaj pogoduje njihovim bogatstvima i njihovim razuzdanostima.

Nameravao sam sutrašnjega dana otputovati u sv. Arhanđel, ali sam prethodno obznanjen, da je onamo serdar, koji pregledava spise. Doznao sam, da je isti zaplenio mnogo tajnih pisama, napisanih u raznim jezicima, radi prevoda kojih da je pozvan u Šibenik neki Roman iz Skradina.

Pošto sam se iz Visovca povratio u Skradin, govorio sam sa onim pretorom o Boroviću, i razumeo sam, da bi on odista mogao biti autor satiričnih pisama zajedno sa Simeunom Serdićem, nazvanim Zecom i Mimom Kovačevićem. Borović je sutrašnjega dana odveden bio u Šibenik , zatim okovan u gvožđa i odveden na oružanu lađu Perike (Periche).

Trebalo bi od vladike Kraljevića zatražiti izveštaj o ovim pravoslavnim sveštenicima: Stefanu Vidosavljeviću, parohu drniškom, Nikanoru Vukobratu, njegovom kapelanu i Makariju Vukadinoviću, koji se sada nalazi kao paroh u Neretvi, i tako isto i o Jakovu Mioviću.

Paroh kosovski Jakov Marinčić i Petar Ćevo (Cievo), paroh strmički, jesu antagonisti vladike Kraljevića.

U manastiru Dragoviću, izuzevši kaluđera Partenija Torbicu, sada paroha u Plavnu, svi drugi kaluđeri su stranke vladičine.

Može se pretpostaviti, da osim pomenutih i onih koji su sada u rukama pravde, otkriće se još i mnogi drugi u Šibeniku i u Skradinu.

Stanje u kojem se nalazi vladika Kraljević može se nazvati nesretnim. On, od straha kakvog nenadnog hitca iz puške, ne usuđuje se otvoriti prozor svoje palače, ma da ga čuvaju straže vernih vojnika, i ma da je osiguran od sviju šibeničkih Rimokatolika. Nazad malo dana

nepoznata ruka bacila je vatru u magazu sena njegove rezidencije, što je na vreme otkriveno i ugašeno.

Profesori su u jednakome položaju. Bili su nazad nekoliko dana insultirani od raznih učenika, kad su se ukazali na prozoru. Na njih su bacali koščice od višanja, i vređali ih, govoreći: **Jedan je krepo,**[1]) **brzo će i oni (uno é crepato, presto creperanno anche quelli.)**

Vladika Kraljević bio je pozvan od rimokatoličkog sveštenstva, da prisustvuje velikoj misi Njegove Eminencije patrijarha Fencija. On se je pozivu odazvao, te u pratnji vojske prisustvovao je sam bez Profesora. Po svršetku službe bio je otpraćen u svoj stan sa svim mogućim opreznostima, gde se sada nalazi tužan i pečalan, očekujući koju utešljivu vest od Vlade, da i on i Profesori budu nameštenі na koje sigurno mesto. Svi jednodušno potvrđuju, da će živeti i umreti u krilu sv. Matere Crkve Apostolske Rimske[2]).

IV.

DUŠEVNO NESPOKOJSTVO UNIJATSKIH MISIONERA U PRVOM POKUŠAJU UNIJAĆENJA PRAVOSLAVNIH U DALMACIJI I BOKI KOTORSKOJ[3])

Sa povratkom episkopa Kraljevića iz Beča u Dalmaciju, meseca aprila 1819, stigli su glasovi o skorom dolasku unijatskih sveštenika u svrhu unijaćenja Pravoslavih. Među Pravoslavnima nastalo je ogorčenje, a zatim uzbuna. Usled toga je zaključeno, da unijatski sveštenici ne pođu iz Zadra u Šibenik odjednom, nego jedan po jedan, da ne bi dolazak njihov upao u oči, i da bi se oni najpre upoznali sa onamošnjim prilikama, pa, ako bi okolnosti dopustile, da tek tada otpočnu sa nastavom u seminaru, naime Bogoslovskom zavodu, koji se je imao otvoriti.

Uzbuna je postajala svakim danom sve veća i pored energičnih mera državnih vlasti. Kanonik Aleksije Stupnicki, narečeni rektor Seminara, nije se osećao sigurnim za putovanje po suhu, a ni privatnom lađom po moru. On piše[4]) Namesniku dalmatinskom: »... Ja imam opravdanog razloga bojazni, da izgubim život na nepotreban način, obzirom na ogorčenost Šibenčana, odlučnu i eklatantnim faktima izraženu, kao i obzirom na nadraživi temperamenat Dalmatinaca. Naposletku moja mračna slutnja zadaje mi strah, da ovom prilikom izložim svoj život opasnosti... Iako je moj život u lancu 35 milijuna austrijskih stanovnika tako malen, ja ga ipak želim očuvati, da bih mogao i dalje služiti mojem Monarhu. Da se oduzme život dovoljno je jedan, najviše dva fanatika... Stoga molim Vašu Ekseleneciju, da me na ratnoj lađi dade prevesti u Šibenik.« — Tomašić je kanonikovoj molbi udovoljio, te mu stavio na raspoloženje ratnu lađu »Perike«.

I ostali profesori molili su[5]) Namesnika, da otputuju u Šibenik jednom **sigurnom** državnom lađom«. I njihovoj je molbi udovoljeno[6]).

---

[1]) = crkao. [2]) Ib. VIII. 109. [3]) Sarajevsko »Bratstvo« 1932, br. 7—8. [4]) Tajna Arhiva Namjesništva u Zadru. G. A. VI, 167. [5]) Ib. X, 218. [6]) Ib. X, 212.

Ta bojazan za život kod unijatskih sveštenika nije nikad prestajala. U pismu od 10 aprila 1821 Namesniku veli Stupnicki: »Dao Bog, da ovi nemiri ne prouzrokuju veliku nesreću!... Ekselencijo, oprostite veledušno ovim mojim žalbama, kojima je povod samo: strah, trepet i brige za budućnost.«[1]) Naposletku stavljam sebe i svoje drugove profesore pod moćnu zaštitu Vaše Ekscelencije i Vaše Vlade u ovim kritičnim prilikama«.[2])

* * *

No tek posle ubistva kanonika Stupnickog nastala je prava smrtna strava kod unijatskih sveštenika. U pismu, kojim oni saopštavaju unijatskom mitropolitu u Lavovu pogibiju svog vođe, jadikuju: »Opkoljeni neprijateljima o ekujemo naš svršetak...«[3]) — Polit. komesar u Šibeniku, Getaldi, opisuje njihovo žalosno stanje: »Tri profesora grčkog seminara, od straha snebiveni, ne htedoše dulje da ostanu u svome stanu i zbog toga što je tu ležalo mrtvo telo, i zbog straha, koji ih je spopao od ubistva, hteli su pošto-poto izaći iz stana svoga. Tako provedoše noć u kasarni sv. Katarine sa oficirima... Oni su preko mere potišteni i mnogo uzbuđeni...«[4]) — Šef policije Han u izvještaju upućenom Namesniku[5]) veli: »Profesori su u jednakom položaju. Bili su nazad nekoliko dana insultirani od raznih učenika, kad su se pomolili na prozoru. Na njih su bacali koščice od višanja i vređali ih, govoreći: »Jedan je krepao, brzo će krepati i oni«.

Pa i sami profesori u najcrnjim bojama pretstavljaju Namesniku baronu Tomašiću svoj bedni položaj pismom, koje glasi: **(original na nemačkom jeziku)**

»Vaša Ekscelencijo!

»Najžalosniji događaj koji se je zbio sa pokojnim kanonikom Aleksijem Stupnickim, a koji para srce svakog čoveka, ne može nama potpisanim biti ravnodušan.

»Do časa mučkog ubistva, počinjenog na najboljem čoveku, mi smo se tešili laskavim pomislima, da su svi govori i pretnje pravoslavnih koji su se protivili visokom cilju,[6]) samo bubljarije, iako se je, prema onoj mudroj izreci: »Ko preti, taj je kadar i izvršiti pretnju«, moglo verovati, da su one ostvarljive. Ali sada kad je ostvareno sve što je govoreno, i čim je prećeno, možemo li mi sumnjati u pretstojeću opasnost, koja nas svakog časa može snaći prebivanjem ovde utoliko manje, što je sigurno, da je odista skovana opšta zavera, kojom bi se imao osujetiti cilj našom žrtvom.[7]) Kao prilog tome može poslužiti i sami događaj, koji se je jučer zbio. Kad smo mi, naime, pozvani od predobre i patriotskim osećajima nadahnute porodice Galbiani na obed, polazili onamo, čuli smo, na najveću žalost poštenog našeg duha,[8]) sledeće najbesramnije izraze: »Gle sada one popove tamo, još nisu poubijani, pasja vera!«[9]) I kad bi mi i bili zaštićeni poduzetim i primenjenim najstrožijim merama, pa se razbesneli plamenovi ludila i ugasili, ovi bi ipak iznutra tinjali, i ne bi se ugušili. Oni bi jednom ponovno buknuli, i prouzrokovali najveće pustošenje, kad ne bi ni slutili.

---

[1]) Furcht Schrecken und Besorgnisse für die Zukunft. [2]) In diesen kritischen Angelegenheiten. [3]) Mynaokolo otoczeni od Nieprzyiaciol oczekuiemy nasz koniec. — (Ukrainsko-Ruski Arhiv, T. XIII—XIV, Materiali do istorii dalmatinskoi misii 1816—1823), [4]) Ib. VIII. [5]) Ibid., 109. [6]) Uniji. [7]) Pogibijom. [8]) Zur grössten Qual unseres bedrägten Geistes. [9]) Sieh nun die Popen da, sie sind noch nicht erschossen, Hundsglaube!

»Od straha i plašnje zabrinuti, ne možemo nigde da nađemo sebi izvora utehe, nego u nadaleko i široko poznatoj dobroti i plemenitosti Vaše Ekselencije. Na to oslonjeni, pribegavamo koljenopriklonjeno Vašoj Ekscelenciji, da nam u sadašnjem položaju našemu pribavite utehu, i izvolite istovremeno odrediti pravi pravac, kojega se imamo držati, t. j. da li imamo i nadalje ovde ostati, ili ne.

»Vaše Ekscelencije najodanije sluge

Šibenik, 13 juna 1821.

Vasilije Terlecki
Jakov Ćestinski
Jakov Đerovski«[1])

* * *

Namesnik Tomašić, da bi zastrašio Pravoslavne i umirio unijatske sveštenike, piše šibeničkom političkom izaslaniku Getaldi-u:[2])

»Našao sam za opravdane Vaše želje, da se tamo pošalje jedna ratna lađa, u koju bi se smestili uhapšenici radi boljeg osiguranja njihova od beganja. Iduće nedelje otputovaće tamo jedna takva državna lađa, čiji će komandant zavisiti potpuno od naredaba kapetana Kalcade.

»U jučerašnjem mojem pismu, upućenom Vam po ulaku, izrazio sam želju, da umirite profesore u pogledu njihovog prebivanja tamo. Događaj koji se je zbio 10og bilo je ubistvo iz zasede van varoši. Ne da se ni zamisliti, da bi se takav zločin mogao dogoditi u samoj varoši pored već poduzetih mera bezbednosti. No radi svakog mogućeg slučaja, ma da je to protiv svake verovatnosti, ako bi Vi ipak imali osnovanog razloga, da posumnjate u bezbednost života profesora, ja Vas ovlašćujem, u najvećoj tajnosti, da ih opremite u Zadar, propraćene od pomenute ratne lađe. Ali Vas pak upozoravam, da ovo može uslediti jedino u slučaju, kad bi Vi mogli opravdati takvu odredbu prema Carskom dvoru sigurnim nekim sumnjama (znakovima) strahovanog kojeg atentata, dok ja naprotiv izjavljujem, da ne bih mogao odobriti takvu meru«.

No pored sviju poduzetih mera nije se stišala uzbuna pravoslavnih Šibenčana. Namesnik izvešćuje[3]) Ministra unutrašnjih dela, grofa Sauraua, da je stoga morao povećati vojnu posadu u Šibeniku sa tri plotuna vojnika; poslati onamo savetnika Mozetiga kao naročitog istražnog sudiju, i poduzeti izvanredne mere protivu Pravoslavnih. Unijatskim sveštenicima dat je drugi, sigurniji stan, i poslata je još jedna ratna lađa, da primi uhapšenike, kojima su šibeničke tamnice bile pretrpane.

I Mitropolit unijatski iz Lavova, Mih. Levicki, nastoji, da profesore umiri i uteši:[4])

»Vi ste« — veli u svom pismu od 3/7 1821 — »dušestaratelji, kojih je dužnost: da u najsvetijoj našoj veri traže i nađu izvor umirenja svake tuge za sebe, i da tome izvoru utehe privode i sve druge, koji se nalaze u tako žalosnim okolnostima. U tome dakle izvoru tražite i vi sami utehe, predajući sebe milosrđu Božijem, i verujući, da će Vlada neumorno upotrebljavati sigurna sretstva, kako ne bi bili izloženi nikakvoj opasnosti...«

Ali i sva hrabrenja i sve utehe i sve mere bezbednosti nisu ni najmanje doprinele umirenju profesora. Oni su ostali i nadalje potišteni i zastrašeni. Evo kako komesar Getaldi opisuje to njihovo duševno stanje:[5])

---

[1]) Ib. VIII, 87. [2]) Ib. VIII, 87. [3]) Ib. VIII, 101. [4]) Ukrainsko-Ruskii Arhiv, t. XIII—XIV. [5]) Ib. VIII, 154.

»Pozatvarani celoga dana između tesnih zidova današnjeg njihovog stana, bez određenog zanimanja, koje bi njihove zle slutnje razgonilo, oni međusobno izmenjuju svoje misli, približuju ih jedne drugima, i naposletku ih spajaju tako, da su im jednaka mišljenja, te izrazuju dakle i jednake želje. U pogledu njihove lične naravi, Terlecki je melanhoničan po prirodi, ćutljiv i ozbiljan; provodi sasvim povučen život čak i od svojih kolega. — Ćestinski pre onog strašnog događaja pokazivao je više dobre volje i srčanosti od svakog drugoga, a bio je i zdraviji od drugih, ali posle onog događaja, kao da ga je munja ošinula, on je gotovo stalno obuzet melanholijom. Odlučio je da ne izlazi više nikuda iz kuće, kao što odista i ne izlazi, izuzevši svetkovinom, da prisustvuje misi. — Najmlađi od pomenutih profesora Đerovski, pokazuje više slobode u pogledu izlaženja iz kuće i volje da se okrepi, ali ne ustupa nimalo drugovima u načinu mišljenja. Svi se pak pokazuju mnogo malodušnim, i sa nestrpljenjem očekuju carsko rešenje o daljoj svojoj sudbini«.

* * *

Profesori su odlučno zahtevali, da budu razrešeni od službe u Dalmaciji, navodeći tome za razlog, osim bojazni po svoj život, još i taj, što su uvereni, da je njihov rad na unijaćenju bezuspešan, ili — kako su se oni izrazili — **što ne mogu ovde korisno poslužiti Državi**[1]). — Mišljenje pak vladinog savetnika B. de Getaldia u ovome pitanju bilo je suprotno onome unijatskih profesora. U svom izveštaju od 22 X 1821 namesniku Tomašiću veli on: »Iako je zavedenje grčkog Seminara skopčano sa mnogim poteškoćama, ove ipak nisu baš takove, da bi trebalo napustiti jedan plan, zamišljen od vladareve mudrosti«.

Profesori unijatski najzad su predložili Vladi za unijaćenje Pravoslavnih u Dalmaciji one iste mere, koje su sa uspehom u svoje vreme bile upotrebljene u Bukovini, naime, da se pitomci-učenici pravoslavnih veroispovesti iz Dalmacije vaspitaju u Bečkom konviktu.

* * *

Unijatski misijoneri tvrdoglavo su ostali pri svojoj odluci. Otputovali su u Zadar, i onde čekali carsko rešenje o svojoj daljoj sudbini. I rešenje je najzad stiglo. Terlecki i Đerovski razrešeni su bili od daljeg službovanja u Dalmaciji, i do njihovog novog nameštenja podeljena im je penzija u iznosu od 500.— forinti na glavu godišnje. Ista sudbina zadesila je malo docnije i Ćestinskog. I on je penzionisan sa 500 forinti. Svoj pak trojici pridodato je po 2 forinta dnevno za hranu.[2])

Unijatski sveštenici, posle tolikih napora i peripetija, jedva jednom dočepaše se svoje domovine Galicije, proklinjući Dalmaciju, gde im je, po njihovoj fiks-ideji, život bio ugrožavan.

---

[1]) Nella persuasione di non poter qui utilmente servire lo Stato. [2]) Ad 5/3 1834. Ib. XXII, 31.

V.

POGIBIJA UNIJATSKOG SVEŠTENIKA PETRA KRIČKE

1) Izveštaj načelnika drniškog Jakova Miovića namesniku dalmatinskom Lilienbergu[1]):

(Original na italijanskom jeziku)

»Preuzvišenosti!

»Prvi put sa drhtavom rukom uzimliem slobodu, da pišem Vašoj Preuzvišenosti sa svim onim osećajem potčinjenosti, iskrenosti i odanosti kao sin prema svome ocu.

»Drugoga t. m. u nedelju po dolasku naroda i pastira sa stadom u ovu varoš, oko 9 sati dočulo se, da je u 8½ sati ubijen jadni don Petar Krička. Vaša Preuzvišenost može sebi pretstaviti: koliku sam neprijatnost osetio prilikom tog crnog glasa, pošto sam ulagao uvek svu svoju brigu i nastojanje za održanje mira. Nestrpljivo sam stao da istražujem: ko bi bio taj bezbožni zločinac. I pravedni Bog nije zadocnio, da se otkrije istina, pa da se spasu pravedni, što ću imati čast, da podrobno i tačno opišem.

»Neki dečak imenom Kerić, koji je nazad nekoliko vremena prijavio pomenutom sveštenику svoj prelazak na Uniju, i koji se je od nazad po prilici pet godina nalazio u službi kod strica pokojnog Kričke (kuća uz kuću), zapretio je ovome, da ga neće više slediti, pošto nije sverovao pa mu izradio položaj carinarskog stražara. Tada pop, da bi Kerića zastrašio, zapretio mu je, da će ga čim prvi put dođe u Drniš optužiti, da je iskopao novce, polčžene u temelj nove unijatske crkve u Kričkama, i odaslati na robiju u Gradišku bar na 20 godina. Ova velika svađa zbila se je između njih na nekoliko dana pre kobnoga dana.

»Nesretni pop u nedelju, kako sam gore spomenuo, uputio se je u Drniš, da otsluži svetu liturgiju, i na polovini puta bio je sačekan od bezakonog Kerića, koji ga je jednim hitcem iz puške oborio. Mnogi nagađaju, kao što se mora i držati, da je to Kerić učinio više iz straha, nego li zbog nečega drugoga. Eto da se je stvar izrodila i zbila između samih njih bez sudelovanja ugroženih Pravoslavnih.

»Pretila je opasnost, da ovaj događaj ne urodi gorim nesrećama, jer je g. Vežić, carinski prijamnik, sa svojim sinom stao javno da buni Rimokatolike, a i dalje obojica nastavljaju, da navale na Pravoslavne. I odista ovi su bili mnogo zlostavljani i na podgovor i nekih drugih viđenijih, ali malo razboritih, lica.

»Nisu se zbile stvari od velikog značaja, obzirom na aktivnost i dobru upravu administratora Preture g. Buratia i pukovnika g. pl. Grizogona, ali se ipak još preti sa svim besnilom, pa se bojim kakvog poremećaja. Stoga neka mi bude dozvoljeno kazati, Preuzvišenosti, da bi trebalo i unapred poduzeti jake mere na zaštitu pravednih«.

2) Anonimna prijava šefu Policije[2])

(Original na italijanskom jeziku)

»Posle događaja sa popom Kričkom govori se, da je u Drnišu buknula uzbuna, i da je kuća bivšeg načelnika Miovića bila obasuta kamenjem, da su sva stakla na prozorima porazbijana. I na kuću Andrije Jovića bacana su kamenja. Pukovniku Grizogonu, koji je Miovićev prijatelj i stanar, uspelo je, da uguši pobunu.

»Ubica pok. popa jeste neki Kerić iz sela Žitnića, mladić od 18 godina, sluga Petra Kričke, i govori se, da je naveden od istog svog gospodara, da počini ovo zločinstvo, zbog čega je i ovaj odmah uhapšen. Ubica je pobegao, kako kažu, u Tursku. Drži se, da je uz nagradu oveće novčane svote izvršio zločin.

---

[1]) Ib. XXII, 32. [2]) Ib. XIX, 51.

»Govori se, da su oba Miovića, Andrija i Špiro Jović, Jovan Berić iz Drniša, i još neki pravoslavni iz Šibenika skovali onu zaveru, i da su između sebe sakupili jednu znatnu svotu novaca za pokriće troškova radi ostvarenja takvih pokušaja.

»Nikakva istraga neće imati uspeha, pošto pomenuta lica imaju velikog upliva, i svaki ih se boji, zbog čega niko neće da kaže ništa, pa i znao nešto.

»Jakov Miović izrazio se je, da ima mnogo privrženika pravoslavnih, i da je gotov da primi bitku, ako bi se ko usudio, da ga napadne.

»Strah je i za život i drugog unijatskog sveštenika, Busovića, osobito ako se primerno ne kazni ovaj slučaj zločina.

»Pravoslavni u Drnišu i u Kninu ponose se i kliču zbog ovog događaja«.

Presidijum o ubistvu popa Kričke obavestio je Ministre unutrašnjih poslova i policije, grofove Sedlickog i Mitrovskog[1]).

VI.

TUŽBA PROTIV FRATRA JUKIĆA RADI TOBOŽNJEG ISMEJAVANJA PAPE

Neki P. Marin iz Drniša uputio je 4 III 1832 grofu Lilijenbergu, guverneru dalmatinskom, protivu fra Antonija Jukića, paroha i izvanjskog natparoha **(vicario foraneo)** u Drnišu, tužbu na italijanskom jeziku, koja u srpskome prevodu glasi:

»Visokom C. Kr. Guverneru u Zadru.

»Prijavljujem visokom Guverneru neispravnosti, koje su u ovoj varoši počinjene, a od koga? — od dvojice poglavica, t. j. od mnogopoštovanog paroha fra Ante Jukića i gosp. Ferdinanda Pelegrini-a, koji je bio administrator ovdašnje preture. Ove poglavice ne samo što nisu vršile svoju dužnost, nego su zloupotrebljavale carske zakone, pošto su se u ovoj parohiji zbili toliki zločini, i od pomenutih bili sakriveni, jer oni koji bi počineli kakav zločin, došli bi parohu, i doneli mu kakav dar, a paroh bi zatim pošao do Pelegrinia, a ovaj odmah bacio parničke spise u vatru. Posle tolikih njihovih zlodela, nisu hteli oprostiti ni sv. Materi Crkvi rimskoj, koja je od sviju Rimokatolika čašćena, ali od ove dvojice poglavica nije, nego štaviše mnogo pokuđena. Naime kad je prošle godine Crkva ostala bez svoje vidljive Glave,[2]) tada su paroh i g. Pelegrini sastavili jedno društvo od više osoba,od kojih je svaka imala svoju odluku naimenovanja za kardinala, te su odilazile po kućama i birale svoga Antipapu[3]). Tako su nastavljali više dana, i najposle, da bi izvršile svoju zlu nameru, prirediše veliki obed u kući gosp. Jakova Miovića, pravoslavne vere, koji je protivnik rimokatoličke vere, te, pošto su obedovali, izabraše za svog Antipapu gosp. Kažimira Furlana, općinskog tajnika.[4]) Posle ovog smešnog izbora držali su zdravice i plesali. Pa i sami paroh, kao jedan od kardinala, plesao je sa gospođama, i vikao: Habemus Summum Pontificem,[5]) i to gde? — u kući jednog šizmatika, a ko? — jedan rimokatolički paroh.

»Ja bih ovo ranije bio prijavio, ali sam držao, da će ovaj paroh biti kažnjen od svoga starešine, a sada vidim, da mu nije data nikakva kazna. Dakle prijavljujem ga tom visokom Guverneru, koji će izvršiti svoju dužnost. Ne ostajući mi sada drugo, nego da se istome poklonim, jesam

U Drnišu, 4 marta 1832.

Najponizniji, najposlušniji i
najodaniji sluga i podanik
L. (nečitljivo) Marin«[6]).

---

[1]) Ib. XIX, 51. [2]) Pape. [3]) Protu-papu. [4]) Na obedu je bio još i sreski komesar Maričić. [5]) Evo imamo Papu. [6]) Ib. XIV, 161.

Lilienberg pod 30 IV 1832[1]) tužbu ovu sproveo je šibeničkom biskupu Bordiniu, upozorivši ga na ovakovo nedolično vladanje fratra Jukića, i prepustivši njegovoj uviđavnosti poduzimanje onih mera, koje od sâm — biskup — nađe za ovaj slučaj najshodnijim, i to tim više, što sadašnje okolnosti[2]) bezuvetno traže, da u Drnišu bude paroh primernog vladanja u svakome pogledu.

Biskup pod 19 V i 2 br. 357[3]) u odgovoru Lilienbergu saopštava, da je zatražio koliko moguće iscrpljivije i vernije izveštaje o Jukiću, i otud doznao, da je ovaj fratar dana 6 januara 1831, naime na dan pravoslavnog Božića, u društvu nekoliko drugih osoba po običaju prošlih godina odista bio na obedu kod **grčko-nesjedinjenog** Jakova Miovića[4]), pošto je i ovaj — također svake godine pozvan — dolazio kod njega na dan rimokatoličkog Božića. »A kad je« — veli biskup — »vince udarilo u lice **(fra i fumi del vino)**, i nastali lakoumni razgovori — kako to biva na gozbama — možda je i učinjeno štošta malo promišljenoga, ali paroh Jukić niti je u tome učestvovao, niti je vikao: **Habemus Pontificem!**, niti je pak plesao sa gospođama«. — Biskup hvali primerno vladanje fratrovo i njegovu tačnost u vršenju pastirskih služaba. »U pogledu pak njegove revnosti u obraćanju Pravoslavnih na Uniju« — veli biskup — »ista Vaša Preuzvišenost bila je zadovoljna sa njegovim postupanjem i saradnjom, da ga je izvoljela i pohvaliti«. Stoga se biskup protivi uklanjanju Jukića sa parohije drniške, jer da bi se tim samo išlo na ruku Pravoslavnima, koji i onako protivu njega rovare.

Uzet tako u zaštitu od svoga biskupa, fratar Jukić, iz zahvalnosti prema njemu, još većom žestinom radio je na unijaćenju Pravoslavnih drniške Krajine, služeći se svim sredstvima. Zbog tog svog revnovanja bio je od Guvernera ponovo pohvaljen, kao što se vidi iz njegovog pisma od 11 III 1833[5]): na italijanskom jeziku, upućenog unijatskom svešteniku Konstantinu Bubanoviću, u kojem veli: »Mnogo je za mene bilo utješljivo, kad sam doznao, da se je Nj. Preuzvišenost, predobri naš Guverner, udostojio da dobrohotno oceni moja nastojanja. Molim... da ga uverite, da neću propustiti a da se ne založim kako treba za ovo sveto delo[6]) **(di prestarmi nella opera santa) stavljajući na kocku i svoj život** za samu slavu Božiju«.

Ali kad ono poginu unijatski sveštenik Petar Krička (2 III 1834), toliki je strah obuzeo ovoga fratra, da je o tome dopro glas i do samog guvernera Lilienberga. I ovaj je tim povodom pisao[7]) istražnom komesaru Nakiću: »Moram Vam naložiti, da nastojite ohrabriti **(incorraggiare)** — oca nadžupnika Jukića koji je — kako sam obavešten — tako prestrašen, da je gotov, da pusti toliko spasonosno preduzeće«[8]).

---

[1]) Ibid. [2]) Naime: Unijaćenje Pravoslavnih. [3]) Ib., XIV, 231. [4]) O porodici Miovića u Tajnoj arhivi Namjesništva u Zadru ima mnoštvo važnih i zanimljivih dokumenata. [5]) Ib., XVI, 56. [6]) Uniju. [7]) Ib., XXII, 32. [8]) Intimorito cosi sembra quasi pronto di abbandonare la tanto salutare impresa.

VII.
PRETEĆA PISMA I SATIRE

Za vreme i prvog i drugog pokušaja unijaćenja Dalmacija je bila preplavljena pretećim anonimnim pismima i satirama protivu episkopa Kraljevića, namesnika Lilienberga i unijatskih sveštenika. U nekim od ovih nije bila pošteđena ni osoba Careva, dok se je u drugim namerno isticala vernost Pravoslavnih Caru, kako bi se tim ovi zaštitili od još većih progonstava od strane državnih vlasti.

Mi ovde saopštavamo samo nekoliko tih satira i pisama.

1) Satira protivu episkopa Kraljevića

Ova sadrži i pretnju Austriji. Na latinski preveo je satiru — po svoj prilici — pretor Šibenički Tomazeo.

Presidijum Namesništva u Zadru naređuje šefu Policije, da zapreči rasturivanje satire u Dalmaciji, ovim aktom:[1])

»Mnogocenjeni Gospodine Savetniče![2]

»Poštom iz Zadra stigla je Pretoru u Šibenik jedna satira u srpskim stihovima,[3] koja je uperena ne samo protivu osobe preosveštenoga pravoslavnog episkopa Kraljevića, nego još ima svrhu, da pobuni sve pravoslavne Slovene protivu Rimokatolika.[4]

»Ovaj upaljivi (incendiario) spis zaslužuje pozornost političkih Vlasti, u toliko više baš u sadašnjem vremenu, kad je i u turskim pokrajinama nastao opći ustanak među Pravoslavnima[5]. Šta više sadržaj satire u upadljivoj je vezi sa tim događajima.

»Stoga hitam, da zainteresujem Vaše Presvetlo Gospodstvo, da se sa svom opreznošću, bez odašiljanja naročite okružnice Preturama, tajno poslužite, (i to samo u onim mestima, gde bi izgledalo verovatnije rasturivanje satire) osobama od poverenja u svrhu nadzirana, da se ova satira ne unese krišom u Pokrajinu, i da jedino onda, kad bi se otkrio koji trag o njoj, naredite Preturama, da prema zakonu postupaju protivu onoga, kod koga se satira nađe, obavestivši me istovremeno o onome, što Vam bude uspelo otkriti.

U Zadru, 12 aprila 1821.

Tomašić, Namesnik

NB. Presidijum Namesništva pod istim brojem i datumom obavestio je o satiri Ministra Policije, Grofa Sědlickog[6]).

Pjesen[7]

protivo Dalmatinskoj Uniji sočinena Dobrimirom Bratoljubićem Dalmatinom

O svevišnje prevječno Suščestvo!
Prosim, molim Tvoje Veličestvo,
Da mi pošlješ svjatog Duha Tvoga,
Da ozari slabog uma moga,
I da meni takvu silu dade,
Da napišem neka svaki znade:
Kako ljubim svoje Otečestvo,
Svjatu vjeru i pravo hristjanstvo,
A ne onu prokletu Uniju,
Koju danas između nas siju
Neke laže turske skitalice[8]
A hristjanske prave varalice,

---

[1] Original je u italijanskome jeziku. [2] Ib., 33. [3] In versi illirici. [4] Rimokatolici se u Tajnim spisima obično nazivlju — **latini**. [5] Aludira na pobede Kneza Miloša, i odjek istih kod Srba u Bosni i Hercegovini. [6] Ibid., VIII, 33. [7] Privodi se ovde današnjim pravopisom. [8] Episkop Kraljević, koji je od Turaka prebegao u Dalmaciju iz Bosne.

Nikome se ja ne čudim sada,
Neg onome, koji s nama vlada.[1])
Ali spava, al' u mraku sjedi,
Oko sebe zašto ne pogledi,
I razgleda sve umnim očima,
Nas Slavjana koliko nas ima,
Što Vostočnu Vjeru vjerujemo,
A na boju hrabro vojujemo.
Makar ne znam kog cara služili,
Mi se nismo nigda postidili.
I zato smo u našem zakonu
Svu slobodu imali potpunu.
Prosv'ješćeni car krećao nije
Narodima što je najmilije.
Vjerujte mi sve mile komšije.
Ako l' Slavjan ujedno se zbije,
I za vjeru vojevati zače,
I podigne svoje sv'jetle mače
Biće teško Nemcem i Latinom
Jer za zakon i baba s batinom
Na staračke svoje noge skoči,
Ter se bori i hrabro se boči,
Kamo l' neće momci i djetići
Koji no su kano sokolići.
Kalabrezi što su napisali
Na barjaku cernu iščertali:
»Ol' dobiti, ol' svi izginuti«.
Tako ćemo i mi učiniti.
Nit' Uniju terpiti hoćemo,
Doklen živi na sv'jetu budemo.

Cantilena

in Dalmaticam Unionem concinata per Dalmatam Dobrimirum (Bonifax) Bratogliubich (Fratrum amans)

(O supremum aeternum Numen!)
(Oro, precor Majestatem Tuam.)
(Mitte Sanctum Spiritum Tuum,)
(Ut illuminet rationis meae debilitatem,)
(Detque mihi eam facultatem)
(Qua perscribam, ut unusquisque cognoscat:)
(Amore quanto ferar in meam Patriam,)
(In sanctam fidem, et genuinum Christianismum,)
(Minus vero in maledictam illam Unionem,)
(Quam his diebus inter nos disseminant)
(Nonnuli mendaces, Turcici vagabundi)
(Ipsique Christianorum deceptores.)
(Neminem ego modo tantum intueor)
(Quantum nos Regnantem.)
(Sive dormiat, sive sedeat ille in tenebris,)
(Cur non circumspicit, ac disjicit)
(Omnia oculis rationalibus:)
(Quanti Slavi existimus,)
(Qui Orientalem Fidem profitemur.)
(Et in bello fortiter dimicamus,)
(Cuicunque regi serviverimus)
(Nostri nos nunquam puduerit.)
(Et ideo in Religione nostra)
(Plenissimam habuimus libertatem,)

[1]) car Franc I.

(Neque illuminatus Rex loco movit,)
(Quod populis est gratissimum.)
(Omnes mihi cari vicini, credetis,)
(Si Slavus confluxerit in unum,)
(Et pro Fide bellare ceperit,)
(Districtis suis micantibus gladiis,)
(Vae erit Germanis et Latinis,)
(Nam pro Religione etiam vetula)
(Ad suos senes pedes desilit,)
(Atque decertat, fortiterque confligit,)
(Nedum juvenes et viri,)
(Qui sunt instar falconum.)
(Quemadmodum Calabri scripserunt,)
(Et in vexillo nigro delinearunt:)
(»Aut vincere, aut omnes perire«.)
(Ita nos quopue faciemus.)
(Neque tolerabimus Unionem,)
(Donec vivi fuerimus in mundo.)

Druga jedna satira protivu Kraljevića na italijanskom jeziku, vrlo opširna, počinje[1]):

Giudice s' informi, se ciò é vero,
Indi si spieghi giusto e severo
Al vagabondo vescovo Picaura intitolato
Kraglievich depravato
— — — — — — — —
— — — — — — — —

pa završuje:

Sentenza

Spedita per le mani d'un probo amico
Dalla Societá Ortodossa in Sebenico,
Residenza degli addotrinati oracoli,
Che sanno de molti irta e miracoli.
Al
Screditato feroce Dracon, per maggior crollo
Arse gli sian di ferri i piè, le braccia, il collo,
E senza compassion rotte le gambe
Tutte le ossa, il collo e le braccia ambe
Indi abbrucciato in una botte di pegola
All'esempio de'malfattori e regola.

2) **Satira protivu unijatskih sveštenika — misijonera**

(Ova je 20 IV 1820 nađena pribijena na vratima pravoslavne i rimokatoličke crsve u Šibeniku).

S Velebita eno kliče vila:
S Biokova sestro moja mila,
Upitaj de naši' Dalmatina:
Ko su ono smiješnih haljina?
Po Zadru se već odavna šeću,
Što bi radi na to oko meću.
S Rišćanim' se u molitvi druže,
A s Latinim' na oltarim' služe.
Al' kiselo, al prijesno bilo,
To je njima sve jednako milo.[2]
To su lašci na obadv'je strane,
Lažu Grkom, varaju Latine.
Ako iko 'vakvu smjesu ljubi

[1] Ib., VI, 80. [2] Njima je svejedno: služili liturgiju na kvasnome ili na prijesnom hlebu.

Otpao mu jezik među zubi.
To su takozvani Unijati,
A došli su nauke davati.
Oni nose prebogate dare,
Da prevare crkovne glavare.
Od Bojane pa do vode Krke
Hoće oni da un'jate Grke.
Što će reći tad naše komšije[1])
Pod Turcima u gradove svije:
Ne mješaj se više s Dalmatini,
Lažni Grci, a nisu Latini.
Zar nemate vi u Dalmaciji
I pismenih i u knizi mudrih
Neg' su došli Unijati poljski
I kurjaci, medvedi laninski,
Da nauč.e oni Dalmatine:
Govoriti srpski i latinski.
Dalmacijo, što si dočekala?
Na sv'jetu si kao sunce sjala,
Dala jesi cara i heroja,
Pismoznanac' od velika broja,
A sad da te ti medvjedi uče!
Zar ćeš trp'jet to kod svoje kuće?
Zar ćeš, jadna, sramotiti sebe,
Slavni narod da bježi od tebe?
De osv'jetljaj opet tvoje lice:
Iz oltara goni varalice!
U Dalmac'ji nek' ugine ime:
Unijatsko to đavoglsko sime!

3) Preteće pismo unijatskom svešteniku Marku Busoviću[2])

»Prvoslavnom Hristjaninu ortodoso gospod. svešteniku popu Marku Busoviću.

»Poznato je sve i svja narodu dalmatinskom, to jest greko-ortodosim suditim vijernim carstva od Austrije, iz koga uzroka prišao jesi u zakon nefundati[3]) ungiotski. Znademo svi, da je tvoje srce otrovato i žalosno, da si usilovat bio sebi maškaru[4]) do groba vrći. Neću više da od tvojih grija i nesreće u ovoj karti govoriti, nego tebe dužan sam naučiti i uputiti, kako moreš otu tvoju nesreću i maškaru sa sebe snimiti, i svoju utopljenu dušu iz blata očistiti kod samog Gospod. Boga i svega naroda tvojih patriota Dalmatina, koliko greko-ortodosa, toliko rimokatolika. Ti sam znaš ko nije vjeran zakonu svome, da nije vjeran ni svom ćesaru, niti svom iskrnjem, i niko u takove može vjeru imati, ni sam dobri i pravedni ćesar.

»Dakle pope Marko, učini ovako. Otiđi u Šibenik tvom pravom Arhijereju[5]) Živkoviću, koji će, ufam se, morati tebe primiti i tvoje grije oprostiti, i ne dvojim da ti opet neće povratiti tvoju parokiju i tvoje hristjane ortodose, da ti svoje dane tvog života u miru i pokoju s veselim srcem uživati budeš, brez da straha imaš. Oko tebe, što ja dobro znam, sve straže i čuvare što ti daju, da tebe s otim truju, i tako dišperat sam sebi smrt želiš.

»Pope Marko, znam da ćeš razmišljati, da bi te moga Guveran napastovati. Ne mari se za to najmanje bojati, zašto Guveran nigda nije se ni pača u zakone, nego to je bilo samo od Guvernera Lilijenberga, njegova samovoljna oblast, ufajući se, da će slavu zadobiti kod rimskoga Pape. Ma kada je razumio naš dobri i slavni ćesar pokojni Franc I., uztegnuo je silu Lilienbergu činiti i greke ortodose mora u miru ostaviti njihov zakon re-

---

[1]) Pravoslavni u Bosni i Hercegovini. [2]) Ib. XXIII, 81. [3]) Bez osnova-temelja. [4]) Obrazinu. [5]) Vladici.

spetati,[1] i nas nezaboravljeni ćesar svoje vijerne sudite[2] preporučio svom sinu a našem pravom i dobrom ćesaru Ferdinandu, da bude milovati i od svake nepravice braniti.

»Spomeni se, pope Marko, što ti dajem znati, da se razmisliš na tog popa don Tomu,[3] rođen u Boku, koji je bio i rodio se hristjanin ortodoso, i kada mu Gospod Bog uzeo pamet za njegove grije, da je ostavio zakon pravi, a primio se zakona himbenoga uniotskoga, u kome nije bio nego sedam miseci, kasnije prišao u zakon rimo-katoliko, u kome nije bio nego četiri miseca, i opet ovaj zakon ostavio, pa opet prišao u zakon neskladni uniotski, pustio bradu za prevariti neuputni i siromaški narod, koji ga ne poznaje.

»Sad iz ovoga moreš viditi, pope Marko, da je ovaj gubavi unijotski zakon kako ćarlatani, koji po svitu idu i vode pse, mačke, majmune, medvide, vukove i ostalu zvirad, samo da novce mame od puka. Ovome Unija podobi služi. Uvjeran budi, da ovog neskladnog i nesretnog uniotskog zakona već nestaje i brzo ga biti neće, kako već sva Polonija, di je njiovo gnizdo bilo, odbacili su Uniju, i nijednog nema više, nego još jedna mala čast u Austriji. Ma, ma, Gospodine Bože, molim ti se, poživi našeg pravednog ćesara i branitelja dobrog Ferdinanda, koji će svoje vijerne sudite greke ortodose osloboditi i obraniti od neprijatelja, i nečisti i nesretni duh uniotski iz svog carstva očistiti, i svojim suditim u miru prebivati.

»Pope Marko, moreš viditi iz ovoga, da je Unija jedna prevara, i kad Guveran ovu kanalju[4]) don Tomu pušta činiti prominivati u godinu dana četiri zakona, da i tebi neima puta jednu besidu reći[5]), koji ne činiš drugo, nego dokazuješ, da prevara Unije nije mogla tvoju čast pridobiti i tvoju pravu vjeru, i da svoj zakon počituješ, u kom si se rodio. Nećeš ni pitan biti, vjera ti je moja.

»Više mislim, da ne trebuje da ti pišem dužnosti, što trebuje činiti pošten čovik, nego ti još ovom govorim, da samo znaš, da su grci ortodosi otvorili oči i svoja srca sjedinili i sasvim odredili iz njiove mirne provincije[6]) dalmatinske protirati ote gubave Uniote, da u miru s Rimljanima budu stajati, kako su stajali toliko sekola,[7]) a pope Marko, ja sam odredio sam u Baljke doći k tebi, i to ako se naskoro ne pokaješ i ne odlučiš[8]) se od tizi ćarlatana Uniota, da sva straža i svi serdari neće te sačuvati od mene, jere, ako drugačije se ne budem moga s tobom sastati, ja ću u tu čarlatansku crkvu doći, i kad budeš govorio misu lažljivu da ću u tebe na oltaru strjelati kako u zeca, da bih znao na nože raznesen biti. Svak će reći: pomaga ga Bog, i duša mu se spasila, kad nije štedio krv proliti za zakon svoj. N. N.«

4) Preteće pismo namesniku grofu Lilienbergu

Namesnik Lilienberg javlja[9]) Ministru policije, grofu Kaunicu, da je na povratku u Zadar sa svečanosti posvećenja unijatskih crkava u Kričkama i u Baljcima primio priopćeno ovde preteće pismo, i da su ga njegovi konfidenti uveravali, da Pravoslavni nameravaju, da ubiju njega i njegova sina, i da ga je pretsednik Apelacijonog suda opomenuo, da se pazi. Ministar je odgovorio, da je pismo predao Caru na uvid. Pismo glasi:

A Sua Eccellenza Conte di Lilienberg, Governatore di tutta Dalmazia, riservata in proprie mani

a **Dernis**

»Ne čudim se Papi latinskome, neg' se čudim baron/ Lilienbergu, što on misli, zašto se ponosi, da će sebe puno uzvisiti, a Hrišćane[10]) v'jerne poniziti. To se varaš, baron' Lilienberže: Hrišćani su vavik v'jerni bili, i Cesara u

---

[1]) Častiti. [2]) Podanike. [3]) Ljubatović. [4]) Lopuža. [5]) To jest: i ti možeš riječ pogaziti. [6]) Pokrajine. [7]) Vjekova. [8]) Odijeliš (rastaneš). [9]) Ib. XXII, 70 [10]) Pravoslavne.

nuždi branili. Spomeni se, budalasti starče, da Hrišćana ima generala pod vladanjem njemačkoga[1]) cara; da su njemu vavik v'jerni bili i cesarstvo sv'jernosti branili. Više neću o tom govoriti, nit' se s tobom za to prigonoti. Samo imam da ti ovde kažem: od onoga nesretnoga dana, otkada si u Dalmac'ju saša, ti razmisli, što si učinio, Dalmaciju v'jernu zamutio, i med braću smutnju učinio, koja vavik u miru je bila, i med sobom ljubav uživala. Što učini brez koristi svake, trošit novce i ostale muke, dok useli otrov u narodu, da ne budu v'jerni svome Caru. Kaži meni: ko bi mora' Caru vjeran biti, od Hrišćana za njeg' kerv proliti, kad Hrišćanim' ćaratanske vjere ispovidi. A reci mi, da istina nije: ko ukrade i ajduk postane, i u peržun pod sudiju pane, on se lako toga oslobodi, samo neka otstupi od zakona prava,[2]) i unijotsku vjeru inbenu pripozna, od tebe će biti puno darom i pohvalom pripoznat, i svakom česti prikazati. Nemoj mislit', nepravedni starče, da ću vavik u tajnosti stati, i da ti se neću javiti. Za ovakve nepravde javne ne bojim se te persone tvoje, svemu svitu baš javiću, da je danas slavna Dalmacija u rukama jednog Guvernera, protetora nepravedne uniotske cerkve, koje nema mista ni namista. Ah žalosni guverneru starče, žalosno je to uhvanje tvoje, od guer'jera[3]) doći biti uniotski sluga! Ne bi rada, da te vidim još ularom oko vrata.

»Ime mi je: značeš; doći ću, ne boj se!«.

---

[1]) Austrijskoga nemačke narodnosti. [2]) Istupiti iz Pravoslavne crkve. [3]) Ratnika.

LJUBO VLAČIĆ:

IZVEŠTAJ RIMOKATOLIČKOG SVEŠTENIKA DEVIĆA O STANJU U BOSNI U PRVOJ POLOVINI XIX VEKA [1]

Namesnik dalmatinski grof Večeslav Lilienberg po nalogu iz Beča odaslao je rimokatoličkog sveštenika Devića Šimuna, paroha u Aržanom (u Kotunima[2]), u Bosnu, da izvidi političko stanje, i podnese potom izveštaj po ovim pitanjima: 1 **Kako narod živi, i što misli o sadašnjem stanju?** — 2 **Ima li kakvih promena kod zemaljskih sudova; koje su vrste, i da li se razlikuju od prvih?** — 3 **Kakve je promene u državnoj upravi, i koje vrste, učinio novi Vezir?** — 4 **Kako turske vlasti postupaju sa Pravoslavnima, a kako sa Rimokatolicima?** — i 5 **Zašto su dolazili u Sarajevo dva poklisara kneza Miloša, i što su razgovarali sa Vezirom i sa Vladikom?**

Pop Dević sretno je izvršio svoju misiju, koja je ipak bila i mnogo delikatna i skopčana sa ne malim po život opasnostima. I on na povratku u Dalmaciju podneo je preko sreskog poglavara u Splitu grofu Lilienbergu izveštaj o svemu što je video i čuo u Bosni. Pošto ovaj izveštaj sadrži mnogo zanimljivih podataka o političkim, kulturnim i verskim prilikama pre stotinu godina, mi ga ovde saopštavamo u celini.

Izveštaj glasi[3]):

Cesarski kraljski Kapitanu od okoliši Splita!

Dol podpisani dolazi s pridubokim sinovskim poklonom i poniznosti prikazati očanstvenom vašemu veličanstvu koje slidi, moleći vaše veličanstvo, da ovo moje prikazanje upravite priuzvišenomu Gospodinu Gubernatoru.

---

[1] Tajni spisi Namjesništva u Zadru (Geheime Akten), sveska XIX, presidijalni broj 47/g. p. [2] Presidijalnim pismom od 30/12 1833 broj 2597 izdat je Deviću putni list za Bosnu. [3]) U izveštaju i jezik i narečje ikavsko i pravopis ostavljeni su nedirnuti. Ispravka je učinjena jedino u rastavljanju nepravilno sastavljenih reči, interpunkciji (u koliko se je moglo radi boljeg razumevanja smisla), i u zameni starijega oblika grupâ suglasnika sa novim načinom pisanja (tako mesto jt=ć; jd=g; l=lj; gl=lj; bj=blj; v=vlj; sch=šć; ch=ć; c=ć; s=š; z=c; x=ž; g=đ; tj=ć; dj=đ; zgje=ždž). —

Vaše veličanstvo jest naslonilo na me brime, da izvidim nike stvari od vas željene od stanja Bosne, a vami naslonjeno od vlasti starije.

(Ommissis)

Jevo, priuzvišeni gospodine, ja sam obslužio vaše zapovidi, i ja sam prošao priko Bosne, kako mi svidoče dva svidočanstva, koje vam uklapam, a to svidočanstvo Biskupa i Provincijala, i uložio sam sve načine za doznati stvari od vas priporučene. Ovo putovanje jest mi mlogo škodilo mojoj kesi, a glavu metnuo sam na rizik. Sarčio sam plaćajući kalauza i konja mu, i plaćajuć konake po anovim fiorina 30, rekô trideset.

Molim ponizno vaše veličanstvo, da ovi moj trošak prikažete priuzvišenome Gospodinu Gubernatoru, moleći njiovo veličanstvo, da mi plate ovi moj trošak, koga sam učinio za izviđenje vaši posala. Trud moga života i jezivost postavljam prid oči njihova veličanstva, da sude po miri moga dostojanstva[1]).

U Aržanomu na 24 februara 1834.

Ponizni sluga. Don Šimun
Devich iz Katuna.

Umiljeno prikazanje don Šimuna Devića od arča[2]), koga je učinijo u putovanju priko Bosne, moleći da bude prikazan Gospodinu Gubernatoru, koga molim, da mi isti novac plati.

Želeći Priuzvišeno Vladanje dobiti čisto, bistro i pravedno poznanje od sadašnjega stanja od Bosne i njezini pribivaoca, Priuzvišeno Vladanje svim pouzdanjem jest naslonilo ovo jezivo brime na me s' dol podpisanoga, koji sam s' jezivošću moga života i s velikim troškom moje kese dilio se jesam od moje kuće na 2 sliedećega februara, i slidio sam moje putovanje priko Bosne, dopirujući do manastira Vojnice i do manastira Sutinske, kako mi svidoče uklopljena dva svidočanstva Biskupa Bosanskoga i Provincijala Bosanskoga, da sam doisti doodio. U ovomu momu putovanju sve načine pomljive jesam uložio za doznati ono koje vi želite i iziskujete. Evo nazdravlje s mojim povraćenjem dajem vam svaka na znanje.

1 **Želeći znati, kako rečeni pribivaoci živu i uzdarže se, i što misle o sadašnjem stanju i vladanju.**

Ukazuje se, ukoliko visi od rane[3]) za uzdaržati tilo, živu srednje. Budući da litošnje vode mlogo su im škodile svakoj varsti intrada[4]), jesu siromasi, u sužanstvu velikomu i u progonstvu od Nevirnika, da tako progonstvo nisu podnosili odkad je Car Bosnu uzejo. Ne samo tarpe zulum i globu od njiovi zapovidnika, dali i od ostali Balija. Tako su se uzdigli protiva Karšćanluka, da nije moguće iskazati progonstva, koja tarpe. Globe ji, biju ji, u tamnice ji meću. Ako produlji za koje vrime ovako vladanje, uzdignućemo se, vele, protiva njimam, i tako volimo jedan dan izginuti, neg, vele, ovo progonstvo podnositi.

---

[1] Na italijanski prevedene ove reči glase: onde possa riconoscere la mia premura e condizione = da bi mogao upoznati moje nastojanje i moj položaj. [2]) Troška. [3]) Hrane. [4]) Prihoda.

I da bi Karšćani[1]) pristali ponukovanju Rišćanâ[2]), davno bi se vidilo to zlo megu njiman. Nazad nikoliko dana niki Šerifija, koji je vladaoc od Sarajeva, pisa je Asan Alajbegu Pašiću, Muselimu od Skoplja, da mu pošalje dvi cure karšćanske, što će mu izmet učiniti. I netom je primijo ovu knjigu, na sramotu protiva roditeljim ugrabio je dvi cure karšćanske i posla ji u Sarajevo Šerifi.

2 **Kakve su promine od Suda, i koje varste, i jesu li različitije od parvi?**

Sud isti nepravedan, kako je uvik bijo; samo ima ovu razlikost, da više globe siromaje i za male stvari biju ji, abse ji. I nazad nikoliko dana Šerifija u Sarajevu pravedna jednoga Karšćanina posika je. Evo zašto: nepravedno budući ga obuzročili, da je jednu robinju prida jednome Turčinu. Izašli su svidoci, da nije. Kad nisi, veli, daj mu 300 groša, reče mu Šerifija. A Karšćanin odgovori: kako ću dati, kad sam pravedan? Tada zapovidi kavazu: aj posici! Ovo jim sud! Suviše ukazujem nepravedni niov sud. Natrag misec dana pomelo je jednu pianu Baliju, sina nikoga Asan Kadije iz Prozora u Skopju. I doša mu je otac, i učinio dovu na fratra, paroka od Skopja, i na njegove komšije, da su mu ubili sina. Tada Asan Alajbeg Pašić, Muselim, uabsio je fratra i dvanaest Karšćana. Fratar, videći se u absu, reče Muselinu: čestiti Beg, mi nismo od te varste ljudi; njega je digod primelo, zašto isti Turci svidoče, da je pjan ovdolen otiša, već naredite svit, neka ga idu iskati. Tada naredi Muselin. Mlogi otišli su tražiti, i našli su ga jednu uru oda daleko od kapele, di stoji parok, di se je udalio pian. Došavši pak Muselin i Kadia, upisali su njegovu smart, i poslali su u Sarajevo, a međuto pustili fratra i Karšćane. Tada otac balije, koji je krepa, ode u Sarajevo i učini arzoval na fratra, da mu je ubijo sina u njegovoj konobi, i da su ga iznili onamo. Tada Šerifija pošlje pašalije, i dotiraju fratra i dvanaest Karšćana, i evo 6 nedilja odkad su u absu, i pita im 40 kesa, ako će ji pustiti; tojest Šerifija koji je tako oglobija svit, da nije nijedan od vezira bosanskih i nasuo se blaga, budući mu Vezir dao oblast. I vidi ove njegove nepravde, ali muči.

3 **Koje promine i uprave date su od sadašnjega Vezira, i kakve je naravi?**

Niko ne more se domisliti: što misli sadašnji vezir. Budući, da poslije nego je skupijo prida se poglavice bosanske, i da im oblast, da oni vladaju, on nikakva suda ne čini, niti li prima ičiju tužbu, već vidi se odati po Sarajevu ko jedan čovik brezposlen, prigledajući: kako se prodaje, i što ko radi, brez ikomu se mukajet učiniti. I ovo njegovo mučanje zamislilo je mloge vridne ljude, a i Turke iste, od koji čuje se govoriti, da bi volili viditi, da on davi ji pedeset na dan, nego što ga vide onako mučati, i da propušća svakomu, da čini što oće, i čini se: oli je posve budala, oli je u njemu velika politika. U početak kad je sjašio u Sarajevu, i poklen je sakupio poglavice bosanske prida se,

---

[1]) Rimokatolici. [2]) Pravoslavnih.

proučio im je fermane careve, i reka im je: ako nećete biti podložni naredbam i odredbam carevim, a osobito dati dicu mušku Caru, koju će on uzdignuti na skulam, i vi biti poslušni na svako zvanje kad bude potriba Caru poći na vojsku, Car će vas pridati Cesaru[1]), nek vas on meće u regulu[2]). Tada su mu svi poletili k ruci: Nemoj, čestiti Veziru, mi ćemo biti u podlog našemu Caru. Vezir tada dao im je oblast, i učinio ji muselma govoreći im: vidiću, kako ćete utalumiti Bošnjake. Ovo malo dana ima da im je učinio pozov, da se sakupe u Sarajevu. I kupe se. Koje će im naredbe dati, znat se ne more. Glas je od isti nji, da će jašiti na vojsku.

4 Za poznati, jesu li jednako paženi Rišćani i Karšćani?

Razlikovito čuvani su Rišćani od Karšćana. Rišćani ne tarpe tolikoga zuluma od nji, koliko Karšćani. Za ovi uzrok, zašto Rišćani ako ji štogod oglobe Turci, nađu način za osvetiti se: oli zapale, oli ukradu, oli ubiju; i za ovi uzrok ne smiju Turci globiti ji. Niov Vladika mlogo more kod Šerifije, vladaoca Sarajeva. I on tako slobodno jaši konja prika Sarajeva, što niko zapamtijo nije; slobodnije nego koji od Turaka. A zašto?, jer mlogo posiplje blagom one vladaoce.

5 Nazad misec dana doodila su dva poklisara Miloševa u Sarajevo, i zadugo jesu se zadaržali s Vezirom i s Vladikom.

Zašto su doodili, znati se ne more, ali je općeni glas, koliko kod Turaka toliko kod Karšćana i Rišćana, da će Car pustiti Bosnu Milošu. Isti Turci dokazuju, koji doodili su u provinciju Miloševu u targovinu, da jim očito govore podložnici Miloševi: »Čekajte nas Turci do Jurjeva dana, unda valja da nam dadete Bosnu«. I nazad nikoliko dana pisa je Miloš Ali-Paši od Zvornika, koji je najtvarđi grad u Bosni, i posla mu verman carev, da mu ima tribiti grad. »Ako nećeš nalipo, a ti me čekaj spravno«. Poklen je Paša primijo ovu obznanu Miloševu, doletijo je u Sarajevo, i prikaza Saralijam: »Evo što mi piše Miloš; oćemo li se braniti, oli ćemo pridati grad nalipo«. Tada da je Vezir odgovorio: »Ja od Cara nemam izuna[3]), da protivu njemu pođem, a vi činite što oćete«. Tada neki Beg Arnja uzjašio je i obaša Bosnu u dana petnaest. Za koji uzrok išo je, ne zna se. Jest općeni glas od isti Turaka: do malo dana jašitiće na vojsku, ali se ne zna: kud će okrenuti. Turci očito govore: ako zapovidi, da iđemo na Miloša, poćemo dragovoljno; ako ćemo na Kapitana od Bišćine, poništo nećemo, budući, da ovi Kapitan nije se tijo podložiti zapovidi Vezira, niti će da primi ijednu njegovu naredbu. Također misli se, da će na Ali Pašu Stočanina, budući da ovomu Paši doša je verman od Cara, da priđe za Pašu u Odokaliju, ali on neće; i čuje se, da se je i zatvorio u Stolac. I vide se Tatari često letiti od ovoga Paše Stočanina Kapitanu u Bišće i Kapitanu od Banje Luke Juzagi. I čuće se do malo dana megu njimam veliko pometanje, već da Miloš parvo nasarne svojom vojskom. Zašto dosad uzeo im je sliedeće gradove: Višegrad, Srebrenica, Taslidža, Goražje, Priepolje, Novi Pazar. Ovo su gradovi Kadiluka Bosanskoga.

---

[1]) Austrijskom. [2]) Red. [3]) Dozvole.

Ako uđe u Zvornik, koji je tri dana daleko od Sarajeva, unda sva Bosna zvaće se njegova. I ovo misle ki su naučni, da je ovo carev ugovor s Moskvom, da Miloš posidne Bosnu, a neka bude položan Moskovu, i ovo se općeno govori. A ovo malo dana vidiće se i čuti novine.

6 **Vojske Vezira** nema nego 25 Paša od oni što su s njim došli. Bošnjaka, Turaka i Cigana ima jedna stotina. Sva ova jesu mi dokazana od svidoka istiniti, koji svidočanstva uklapam za vaše više povirovanje. A u malo riči žalosno stanje jadni položnika od Bosne nije moguće ukazati ni uistiniti vas, koje progonstvo od Nevirnika tarpe, već oni koji vidi svojim vlastitim očimam, i jesam

U Aržanomu na 24 febrara 1834.

Ponizni sluga
D-n Šimun Devich, misnik.

Sreski načelnik u Splitu aktom pod br. 191-G. od 27-II 1834 sproveo je gornji izveštaj Presidijumu Namesništva u Zadru, a ovaj pod br. 47-G. p. 11-III 1834 naredio, da da se popu Deviću izrazi zahvalnost na izveštaju, koji je primljen sa zadovoljstvom, i isplati forinta 30 za troškove.

Lilienberg u svom podnesku Ministarstvu[1]) podvlači kao najvažniju tačku u izveštaju popa Devića onu, gde se govori, da je pravoslavni vladika sarajevski u dobrim odnosima sa turskim vojnim zapovednikom i sa vezirom.

[1] Od 9/3 1834/G. A., XIX, 51/g. á.

КЊИЖЕВНОСТ

МАНАСТИР КРКА

На врелашцу пред мирним ћелијама,
где свежа струја шумно се излева,
затекох моје детињство где пева,
пљешћућ по белој пени ручицама.

С јатом спомена, што болно разгрева,
приђох, и поведох га стазицама
травним, кроз густиш по низбрдицама,
где се лепота тишини осмева.

Затим под старе доксате ступисмо
и у сумрачном храму причестисмо
још једном душу прошлошћу, светињом.

Најзад, под епитрахиљ Светог Саве
клекнув, спустисмо на благослов главе,
блажећи срце трто чамотињом!...

МИРКО КОРОЛИЈА

ДВИЈЕ ИМПРЕСИЈЕ ИЗ ГОРЊЕ ДАЛМАЦИЈЕ

СЕЉАНИ

Дрмају, шкрипе по сеоском друму
препуна кола поспаних сељака:
пијана чељад враћа се са сајма.
— Љетна ноћ трепти сребрена и млака.

Дрмају кола. — У душама простим
сад свака скрб и свака брига спава
увијена у дријем, као уљуљана
у лаганом ритму узбибаних глава.

И јави се пјесма отегнута, вајна;
разљуља се; као сукљај тешка дима
повија се к земљи широка, бескрајна
и тоне у жутим, дозрелим житима.

Па се опет губи негдје у даљини.....

— Под звијездама кроз равнице милê кола
пуна једног часа доброг заборава
и лаганог, нујног климатања глава.

ДЈЕВОЈКЕ НА ВОДИ

Водњаве тешке и суре
мутне облачине југа
небом се гоне и јуре.....

Уз цесту на крају села
дјевојке жуте и штуре
грабе на чесми воду
и, застале зачас у кретњи,
ниска, подозрива чела
дуго за нама зуре.....

И нешто као да вичу.....
— ал' југо им косу мрси
и ријечи из упалих прси
у вјетру кроз поља лете
и раздрте се вију
кô мокре црне крпе.....
О, што то у вјетар сију:
да л' зову, куну ил' пријете?.....

— Увијек такве их видим:
у кишовитом дану,
докле над њима небом
вјетри и облаци ходе
и дозив гине без јеке,
вјечном, уморном кретњом
као Данајиде неке
јесење претачу воде
и сива, бешћутна ока
на цесту под собом гледе
како у неповрат туда
удеси промичу редом,
како се јесени слиједе.....

ВЛАДАН ДЕСНИЦА

ЉЕТНИ МОТИВ

Трске шевара на вјетру зашу́мê
и суха жита лагано зашу́штê
дремежну пјесму љету које снива.
А у зрелој жетви сред широких њива
залегло љето као звијерка жута,
голема, трома и рађања сита;
исплазило језик па дахће и гута
дах млакога вјетра; а трепке му дуге
жуте кô осје од два класа жита
сањиво трепте.

ВЛАДАН ДЕСНИЦА

ИНИЦИЈАЛИ

два голуба бела мекана у ходу
у каменом двору старог манастира
повише бунара на колут панцира
сташе, загледана у дубоку воду —

или: уз ступове на капијском своду
прислоњена глава свилајског пастира
који прстом танким златну диплу дира
крупан у погледу а лаган у ходу

ЋИРО ЧИЧИН-ШАЈИН

КОЛО

На највишем кршевитом куку
где дигоше над језером кулу,
о поноћи у месецу јулу
на чардаку, ланац белих руку

млади' снаха пресветле белине
плео би се и водио коло
полагано свечано и голо
сваке ноћи кад су месечине.

С језера се вода уздизала
примала је одраз свечаности
спуштала се благом оданости

до обала, и ту одисала —
мирисала по морскоме биљу
и по кршу, ковиљу и смиљу.

ЋИРО ЧИЧИН - ШАЈИН

МИРКО КОРОЛИЈА:

ВОДОПАД МАНОЈЛОВАЦ

Сваког пута, кад год гледам ову бујну, захуктану планинску реку Крку, имам утисак као да она не избија и не тече из планине, него равно из моје груди. Је ли то зато, што сам је у детињству много гледао, па је њен покрет и шум ушао у моју крв, сродио се с њом и у њој остао за сва времена, или због неке друге мистериозне везе између моје нутрине и те родне реке, не знам. Знам толико, да су ова река и моја душа нераздвојни, као и мој рођени крш, као и сунце, као и море, као и сви елементи који су суделовали при формирању моје душе и у њу се уплели. Јер мислим да се душа не рађа готова као тело, него се роди само њен заметак, а она се после формира и израђује од елемената у којима живе. Зато се тело рађа с очима, а душа слепа, без очију као статуа. И зато се душа леже као птиче. И пошто се леже као птиче, она после добива крила и способна је да испева све лепоте које је при свом формирању у се примила, или да почини сва зла којима се је при свом формирању импрегнирала. Стога је душа чаробно огледало света и живота, које увек при себи носимо. — Нема веће сласти за човека, него долазити и враћати се на изворе своје душе. Јер сваки поновни долазак к једноме од тих извора значи једно освежење, једно поновно рађање. Ко уме често да долази на изворе своје душе, тај може дуго да остане млад. Извори душе то су они тајанствени извори вечне младости. Зато уметници, који међу људима имају највише те способности, и остају млади до последњег свог часа, и до последњег свог часа могу да стварају. А моћ стварања из себе је најлепша моћ коју је Бог људима оставио. Наш је народ у својој примитивности ипак лепо нагласио то враћање к изворима своје душе у поетичном пролетњем обичају купања у ђурђевданској роси и изворима. Стога сам такођер увек волео Ђурђевдан.

И овај величанствени, бели, моћни водопад Манојловац, најлепши далматински водопад, у кому се захукташе, богате воде Крке руше у провалију и бездан, изледа ми моје властито срце које се руши. И његова хука која испуњава стравом, чини ми се глас мог властитог срца, који ме испуњава стравом. А ништа на свету не може да устрави као глас властитог срца. Ништа на свету не може

да има тако дубоке падове као срце. Јер нигде на свету не могу да се отворе дубље провалије и бездани него пред нашим срцем. Колико сам пута као дете седео сам на рубу овог стравичног, кршног крчког кањона, међу остатцима и рушевинама овог мртвог римског града Бурнума, под овом огромном стеном према Манојловцу, мотрио и слушао, примајући у своје очи и у своју душу сву његову величанствену и јединствену лепоту, ни не слутећи колико ћу касније у животу изналазити сличног, сродног и заједничког између свог срца и њега! Зар ова бела пена која пада и бела росна магла која се из дубине диже, зар та чиста, бела копрена у коју је овијен овај водопад, није оно детињско, вечно чисто и бело, што овија све покрете, све заносе и сва рушења мог бурног срца, поред свих разочарања, поред свих тешких искустава, поред свих поднесених болова? Зар ова непрестана и вечито обнављајућа се моћ тока, надирања и заурњавања ових обилних вода није оно што чини најсаставнији део мог срца, оно најнеисцрпљивије и најзагонетније, што је у њему затворено као глас мора у шкољци, као сјај звезде у бриљанту, као магија лепоте, као чар у једном дивном женском оку? И зар, на концу, сав тај налет, снага, бујило вода што отиче, претварајући се одмах мало даље у једну поносну реку и матицу што јури и што се разлива, није само почетни налет, снага и бујило онога што вечно осећам потребу да из себе излијем попут најпоносније реке кроз речи и стихове, кроз фразе и књиге, а да при том никад не изгубим осећај, да још, непрестано, док год сам жив имам да истачем и да изливам? Како је велико ово мало људско срце. И како оно у себе може да прими сву природу и сав свемир. И како оно може да наличи једном творцу. Није Бог створио човекову ваљштину према својој слици, него му је створио у грудима срце које га највише њему приближава. Зато ништа човека не може више да дигне и развесели и више и ожалости него глас његовог срца.

Ова чудна река Крка, која се у горњој својој половини зове Крчић, а у доњој Крка, која тако носи два имена, увек ми је сугерисала слику једног од оних митских створења с двојаком природом. Ради тог двоструког имена и ради њеног моћног налета, којим се она заурњава и скаче са неких седам лепих, пенастих слапова, увек ми се призирала као нека нова, планинска кентауркиња, једна наша Моруза, с ногама и леђима и до половине тела као млада зеленкаста ждребица, а с белим недрима и главом пуном модре косе, као најчаробнија жена, која топћући својим копитом јури кроз наш сињи крш, кидајући успут храстово лишће и дивље кршевске љубичице, да их сплете у венац и овенча своје полубожанствено чело. Али најлепши и најмоћнији скок те наше кентаурке је баш овде, овај Манојловац, на овоме месту, где пролазећи кроз рушевине старог римског Бурнума, седишта једанаесте легије, долази на домак старом паганском свету и легенди. Јер овај наш дивни Манојловац, са свим својим лепотама, и није ништа друго до скок у најлепшу легенду, бајку и причу.

Долазећи од Книна и повијајући се благо својим зеленим водама за кршом као за својом љубављу, Крка овде прави три терасе, три жртвеника, оивичена белом, широком пеном, која лепрша као неко бело платно, као бели препрети или чипке, у које је уткан и уплетен вечни покрет и немир. То могу да буду и три пједестала од најбељега и текућега мрамора, на којима она прикупља своју снагу, мах својих кентаурских копита, да се обочи, одбије, заурља и скочи у огромни амбиз, што се пред њом отвара и зјапи. Тај моћни скок у тај баратрум, дубок неко 62 метра, тај џиновски скок са свим њеним захуктаним водама, са свом снагом, која при сушним данима износи 6500 коњских сила, а при средњим водама и преко 20.000, то је стварно тај манојловачки водопад. Кад се човек загледа у ту успењену водену масу која пада, она је толико бела, да му и не изгледа више текућа вода, него један усов белог снега, који се отиснуо и који се вечно обнавља у једнаком обиму, или као нека посебна врста најбељег и најтежег мрамора, који се растапа и при том растапању добива један тешки шум, или, на концу, један нови, бели елемент, чије је белило тако јако и тако засењује очи, да се и не чини ништа друго до заиста само чиста снага, која се ту отеловљује и постаје видљива у том белом, широком платну, које виси и губи се негде дубоко доле. Али пад те снаге и воде је толико јак, да се она одоздо из дубина одбија, претвара у маглу, пару, облак који се све то више тањи, да се губи и претвара опет у сами појам снаге. Заиста, ретко се где наслућује и скоро добива појам о том како се груба материја претвара у чисту невидљиву енергију, као ту на Манојловцу. То је чаролија коју је природа поставила у тај водопад. Али та чаролија, која се у том водопаду вечито збива, праћена је једним тако огромним шумом и хуком, која се већ из далека чује, а ноћи на многе километре, да наличи хуци нашег живота и крви у нашим венама и слепоочницама, кад срце затрепти или стане да се руши под пресудним ударима. Зато је тај шум и страховито леп, као што је страховито и лепо најтрагичније доживљавање. Сам је водопад у сени. Али кад наиђе западско сунце и својим дебелим златним и бакарним зракама упали сву ту величанственост, снагу и лепоту, онда се чаробност претвара у безбројне чаролије, онда се ту скупе све дуге које су од постанка света на небу засјале, нагомилају се на том једном месту све гомиле дијаманата и бриљаната што постоје у свету, и сва бела, жута и наранчаста, почетна, зрела и презрела сунца из космоса дођу да ту умру и утопе се у падајућим водама Крке. Наравно, правећи сва чудеса која праве сунца која умиру.

Једина је штета за чисто естетско уживање то, што је данас део те водене снаге и лепоте Манојловца употребљен за електрификацију. Али ако та електрификација има да значи у будућности благостање и полет Буковице, тог најсиромашнијег но једног од најраснијих наших крајева, онда та естетска штета мора да се претвори у благослов. У осталом, Крка дава Манојловцу још увек

толико снаге и лепоте, да уживање очију и душе у њима може да буде неизрециво. Ако од варошице Кистања продужите неколико километара широким француским друмом, наћи ћете се крај Манојловца и о том се уверити, понев одатле у души једну од најлепших бајки.

Јер онде, где Крка, после манојловачког слапа и чуда, стишава своје воде, да даље теку, она их сужава у једну красну путању од чистог смарагда, која је толико сјајна и чаробна, да се по њој сигурно стиже у далеко царство самих бајки и прича.

ЂИРО ЧИЧИН-ШАЈИН:

СЈЕВЕРОДАЛМАТИНСКИ ПЕЈСАЖИ

Између Трогира и Шибеника, копно у облику трокута: двије стране у мору се спајају у рту Плоче, гдје су пличине и опасне јужине, а трећа је друм преко борајске камењаре и висоравни, скоро упоредо са жељезничком пругом.

Негдје љути крш а негдје шикара или раскрчевина, овај велики трокут је једна од највећих пустиња далматинскога копна; пруга живота је овај пут, којим се возимо од Прапатнице ка Шибенику.

Након посљедње прапатничке серпентине, шума; након посљедњег завоја, раван дуг пут кроз шуму.

Слика се одједном мијења; нема више сплитске величанствене панораме расталасаних планина, обала и острва; видик је затворен.

*

Прво чељаде на које наиђосмо, био је црномањаст жилав сељак под црвеном капом. О грану стабла објесио заклано јаре, шаком купи и свлачи са њега кожу, а с ножем у другој руци садире је. Ради брзо и вјешто, јер га можда већ негдје близу, и ако је тек седам сати у јутро, чекају жерава и ражањ. Животиња међу његовим квргастим рукама је црвена, као скрлетна капа на његовој глави.

Ево, дакле, овдје, гдје видјесмо прву црвену капу и садирање првог јарета у рано јутро, већ нас поздравља Шибеник, иако смо тек над Трогиром. За један сат вожње, наћи ћемо шибенске улице у мирису печења, и на њима стасите тежаке — грађане под капом од скрлета.

Послије овог првог тежака што садире јаре, ето и других под црвеном капом. Ногом у опанку, лагано газе по јутарњим сјенкама што падају са дрвећа на земљу и иду полако, јер им се не жури, иако можда већ дуже времена пјешаче. У руци им је лагана палица, савијен прут, који их прати као сјена, и њим једва додирују тло; а на лицима им је сабран израз човјека, који је рано изишао из куће по послу.

*

На пар мјеста, ситно сељачко псето љуто вреба већ издалека; раширило све четири ноге, потулило главу, нађулило уши и режи, чекајући да најуре наша кола. Кад стигнемо — оно се већ поставило тако — кола и читава њихова садржина њему ће равно у уста, као птичица. Видим, псето се напрегло и, да је неки џин, толика сконцентрисана воља дочекала би читаву планину као јабуку. Пројурисмо. А псето, љуто и постиђено, пропусти нас и испрати лајући све док не минусмо крчевину његовог господара.

*

Одједном, ето борајске камењаре: бијела пучина, таласи од самога камена у сунчевој свјетлости.

— Дај динар! — довикну нам неколико дјечијих гласова и једва могосмо да спазимо неколико дјечака у кошуљама и модрим хлачама, са испруженом руком, над блоком од камена, високо над нашим главама.

Мислили смо, да у овој окамењеној пустињи нема живе душе; а, ево, на овај камен се спустише ова дјеца, као птице с неба, и питају:

— Дај динар!

Просјаци, сиротиња.

Мој друг се љути и објашњава, како су ову дјецу туристи, већином Нијемци, који овуда пројуре колима, рђаво навикли.

— Дај динар! — Још их чујем из даљине.

И дуго ми у ушима остаје симболични поздрав овог голог, сиромашног краја, у ком могу да опстоје само сунце и мјесечина, киша и вјетар.

Кроз огромне блокове камена просјечен је пут, који понегдје нагло закреће. Ко би могао да сјече равно цесту кроз оволики камен! На пар мјеста, пут у облику слова S. И тако туда завијамо, ова бијела камењара, која већ од јутра изгара од љетног сунца, запљускује нас са свих страна да нам се блијешти пред очима. Осим модрога неба над главом, све је једнолично, бијело. Ваздух, усијан, трепти над овом врелом бјелином, која изазиваље омаглицу.

— Дај динар! . . . дај . . . дај . . . — још ми је у ушима, као одјек савјести, глас дјеце из голог крша.

*

У недјељу мали градови спавају до касније. Осам сати је прошло, а капци на шибенским прозорима великим дијелом још су затворени. Распјевале су се птице у крошњама Перивоја, али у сјени под тим крошњама клупе су празне; љубавници су их ноћас у мраку оставили.

Недјеља је, и нема свијета ни из околице, свијета што у зору устаје и буди наше градиће. А спава још и шибенски тежакграђанин, онај са дубоком скрлетном капом, са бијелом кошуљом и златним пуцетом под грлом, јер ни њега нема ни у граду ни у винограду. Видим тек по неке са периферије, који нису упарађени као они из града; руке су им квргастије, прније, жуљевитије, лица разрованија и бакарнастија, а кретње теже и спорије; али

и са њихових грудиђу су нестале оне црвене ресе на »копарану« што их још носи сељак из позадине. Само иза казалишта, гдје се остављају сељачка кола и коњи из околице, веће групе сељака. Али нису Шибенчани. С једном ногом на точку кола или с руком на панциру што везује стране, полако воде разговоре и шале. Докони. Позади њих, у старом дијелу града на Горици, крчме и мале гостионе, улице које од рана јутра миришу по традиционалном шибенском печењу с ражња, по коме је сад и Сплит почео да мирише.

Пољана — парче Сахаре, бијела од сунца, коју ће ваљда некад људи од укуса обрадити као наставак Перивоја и ту можда једног дана подигнути споменик Сими Матавуљу — станица, на којој се састају пут за средњу и пут за сјеверну Далмацију у равној црти. Одавде, са ове раскрснице, настављамо пут са осјећајем да залазимо у један нови свијет.

*

Кад тај приморски пејсаж изгубисмо, на путу за Скрадин на Крки, висораван лагано се усталасала и километрима се до у недоглед нижу високи ступови са жицама. Пред нама, хоризонт је оштра водоравна црта на модрој позадини неба; за том цртом, рекби, провалија.

Али, како стижемо до ступова код којих у почетку сагледасмо црту хоризонта, тако се ова црта одмиче, а редови ступова се даље настављају.

И, тако, као у некој игри, тјерамо неко вријеме кола да достигнемо ту црту, која стално одмиче — док је напосљетку достигосмо.

И, сад, одједном, за том цртом, висораван се прекида дубоком пругом корита Крке, која се повија.

Знали смо гдје смо; богзна колико смо пута овуда пролазили; али, сваки пут кад се стигне на ово мјесто, гдје се одједном отвара погледу овај видик, очи су изненађене, слика се нагло мијења.

Међу високим зеленим брјеговима, дубоко у дну, зеленкасте пруге и зрцала мрзле воде; а на води наплаве с трстиком и чамци. Одоздо, већ овдје, на врхунцу Кркиног бријега, мирише вода: као из дубоког бунара, у ком гњију водене траве. Вода је мирна; преко великих свијетлих плоха воде пребациле се сјене брјегова.

Између двије суре горостасне клисуре, у позадини, Крка се разлива тихо, скоро непомична у својој свјетло-зеленкастој јутарњој боји; а над њом прозирна, једва видљива маглица.

*

Скрадин. Типичан мали окружни градић с приморја. С једне и друге стране улице дућани јестива, рукотворине, месарнице, каванице, биртије, надлештва с копљима за барјак пред прозором: опћина, суд и оно остало што има свако оваково мјесто. Куће су неке с патином, а неке у боји. Има и камених балкона, по неки доксат, по негдје цвијећа на кућама, по негдје двориште

с олеандрима, по нека башта. Месарнице су отворене. Малене, окречене, примитивне као и по цијелој нашој приморској Далмацији; уз врата, румени одерани јањци, још им из главица на земљу крв капље, а понегдје искасапљени воловски или брављи комади меса, крвави, на сунцу. У сјенама, под мурвама, или између кућа, сељачка кола и групе сељака из околице. На понепом прозору, на понеким вратима, домаћица или дјевојка гледају нас, непознате путнике, с оним летимичним осмјешком свијета са села, кад мимо њега пројури аутомобил или жељезница.

*

Одједном, на црти хоризонта, пред нама на цести коњаник. Доскора га распознасмо: на високој угојеној бедевији, гојазан и висок, млад фрањевац. Гологлав, ошишан, црномањаст, округле, крупне главе на широким раменима. Ноге му испадоше испод мантије, која му се скупила над бедрима код седла; упире с њима у стреме и стишче трбух младој животињи, која се, док каса, поноси својом коњском љепотом и снагом. Високо је бедевија дигла главу, живо, малко усплахирено гледа на нас и граби цесту; а под копитима јој се дижу облачићи прашине. Млади фратар стегао је узде у великој црној и квргасгој шаки, која је као и у цијелог његовог рода и племена. Видим: раса је. Као у својој првој младости, засигурно се овај фратар са друговима на некој ливади још хрва и баца камена с рамена. О, Бакоња, да га видиш! Двије пуне бисаге љуљају му се пред седлом.

Нисмо се поздравили, само смо се погледали. Кад је прошао мимо нас, само је јаче бедевији стиснуо узду, и пошао даље. Раса је, нек му је са срећом!

*

Нећу да замарам читатеља и желим да останем код летимичних дојмова са брзе вожње у аутомобилском колима, пошто је у томе карактер ових путописних биљежака; и зато нећу да се овдје бавим са оним, што се уобичајило називати »питањем«. Али, мимогред морам споменути, да је »питање« о маларији не само овдје, на Брибирским мостинама, него и посвуда, скоро у цијелој сјеверној Далмацији све до пред Раб, једно од најтежих.

Шта ли ће пусти живот, ако му нема здравља? У овим крајевима десеци хиљада добре наше расе изгарају и троше се од огњице, као запаљена свијећа. И сва је срећа, што у овим крајевима насеља нису већа и гушћа; само због тога статистике нису од ефекта.

Довољно је погледати људе у островичким баруштинама, који раде око усјева, па да се види жива смрт. Жута или бијела, као восак лица и руке; очи запаљене и дубоко упале, ноздрве отањиле и трзаве као и све црте лица, по ком се разлика мрзовоља и равнодушност.

Неке је примамила златна прича о доброј, масној земљи и дошли су из далека, купили или закупили, несретни људи, земље на претек, а након десет година рада и сагњијевања тијело им

се истрошило, лице осушило и пожутило, и живот им догара у она два црна дубока запаљена ока. Овај страдалачки живот наших брибирских сијача потсјећа ме на тешки живот шпањолских сијача риже у блатима Албуфере, описан у Ибањезовом роману »Cannas y barro«. Човјек се створи, да изгори — као восак!

*

И села, као и градови, имају своје тргове. То су неравни и неправилни простори под слојем прашине или блата, изгажени људским и коњским ногама, изровани точковима кола. Око њих сељачке куће на један-два ниска спрата, од камена, са прозором на крову и са мрачном конобом у приземљу; пред некима су излизана камена сједишта за комшије, а у некима је у приземљу крчмица или дућанчић без сувишне табле, или месарница са кожама, мјешинама, мјехурима, крвавим комадима расјеченог вола или брава и са привјесцима дроба, лоја, цигерице.

У близини овакових тргова обично је црква. Кад су велики празници или недјеља, док црква са растворeним вратима зјапи у полумраку, од ње миришу трг и сокаци по тамјану. И са тим тамјановим празничким мирисом мијешају се мириси земље и мора, сијена и ђубра, вина и брављега печења са жераве, што их кроз село разноси маистрал, љетни повјетарац с мора. Ова села немају башту, сва су у мирису поља, винограда, испрженог биља. Њихови су мириси тако дојимљиви и сопствени, да их дијете са села чува у трајној успомени, носећи их у себи кроз живот и градове. Ова наша села у радном дану у јутро миришу од пећи, у којима се ложи смрека и окљаштрена лоза и од житових хљебова, што се из пећи на даскама разносе по кућама; а у вече миришу по сочиву у дубоким чинијама, око којих сједе тежаци уморни од труда. И тако је цијеле године, — — тек у јесени села у Приморју добију нове мирисе, љетине, маста и уља што се гази или гњечи и ракије што се пече у конобама. Само дјевојкама пред прозором на крову у земљаним лонцима и дрвеним сандучићима стално мирише »лијепа мажурана и ситан босиљак«.

*

Пировац. Пред једно и пô стољеће тамо је отсјео код пријатеља Јеролима Драганића Вранчића (потомка угарског примаса и Максимилијанова канцелара, шибенског властелина Антуна Вранчића, дипломате и хуманисте из 16 стољећа), млади млетачки природословац и путописац типа тадањих »енциклопедиста«, абате Алберто Фортис, који нам је оставио свој »Viaggio in Dalmazia«, а кога спомиње и историја југословенске књижевности због тога, што је Фортис први објавио »Хасанагиницу«, коју је касније Гете превео и популаризовао у културној Европи свога времена. Абате конте Ђероламо и абате Алберто били су тада још млади људи, од неких тридесет година, и заједно су провели више дана у Драганићевом пировачком засеоку: лов по Вранском језеру и рибарење у пировачком затону уз обалу Муртера и вргадинских шкољева. Фортис је касније причао читава чудеса о том рибарењу . . . видио

је чак како Пировчани у свом затону ханџарима сјеку сипе и пипле у маси... као турске главе; и није га Ловрић, дакле, напамет исправљао у својим »Примједбама«. Конте Героламо причао му је о тадањим економским приликама властеле, тужећи се на муртерске тежаке, који дају господару четвртину, па чак и петину љетине; ту му је он причао и о гусарској прошлости Муртеринаца и Злосељана, својих кметова, и Фортис, који се чак диви хајдуку, некадање гусаре назива »морски лупежи«. У млетачком диалекту мора да су много тога претресли ова два млада госпара, пировачки властелин и млетачки бивши абате, млади сврзимантија, како се то код нас вели, који је пар година раније био иступио из реда св. Аугустина и посветио се природословљу и путовањима, јављајући у Венецију о свему што је чуо и видио.

Ето, дакле, пред једно и по стољеће баш овуда, по старим путовима, на коњу или мазги, пролазио је млади абате Фортис, у тамном жакету, са периком и троуглим шеширом, у кратким хлачама и отвореним плитким ципелама са великом копчом. И он се тужи на врућину, и вели да се је као никад знојио, кад је јашио по кршевима око Вранског језера. То му се мора вјеровати! Обишао је на коњу сву сјеверну Далмацију до Нина, и спустио се касније на Вранско језеро, обишао цијелу висораван и дошао до Пировца, а одавде преко Трибоуња и Водица ваљда је пошао у Шибеник. То је било нека два деценија прије пада млетачке републике.

Осим нашег аутомобила, од тога времена скоро ништа се овдје око нас није промијенило.

*

Потлеушица, а пред њом сјеница од сувога грања на високим коцима. У сјени сељачка распремљена кола. А пред вратима куће читава једна обитељ лежи на голој земљи. Око ње су њиве с кукурузом и виногради с кржљавом лозом, а над њом узаврео ваздух и добри Господ Бог, да јој се смилује.

Ту леже дјед и бака, синови и невјесте, и можда унучад. Неколико полуголих тјелеса у изношеним модрим хлачама и опанцима или босо, и у жуто црвенкастим прљавим кошуљама, које давно није видјела она црвена блатњава вода у бари. Ручали мрсна и напили се, па заспали, или само тако леже под сјеницом.

Мирко притиска трубу, и дозивље. Оне главе под сјеницом се лијено дижу а тјелеса им се још тромије помичу.

— Куда води овај пут? — виче Мирко из кола.

Не одговара нико, а сви гледају.

Напокон се диже старац, ваљда дјед: неколико сиједих чуперака на ћели; лице црвено и мршаво; у прљавој кошуљи и модрим хлачама и опанцима. Како се дигао, заљуљао се и изврнуо земљани врч који је био поред њега, из кога се по земљи разлило црвено вино. Са неколико неправилних корака стигао до кола.

— Је ли, стари, куд води овај пут? Иде ли се овуда за Станковац?

Старац, мјесто одговора, испружио кроз продеран пеш рукава мршаву и црну кргасту руку као пањ, искесио се и брљиво извалио:

— Дај... дувана... дај...

Пијан као земља.

Сунце нас бије у тјеме, жега нам удара са земље у лице.

— Ај, ви тамо — сада се обраћа Мирко онима на земљи под сјеницом — куд води овај пут? Како се овај крај зове?...

Сви га гледају, исцерили лица, али нико се не миче и не одговара. А старац, још увијек са испруженом руком, још ближе колима са још више искривљеним, пијаним лицем:

— Дај... дај... дувана — вели — да запалимо...

— Само ти то још фали, — вели му шофер — па да запалиш кућу, и да сви пијани изгорите.

А кад је Мирко пустио гас, дохватисмо из џепа неколико цигарета и бацисмо старцу.

Он се нагне и четвероношке их стаде купити по земљи. А они његови, под сјеницом, чим кола кренуше — поново спустише главе на земљу, и више их нисмо видјели.

*

Висораван за Вранским језером живи непромијењено као од прастара, елементарним животом далеко више него залеђа Шибеника или Сплита. Главни друм, што води од Брибира к Бенковцу, сјеверно од цесте по којој се сад возимо, ипак је нека пруга савременог живота; док овај крај, између тога друма и сјеверне високе обале језера, с којим иде упоредо, а поготово крај ближе језеру, сачувао се у својим традицијама: стародревни народни обичаји, примитиван живот колибе, вегетирање човјека на голој земљи, из кољена у кољено. Овдје почиње вал православља, који се пење тамо горе, према Равним Котарима и Буковици и далеким планинама Велебита.

За пролазника све је овдје безлично и безимено, подијељено тек у неколико родова и врста. Прастољетни свијет, неуграбљене тајне овај је наш исферментирани етнос, из којега су излазиле само приче и пјесме, шаре и везови на платну и дрвету; и ко би хтио да му уграби тајну, дубоко би морао да у њ зађе, и, можда, да се у њему изгуби.

У њему су, ипак, упркос свега, упркос савременом једноличењу нове цивилизације, можда још увијек услови за величину наше расе; и, можда, оно покољење, које ту тајну уграби, ако је уграби, разоткриће тај свијет и тиме чар му упропастити — али ће дати садржаја и духа нацији. Југословенски маловарошанин, дошао је и долази из народа; и његов инстинкт, што га је собом донио у вароши, није никакво сазнање; будућност наших вароши требаће ту тајну објашњену да у њима она постане оно исто, што је била у доњим слојевима народа — њихова душа. Јединство народно, то је данашња формула, која има и сувише горак окус по-

литике; али, у овом истом циљу, дефинитивно је само стање, кад водеће вароши земље живе духом свога етноса.

*

У овим поред цесте изваљеним комшилуцима, жене, са великим бијелим марамама и широким пешевима рукава, леже неке наузнак, неке на боку а неке сједе свом ширином. На широким лицима јаке јагодице. Млађима пут препланула, а старијима изгорила од сунца: али стварно нема младих жена: након што престане бити цурче, уда се или ускочи, и остари. Црне живе очи под црном косом, с продиљем на тјемену, која је у масним плетеницама испала из развезане мараме на леђа или прса. Жутокоса дјечица у кошуљицама спавају послијеподневни сан: леже мајкама у крилу, или са уснулим образом на извађеној дојци пуној млијека. ускислој као добра пшенична погача прије него се однесе у пећ. А до ових жена њихове колибе полегле, као и оне, на земљу; прозори им гледају на нас, црни и мали, као њихове очи.

Јурећи, за колима остављамо ово под крошње полегло и отромило материнство, ове распасане мајке са дјенчади и дјечипом и њихове расквоцале кокошке с пилићима, што око њих шврћу и шепрћу по тратини. Под крошњама, пред колибама, оно наставља своју послијеподневну недјељну идилу безимених паланчица по висоравни и пропланцима, међу ораницама, раскрчевинама, виноградима, над којима трепти свјетлост.

*

За Станковцем кола се зауставише усред поља. С једне и друге стране усјеви а лијево, подаље, шума. Хтјели би некога да питамо, колико има до Церања или Мирања, пошто нам рекоше да се одавде пут спушта на море.

Пред оном шумом, међу усјевима, нека жена; сагнула се, нешто бере; видимо јој само леђа...

— Ај, стрина... гдје је Церање?

Ма колико је звали, она се не миче; а, осим ње, у пољу никога. Опет је зовемо, вичемо — а она даље бере и не миче се.

Из шуме одједном излети птица. Велика, црна. И прелети јој над главом према Станковцу.

— Ај, стрина, — викнемо опет из кола и машемо рукама — гдје је Церање?

Она се окренула, да погледом прати птицу, и тако нас је примјетила.

Господе! јеси и то чудо створио! То је била старица, мршава, у раздераној кошуљи и самој сукњи, која је на пораменицама висила као са клина и гибала се као да у њој уопће нема тијела. Наказно, црвено препечено лице са сивим избуљеним воденим зјеницама без трепавица и вјеђа, са усном дупљом растегнутом у широк смијех. На глави није имала мараму, него прљаву ћелу са пар сиједих чуперака, а међу црним костима прстију велику киту пољског цвијећа. Слика шумске луде, из фантастичних

позоришних прича. Боса, скачући с ноге на ногу, старица је подцикивајући претрчала преко жутих усјева и дотрчала до цесте.

— Стара... чујеш ли... — питасмо је — одговори... гдје је Церање?

— Хи... хи... хи — смијала се глуха баба ширећи лице у одвратан смијех.

Затим је нешто говорила, животињским неразумљивим гласовима, као нека огромна птичурина; и, непрестано скачући с ноге на ногу, пружала је руку. Тражила је од нас милостињу.

То је било негдје под Будаком. Поред оранице и шуме, у свијетлој позадини брежуљак, а над њим кула с круништем.

Стара луда, шума и кула — сцена из Шекспира, са митским фондом свијетла за леђима Вранског језера, или фондом крвавих драма из времена турских похода и мегдана — на избору. Негдје за шумом су бањевачке градине и још даље над језером мири темпларског града и остаци Самограда и других кула. Све је то овдје, око Будака, Пристега и Церања и сјеверних бријегова језера тако фантастично, пуно прича и историске романтике, и дивљине људства и природе.

*

Пред ханом у Врани.

Према њему, камена нова чесма под крошњама које су се спустиле над свјежу воду, која протиче кроз метално грло цијеви. Сунце изгара крај, али под крошњама сјена је толика да сунца не пропушта ни за прошарицу.

Овдје је, веле, негдје некад био поетични заселак Халил-бега, који је био више филозоф и пјесник, него ли војник. То је било у оно доба, кад се није сваког дана четовало, и кад су Турци били у љубави са народом. Ту је Бибина вода, слађана и мирисава као прољеће, и на њој је био тај заселак од мраморних лукова и гранитних водоскока, из приче ненаписане из хиљаду и једне ноћи. Кад би звијезде осуле небо над језером и пашманским каналом, у свом малом дворцу, поред воде бег је дубоко размишљао; а у башти кроз звјездану ноћ воде су са шедрвана шумиле као танана платна и свиле на беговским сладострасним балканакама и сјетним азијаткама, које су као зреле, отешчале вођке под лиснатим крошњама лежале у сјенама приземних тријемова. Ово су биле Халилбегове жене, које су живиле да му чују глас и трнуле мислећи о њему, и којима је бег дао много мушког порода, са којим се као отац и мушкарац поносио, свима добар.

Ето, успомне и легенде, које су остале да се причају и дочаравају.

А сад, од читаве исламске културе оних времена, од споменика остаде још само овај стари хан, од чврстог камена: поред дрнишке џамије и мунаре и клишке џамије, једини преостали споменик турског грађевинарства на приморју. Велик четверокут хана, црн и легао под прашином, са сјеверне стране има прочеље на

цести, а с јужне као град је на ивици бријега, с погледом на Пашман и Корунате. Тешка врата на капији широм су растворена, богзна откада!

*

Нин. — Сличица у оквиру прозорчића: црна главица далматинске дјевојке међу каранфилима и мажуранама — прати нас на путу по цијелом приморју. То је слика дјевојачке чешње и дјетиње радозналости младе провинцијалке; и овај паноптички прозор главна је њена осматрачница живота. Ове главе у цвијећу, које нам се осмјехују кад пролазимо, проматрају или сањаре; и тако многе дјевичански дочекају крај; у једноличности свакодневнога живота мали догађаји дубоке трагове остављају у њиховом срцу.

ВЛАДИМИР РИЗМОНДО:

ГРАЂАНСКА ДАЛМАЦИЈА У УМЈЕТНОСТИ СИМЕ МАТАВУЉА

У прошлој и тек минулој години навршило се четврт вијека од смрти Симе Матавуља, и ова је годишњица, на разне начине и на разним мјестима, освјежила успомену на овога писца, који је један од најјачих претставника реализма у нашој књижевности. Не залазећи у детаљно испитивање ни његова живота ни цјелокупног његовог књижевног рада, ми ћемо овдје покушати да изнесемо само пар карактеристичних ознака, које смо, проматрајући га и као човјека и као писца, на њему запазили и које су (по нашем мишљењу) као елементи, од велике важности за конструисање једне тачне и увјерљиве слике Симе Матавуља.

Матавуљ се је родио, примио прве утиске и први одгој у Шибенику, у грађанској обитељи и средини. Живио је затим по Сјеверној Далмацији, у Боки, Црној Гори и Србији, а умр'о (1908) у Београду, гдје се је био у задњем дијелу свога живота дефинитивно настанио. И тако се његов живот није читав развио и одиграо на једном мјесту ни у једном за себе затвореном крају, што се увијек кад се о њему говори нарочито истиче, ради његова дјела, које сво врви људима и згодама запаженим и простудираним у крајевима и географски и културно врло различитим, а у којима је он за дуљи или краћи период времена боравио. Али, уз ово богатство и различитост садржаја, на чему се нећемо као на ствари, за нас, више спољашње природе ни задржавати, истиче се још, и то као главна карактеристика свега Матавуљева стварања, његов скроз реалистички начин гледања на живот уз његов, опет, скроз реалистички начин изражавања у умјетности. Ради оваковог свог литерарног рада он има и посебно мјесто у историји наше литературе и њега држе јединим, и по крви и по школи, правим реалистом времена у којему је живио.

Ово је посљедње оно што нас код Матавуља увијек и највише интересује и што још увијек тражи да буде дискутовано. Али прије него што се додирнемо самога тога питања, упозоримо, обзиром на сам реализам, на један моменат, који је врло важан.

Реализам није само једна књижевна школа, која се може (скупа с односном поетиком) да извана прими и више или мање аплицира у некој литератури у становитом времену, него, у исто доба и још више, реализам значи и претпоставља (као иначе и свака друга књижевна школа) један посебан, реалистички, менталитет. Треба да такав менталитет влада у цијелом једном друштву, треба да се појави као непосредан израз цјелокупне његове унутарње структуре и свих момената који су у стању да неким путем на њ утичу и да га модификују, па да се тек онда узмогне косеквентно и логично појавити и у књижевности, као реалистички правац, који се на тај начин, и кад га службено нема, сам по себи ствара. Терен, пак, на којему је реалистички менталитет уопће (а и онај из прошлога стољећа) проклијао, без двојбе је градски и грађански, а Матавуљ се је, како смо већ казали, родио у граду Шибенику, у грађанској, трговачкој обитељи.

Генерација далматинских грађана којој је Матавуљ припадао, и она и њезин директни пород, изумире и нестаје или се под утицајем нових, послије рата насталих прилика, у најмлађима трансформира у нешто нова. Можемо да кажемо да истодобно с овим људима ишчезава из Далмације и читав један стари и већ изграђени грађански сталеж. Културно су сви ови чисти грађани били, ко зна откада, орјентисани према западном романском свијету, у том су се свијету кретали слободно и као у својој кући, а узроци су врло једноставни. Иако су друкчији и чак опречни сокови него на Западу одувијек текли кроз људе, градове, пејсаж далматински и уопће све што је далматинско, једна је иста старост социјално развијенијега градског живота била учинила, да су културне, друштвене и мисаоне форме створене на еволвираном западу потпуно одговарале оним, мало суровијим, калупима који су се били и у Далмацији, у њезиним каменим приморским градовима, вјековном и полаганом еволуцијом створили. Тиме је уједно протумачен и велик број аутодидакта међу старим Далматинцима (Матавуљ је такођер био самоук), који су скоро сами и без виших школа долазили до врло широког и европски проживљеног знања, јер су они примали једну културу којој су били по читавом свом одгоју, и као људи и као сталеж, више него близу. Послије ових премиса можемо лакше да продиремо у специјално Матавуљев реализам, који је идентичан реализму што у то доба налазимо у талијанској књижевности, а опет није ни копија ни нужно робовање писца из неког малог народа једној великој струји у свјетској мисли. Јер Матавуљ није постао реалиста ради неког питања школе или савремених идеја, већ су га довеле у реализам, који је као књижевни смјер баш у то доба по свијету доминирао, сама врста и зрелост амбијента у којему се је родио и одгојио.

Он једини, између свих својих савременика у нашој књижевности, има хладан и стерилизован дух градскога човјека, који је скоро сасвим изгубио интимну и органску везу сељака с вјечитим

животом природе и човјека у њој и романтичко гледање на идејне и друштвене форме које село и живот у селу изазива. Он је већ у својој трговачкој породици примио као главно својство у свом карактеру врло јак смисао и осјећај за конкретно, а смисао и љубав за конкретно, као негација сваке фантазије и сентименталности, означују реализам у његовој бити, и то не само реализам из доба реализма него и реализам уопће. Занимљиво је успут констатовати да су оба истакнута претставника реализма код нас, Јаша Игњатовић и Сима Матавуљ, рођени у грађанској и трговачкој обитељи.

И тако нам се Матавуљ приказује као члан једне бројчано и просторно мале, али врло еволвиране средине, која је на нарочит начин формирала његов карактер и која га је оспособила и дала му могућности да упозна и савршено аплицира књижевне теорије и методе које су у његово доба у талијанском и француском свијету биле актуелне. Оваковим нашим гледањем не косимо се с традиционалним објашњењима Матавуља и његових дјела, него га само јаче везујемо уз Далмацију, уз амбјенат у којему се је родио и културно орјентисао и уз генерацију којој је припадао, што нам све може много да помогне при одређивању естетике његових дјела и фиксирању његова односа према другим нашим писцима. Границе које смо себи поставили не дозвољавају нам да се упустимо у естетску анализу свега што је Матавуљ написао, него ћемо се задовољити да изнесемо само пар наших опажања и њима можда боље објаснимо и оно што смо досада о њему казали. Та су опажања учињена на дјелима у којима се је Матавуљев дух, по нашем мишљењу, у најпунијој мјери манифестовао, а то су, свакако, његов »Бакоња фра Брне« и краћи прозни састави, у којима Матавуљ чврсто уоквирује, живе и још врује од организма којему су припадале, с великим миром и вјештином откинуте »слике« из далматинског грађанског живота.

И сам »Бакоња фра Брне« није друго него низ слика. Друго не може ни да буде, не зато што се око једног мушког самостана (па макар то био и један типичан далматински самостан, с фратрима Загорцима у њему) не би могла да исприча нека интересантна прича, која би својим измишљеним садржајем испунила, литерарно говорећи, читаву једну правилно написану и вјеродостојну књигу, него зато, што једна онакова и онако распоређена грађа каква је у »Фра Брни« одговара потпуно Матавуљеву духу и што друкчије он није могао ни знао да пише. И збиља, оно што нас у Матавуљевим дјелима увијек импресионира и што, између свих наших писаца, само код њега налазимо, то је оштро запажен ј е д а н а т о м, једна затворена јединица живота остварена кроз време од једне секунде, са свим оним чудним и необичним садржајем што, као честица која у себи рекапитулира дане и године, носи и што је у времену диференсира од осталих квантитативно једнаких јединица, — и такова ј е д н а ј е д и н и ц а, једна »слика« инквадрирана и заробљена у реченицама, у којима чува нетакнуту

не само своју карактеристичну физиономију него и сва она материјална својства помоћу којих се у животу манифестује. Тако осјећамо да сви предмети и сва бића, која у реалном животу сама по себи комбинована и прецизно извагана стварају непрестано ситуацију за ситуацијом, улазе у састав његових реченица не губећи ни своју тежину, ни своју густоћу, уопће ниједан од атрибута што као конкретна материја посједују, а духовна су збивања у њима с овим материјалним свијетом толико повезана, толико утопљена у твари која их са свих страна опкољује, да нам се док читамо пред очима догађа оно исто што и у нашем свакидашњем животу тј. пред собом видимо низ слика, свим чулима осјећамо материју која их увјетује и гради, а јер је та материја потпуно иста као и она што нас као људе на земљи окружује, ми непосредно примамо и схваћамо и унутарњу, духовну, садржину свега.

Много бисмо примјера могли да наведемо да горње боље освијетлимо и докажемо, али ћемо споменути само два Матавуљева краћа рада, »Пијеро и Дзандза« и »Др. Паоло«, која су ремек-дјела баш овакове умјетности. У њима је за вјечност фиксирано неколико дефинитивних »слика«, неколико изненада и као случајно снимљених »истантанеа« из далматинског грађанског живота, и то таквом једном објективном снагом и прецизношћу, да их можемо себи објаснити једино уским и присним везама које могу да постоје између једног одређеног амбјента и једне специјалне умјетничке технике. У нашем су се случају амбјенат и техника нашли савршено и докраја уједињени у духу Симе Матавуља, и зато њега не налазимо нигдје у његовим књигама, већ се живот у њима сам по себи и по својим властитим законима креће и развија.

Овако постављен и естетски проживљен однос између живота и умјетности није једно нарочито својство самога Матавуља, и ми у талијанској и француској литератури његова времена, и прије и послије њега, налазимо савршене претставнике читаве једне овакове школе. Зато ову врсту умјетности и ову школу и сматрамо специфично романском и медитеранском, а могла је да нађе у Матавуљу не само једног имитатора њезиних књижевних метода него зрела умјетника, по темпераменту и одгоју једнака онима који су је по једној интимној потреби духа и родили, ради специјалних, већ споменутих, друштвених и културних прилика Приморске Далмације, која у оно доба није дала самога Матавуља већ једну цијелу генерацију западно васпитаних грађана, који нису, додуше, сви писали, али су осјећали, мислили и дисали једнако као он.

»Бакоња фра Брне«, међутим, изгледа дјело скроз опречно онима што смо горе цитирали и врло далеко од сваког романског и медитеранског духа. Али, и не обзирући се на то да Далматинац као Славен улази у медитеранску културну заједницу носећи и чувајући, исто као на пр. Провансалац или Сицилијанац, уз језик и неке нарочите своје осебине, јер је то питање које се

односи више на посебно него на опћенито, ми у »Фра Брни« налазимо Матавуља из његових грађанских новела, а разлика је између њих и »Фра Брне« једино разлика садржаја и амбјента који је описан. Оно што је и у овом роману карактеристично, то је опет Матавуљево дубоко осјећање животне стварности, која овдје често поприма потенцирану форму једне тешке и слијепе чулности. Ни један фантастички ни романтички елеменат не улази у ово дјело да га, ако не уљепша, а оно бар олакша. Сељаци су у њему описани миром и сигурношћу човјека који је сваки дан био с њима у саобраћају и који их одлично позна, али је, иако с њима расно повезан, као грађанин већ изгубио у себи све оне нити које, на пр., тек школованог и еманципираног сељака сентиментално још увијек и мимо његове воље везују за село и живот у њему. А фратри, погоспођени сељаци, чији се живот нужно Матавуљу приказује с отсуством свега онога што тежи на спиритуално, до крајности плоснат и чулан, примитивно инстинктиван и преживачки, најближи су живи материјал за једну овакову реалистичку умјетност, која се радо задржава и троши на тромим и тешким површинама. И толико је сав живот који се овдје описује земаљски и у земаљскоме огрезао, да ни у еротичким моментима није у стању да добије крила, те први сусрет младога Бакоње с његовом будућом јараницом није сусрет младића и дјевојке, него више сусрет двију животиња различитог спола, у блажено доба парења. Овдје се поновно афирмира у Матавуљу грађанин. И у овој посљедњој ситуацији, транспонирана у сељачки амбјенат, избија на површину једна форма сензуалности и једна еротика која је тако карактеристична за практични и реалистички менталитет трговачког и градског амбјента.

Овакав је у »Фра Брни« Матавуљев однос према сељацима и фратрима, и, пишући га, он није излазио (нити требао да излази) из своје карактеристичне естетике, нити ломио преграде градске и строго медитеранске дресуре свога духа. Мислимо да се баш на овоме и оснива велика вриједност овога дјела, које претставља уникум у читавој нашој књижевности.

Све што смо о Матавуљу, човјеку и писцу, у овоме чланку казали, осјетили смо непосредно из његових далматинских дјела, у којима мислимо да се он највише и у најпунијој форми налази. Друга његова дјела нисмо узимали у обзир зато што смо хтјели да упозоримо само на пар битних момената у његову раду и његову карактеру, а ти су најмаркантнији и највидљивији баш у оним страницама гдје описује Далмацију, њезине градове и њезине људе. Један потпун и дефинитиван приказ Симе Матавуља, кроз сав његов живот и сва његова дјела, посао је којему тек има да се приступи, и баш чекајући један такав будући посао, ми смо написали ово неколико редака, јер држимо да се досада у нашој критици није довољно истакла улога коју је урбанска Далмација као културна средина имала у изграђивању умјетничке личности Симе Матавуља.

ВЛАДАН ДЕСНИЦА:

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЛИЧНОСТ ДОСИТЕЈЕВУ

I.

Ни о којем другом нашем писцу није писано колико о Доситеју. Значајан као прекретница у нашем духовном животу, као навјештач једне нове ере; значајан по својој плодној и вишеструкој дјелатности и по опсежности подручја на којему је ту дјелатност вршио; иноватор, модеран, европљанин, — Доситеј је, стицајем прилика и по својим прирођеним склоностима, одиграо једну нарочито важну улогу и заузео једно одлично мјесто у историји наше књижевности.

И управо ради тога што је увијек проматран као носилац своје функције и као експонент своје епохе, мање се је пажње посветило Доситеју као човјеку, као индивидуалности: он је постао персонификација једне идеологије и једног духа времена.

Но ипак свак, макар и несвијесно, осјећа да Доситејеву књижевном дјелу даје извјесну живост, пријемљивост и дјеловање нешто лично, нешто особено његово.

Управо то лично нас у овом часу занима и тиме хоћемо да се овдје позабавимо.

II.

О Доситеју је, рекосмо, писано врло много: имамо исцрпне биографије, монографије и специјалне студије, у којима су опсежно захваћени и темељито проучени историјски и културни моменти Доситејева доба и њихов утицај на њ. У тим радњама су опажања оштра, дедукције правилне и судови тачни, а Доситејев живот и рад приказани су исцрпно. Али и послије свега тога као да је остало нешто необјашњено у Доситејевој појави, као да је занемарена права суштина његове личности и као да није истакнута његова најосновнија, најбитнија црта. Зато на концу увијек остаје отворено једно питање и неизглађена једна неподударност: у личности Доситејевој одмах на први мах осјетимо извјесну величину и извјесну вриједност, док напротив суд до којега дођемо ако га размотримо и као мислиоца и као књижевника и као просвјетног писца не оправдава ту непосредну импресију. Та непо-

дударност између непосредне импресије Доситејеве личности и критичког читања Доситејевих дјела обично се измирује на тај начин, да се подвлачи многостраност његовог дјеловања и да се још јаче истиче значајност његовог практичног просвјетитељског и популариза орског рада, па се тако конструише величина Доситејеве фигуре из тих комбинованих вишеструких дјелатности.

Али та вјештачка конструкција остаје мало увјерљива и за саме оне који је праве: до величине се не долази кумулацијом.

Врло значајан као поглавље у нашем духовном животу, Доситеј у нашој књижевности као стваралац не претставља много. Просвјетитељски и популаризаторски рад и значај за развитак језика, ма колико претстављали несумњиве и крупне заслуге, ипак не значе књижевну вриједност. Заслуге нису лична својства. Њима се даје образложити Доситејева важност, али не и оно непосредно дјеловање које он врши на читаоца.

У чему дакле лежи то непосредно дјеловање које измиче анализи а које се намеће као импресија.

III

Доситеј је више интересантан као личност него значајан као стваралац.

По том обиљежју он иде у ред оних људи који, гоњени немирним духом и жељу за спознавањем и доживљавањем, а мучени пуноћом неке неодређене, латентне енергије, развијају једну фебрилну али несистематску активност и проведу један занимљив и шаролик вијек пун перипетија и промјена, у бесконачним »странствовањима« и у потсвијесном, бесциљном трагању за нечим непознатим. Са том основном цртом — која јој може да буде једина заједничка — та врста људи варира у безброј нијанса, већ по својим различитим душевним својствима, природним наклоностима, умним способностима, па се такови појединци диференсирају у широкој скали од трагаоца за истином до трагаоца за емопијом, од пустолова до апостола, од вјерског фанатика до љубавног авантуристе, од сајамског свезнадара до просвјетитеља, од политичког изгнаника до путујућег глумца, и иду — према свом душевном садржају, интелектуалној вриједности и моралној висини — од мизерно смијешног до узвишено трагичног.

Тој врсти људи обично је заједничко још и енциклопедичко настројење, каприциозност ћуди, површно-знанствена радозналост и нека неумитна, циганска потреба промјене.

Такови људи пружају својим животом интересантан материјал за роман или низ драмских слика, чешће него што претстављају позитивну креаторску вриједност.

У разним нијансама, такове су нарави били Пико де ла Мирандола, Бенвенуто Ћелини, Томазо Кампанела, Сирано де Бержерак и небројени остали, а тај је тип и код нас обилно заступљен

Јурјем Крижанићем, Павлом Витезовићем, Соларићем, Трлајићем, Зорићем, Вујићем, Зелићем, Симом Милутиновићем и толиким другим.

Најбоље што нам од таквих људи може да остане, то је једна занимљива аутобиографија, јер је то једина форма у коју такове природе могу да несистематски сруче ризницу својих искустава и несређени, шаролики садржај своје душе. Чак и онда кад су мало вјеродостојне и кад су претрпане претјеривањима и хвалисањем, такове аутобиографије и нехотице одају праву слику писца, чија индивидуалност искаче жива и врела.

И поред свих других разлика, по овим основним цртама и Доситеј иде у тај ред људи.

IV.

Једна од Доситејевих најкарактеристичнијих црта је немирност духа и прирођена тежња за еманципацијом интелекта.

Већ од раних година код њега се јављају душевне флуктуације. Душевна врења, својствена свима људима његове врсти, — у различним квоћама и димензијама, већ према другим њиховим својствима, — код Доситеја имају увијек неки смирени, срећени вид, без еруптивности, без грчева. У њему се то збива као лагано изгарање без пламена, као протицање ријеке са мирном површином, без вртлога и без падова. Доситеј није нимало вулканичан, нимало страствен. У његовом немирном духу има нечега елегичног и чезнутљивог. Њега не тјера у свијет један еруптивни порив; њега вуче нека неодређена носталгија.

Такова врења у младим годинама јављају се као спонтана душевна збивања, као заноси који немају свог објекта и као горљивости које немају своје примјене. То је готово органска потреба: психа производи неку енергију која се мора да уложи у што било, па, док не нађе једну одређену примјену, троши се у химерична, бесциљна и интензивна сањарења, у неку силну жудњу за неодређеним. Човјека муче нејасна хтијења и неизвјесна полетност.

Већ у самом заметку такове огњице носе знамења будуће психе и клицу будућих својстава, те дају наслућивати какав ће се склоп душе на концу из њих прекаљен излећи. У њима се већ врло рано назријевају обриси физиономије која ће се касније искристалисати и оне већ имају у себи заметак будућег зрелог човјека. Одмах с почетка наслућује се самосталан или неодлучан дух, отпоран или неотпоран на вањске утиске, човјек од акције или контемплативне природе, дух витално борбен или ремисиван, и може се претсказати филозоф или пјесник, мистик или демагог, утописта или скептик.

То је случај и код Доситеја. Његова је природа више апрехензивна него стваралачка. Његова је горљивост више душевна него интелектуална, више бујање осјећаја него навирање мисли и наметање проблема.

Овакова непримијењена врења и латентне усталасаности аплицирају се некој конкретној задаћи и практичној примјени готово сасвим случајно. Ту је пресудно оно што случај нанесе и на што живот упути.

Доситеја су у дјетињству прилике и случај упутили на стазу вјерског занесења, као касније, у зрелије доба, у калуп помодних рационалистичких идеја.

V.

На овој тачки од особите је важности питање како се Доситеј односи према своме времену.

Код нас безизнимно влада мишљење да је Доситеј по својим својствима и нагнућима био као предодређен за ону епоху и да су у њему нашле израза идеје водиље и назирања онога доба, па је зато преглашен носиоцем тог духа времена — нашим претставником рационализма.

Даље од те тачне констатације није се ишло.

Међутим, питање с тим није исцрпљено: треба га обрнути, па истражити колик је и какав учинак имала та околност на развој Доситејеве личности.

Истина је да су Доситејева прирођена својства и нагнућа потпуно у складу с оним временом. Али, ма колико то могло изгледати на први мах чудновато, у том подударању има нешто пресудно по Доситеја. Управо ради тога што се је родио у то доба и што су његова духовна нагнућа и основне црте његове моралне личности биле с тим вијеком у складу, Доситејеве личне одлике и његове индивидуалне црте нису дошле до оног и онаковог изражаја до каковог би биле дошле ван тога доба.

Дух времена и владајуће идеје поклопиле су, помеле и затрпале у свом току Доситејеву индивидуалност, а то се је догодило тим лакше и неосјетнi је што је она била истосмјерна и истобојна с њима. Оне су спријечиле да се његова лична психа индивидуално и слободно развије и да дође до пунога изражаја.

У вреви тих идеја и тог новог даха, у свом одушевљењу за њих, у тежњи да их проведе у праксу, Доситеј, несамосталан и мекан, заборавио је на себе, придружио свој глас јеку доба и потпуно га њему конформирао, сматрајући ваљда још то конформирање корекцијом и усавршењем властите личности. И кроз то, он је изгубио оно нешто строго лично и присно.

Његов прирођени и лични широко хумани осјећај, лијеп и свијетао, снабдјевен топлином и спонтаношћу индивидуалног осјећања, смијешао се је с оном другом, опћенитом хуманости која је била ношена у крилу времена, лишеном непосредности спонтаног осјећаја, а надуханом догматичношћу једног програма и залеђеном колективношћу једне идеологије.

Дух времена је каналисирао Доситејеве још неразвијене и неизграђене латентне психичке диспозиције и укалупио његову емотивност. А те диспозиције и та емотивност, да су могле да се

слободно и потпуно развију, биле би нашле друге изражаје, свакако много индивидуалније, и попримиле оригиналније и развијеније облике. Доситејев би се духовни профил био оцртао много одређеније и оштрије на позадини којег другога доба с којим би његова лична психа била мање у складу.

Овако, ми ту и тамо тек назријевамо и наслућујемо Доситејеву присну осјећајну страну и личну емотивност, оне личне осебине које су се, од духа времена укалупљене и униформисане, попете на просвјетитељску катедру и пренесене у мислилачку атмосферу, претвориле у идеолошку и мисаону активност за које он није имао баш много природних предувјета.

Уопће, за цијелог његовог живота, дух времена, прилике у којима је живио и утицаји под којима се је развијао, стално, систематски су одвраћали Доситеја од пута који би његовој природи одговарао и упућивали га у правцу који је његовој природи био стран.

И посљедице тога јасно се виде у Доситејеву дјелу.

Недубок и несамосталан као мислилац, Доситеј је прави, стереотипни примјерак фазонираног човјека свога времена, једног типичног просјечног рационалисте.

И, такав, он није дао на том пољу ништа свога и ништа нова.

Неинвенциозан, неоригиналан и безидејан као књижевник, Доситеј је еклектик, пише по узорима, и његово је дјело више компилација, адаптација и прерада него изворна творевина.

Но уза све то, његов лични начин осјећања, ма да неузгајан и неразвијен, можда и хотимице заташкаван, ипак избија каткад на површину. И разликује се брзо и лако од оног другог, идеолошког, наученог, неличног и неинтимног. И стога најбоље што можемо да нађемо у Доситејевим дјелима, то је какав спонтани занос, какав непосредни излив једне лирске природе, какав меки интимни осјећај. Прирођена ћудоредност загријана топлином емотивности и оплемењена наивном, непосредном љепотом његова осјећања, налазе свој израз у Доситејеву ставу према човјеку и животу. А то је оно најбоље и најјаче у њему. И то је могло да се најлакше испољи у »Животу и прикљученијима«. У том дјелу најјасније избија разлика између слабоће мјестâ гдје Доситеј развија помодне »филозофске« идеје, гдје се упушта у антикалуђерске тенденциозне аргументације и рефлексије, гдје даје одгојне и дидактичке прецепте, — и доброте мјестâ гдје прича интимне доживљаје и успомене и гдје прави личне конфесије.

И као просвјетитељ Доситеј показује своју праву нарав. У његовој бризи за просвјету налазимо више пјесничког вајкања и жаљења, више добрих жеља и дочараних перспектива, него стварног система и предодређеног програма.

Као просвјетитељ он је дао оно што је, без специјалних способности и без позитивнијих основа, могао да дадне сваки ин-

телектуалац на европској висини који би сав живот посветио томе циљу.

Тек под старост кад је обичај — друга нарав — потиснуо ону прву, рођену, и кад су га његове заслуге и врлине довеле на истакнутије положаје који су безусловно захтијевали извјесни програм рада, Доситејево просвјетно дјеловање постаје значајније.

Доситејеве просвјетне идеје своде се углавном на опћа мјеста, и оне су биле баштина времена: сматрање непросвијећености извором свих народних зала, побијање празновјерице у народу, борба против калуђерског уплива, одвраћање народа од прекомјерног светковања, популарисање природних наука итд., па су те идеје прихватили сви писци из Доситејеве плејаде: Мушкатировић, Везилић, Емануило Јанковић, Трлајић, Стојковић, Соларић.

VI.

Доситеј је по природи отворена карактера, кротке ћуди, бојажљив, складан, наиван.

Двије његове темељне црте јесу: прирођена ћудоредност и блага хуманост.

Сав његов живот је природна посљедица тих особина. У »школи живота« и у перипетијама кроз које је прошао, он се није промијенио. Није покварио морално осјећање, није очеличио значај. С њим се је догодило оно што је било природно да се догоди с човјеком таквих особина: његова добра, мекана, ганутљива морална база нашла је своје право мјесто у свијету и заузела у животу став који јој је одговарао, став доста комодан, мирољубив и скроман, ведар и безазлен, став који не доводи у одвећ тешке моралне ситуације, колизије и борбе, који не нагони на мучне дилеме и двојбе, који не ставља на кушњу чврстоћу воље и несаломивост карактера, став који не доводи до момената трагичне динамичности духа.

И, досљедно, тај вјечити путник без довољних средстава пролази кроз живот удворан, скроман, мекан, каткад одвећ сладуњав, и помало ласкавац. Али ипак његова љубезност није бескарактерна сервилност, његова дарапримљивост није користољубље, његова ласка није прорачуната неискреност. У свему томе код њега има један реално добар, хуман и моралан основ. Његова дубока и истинска љубав према човјеку и вјера у добро не дозвољавају да се стави у сумњу искреност и чистота његових поступака. Нужна је посљедица његовог доброг мнијења о људима овај став, у коме нема гордости, претјераног поноса и горке сласти одрицања.

VII.

Доситеј је изразито пјесничка нарав.

По својој осјећајности, по пријемљивости за утиске, по свом ведром и дјетињском оптимизму, до примитивности непосредан и једноставан у изражавању осјећаја, лака заноса — он је од природе био предодређен за пјесника.

Он је такав цијелим животом, цијелим склопом душе, цијелим начином осјећања и назирањем на свијет.

Од дјетињства брза схватања и пријемљива духа, у њему се рано буди жеђ за знањем. Слободно вријеме трати у читању свега што му дође руку, радо слуша причања и разговоре старијих и гута сваку ријеч, сваку нову спознају.

Оставши рано сироче, цијелога се живота сјећа с бескрајном нježности родне куће и својих. По његовим властитим ријечима, добар глас који му је отац за собом оставио и успомена на мајку и сестру од великог су значаја по његов развитак и по цијели доцнији живот.

У »Ж. и Пр.« налазимо ово значајно мјесто: **»Наша сестра, од свију нас најмлађа, именом Јулијанка, остала у Семартону у дому дедову, гди по неколико месеци престајила се. Оа моја никад незаборављена и непрежаљена мала сестрица у петој години возраста показивала особиту красоту и остроумије, и, да је живила, била би совршено подобна матери нашој. И данас тужи ми срце, спомињући ју; жалим је колико да је јуче умрла. Толико сам је љубио, да, да је живила, не би се нигда од ње удаљити могао«.**

У овом пасусу Доситеј, пред помолом једне личне успомене и пред навалом једног јаког интимног осјећаја, отступа зачас од интенције коју је поставио свом »Животу и Пр.«, писаном програмски и са морализаторском тенденцијом, и прави једну запорку да дадне израза набујалом осјећању. Тешко би се могао наћи у нашој књижевности други примјер такове нježности и финоће осјећаја, такове једноставности и непосредности лирског израза. Тридесет дугих година, испуњених свакојаким импресијама, искуствима, промјенама, није успјело да у Доситеју збрише успомену на ту малу умрлу сестрицу; послије тридесет година та је успомена свјежа и осјећај топао као онда. Овај мали пасус одаје истинског пјесника. — Како је дивна Доситејева наивност у вјеровању да би био могао затомити неодољиву потребу живота, »странстовања«, и провести свој вијек у забитном банатском закутку за љубав мале сестрице; у илузији да би у срећи те чисте идиле нашао одмјену за сва богатства доживљаја, спознаја, чудеса која има живот!

И како је овај Доситеј, топли непосредни, осјећајни Доситеј, различан од онога којега су видјели његови проучаваоци и критичари!

Код Доситеја је врло значајна она силна чежња за неизвјесним која је најсимптомачнијн знамен истински пјесничке душе; она наивна жеља да све види, да све упозна; она нејасна жуд да се распарча, да се раздијели на стотину бића, па да буде на сваком мјесту кугле земаљске и да живи стотину живота. И та је црта код њега тим интересантнија што је потсвијесна, елементарно оћуђена и примитивно изражена па, такова, лишена декадентног рафинмана и нервне растројености, она снажније и

инстинктивније дјелује. Та жуд појављује се у најранијем дјетињству и руководи цијелим његовим животом, па и онда кад он вјерује да га у свијет гони материјална нужда или да га води нека мисија. Спонтан и вјеран израз тог нагона је оно мјесто у »Ж. и Пр.« гдје каже:

»У деветој или десетој години возраста без оца, без матере, без сестре рођене почео сам себе као странца и пришелца у истом месту рожденија мога сматрати, и моје срце почело ми је као прорицати да ћу странствовати. Од кога би год чуо спомињати Варадин, Будим, Пешту, срце би моје летило к тим местам, желио би познати људе који у њима живу, и рад би био знати каква су у њима деца и девојке. Ужасавао би се чујући, да има већи и шири река него Тамиш и височији планина него унке око Семартона«.

Свјеже је дана та дјетињска, наивна жеља да сазна »каква су у другим местима деца и девојке«, планине, ријеке, уопће људи и природа. И тај нагон имао је да га витла до под старост кроз разне крајеве и разне ситуације живота, да га доводи у контакт са разним људима и упознава са разним типовима људске душе и разним схватањима живота.

У тим »странсвовањима« имао је ваљда и превише прилике да по штошта у својим мишљењима и назорима ревидира, да промијени оно ведро, безазлено схатање живота и свијета и да разбије многе илузије. Али он, неизлјечиви оптимиста, кроз сва та митарства проноси свој вјечно ведри дух, своју свјежу душу и непоколебиву вјеру у људе и у живот. Животно искуство није успјело да ни за длаку модификује његову претставу о свијету, јер је та претстава јача од стварности; он види свијет онако како му диктира осјећај и душевна потреба вјеровања у добро.

Доситеј је феномен наивности и простодушности. За њега су сви људи добри, поштени, пријазни. Он нема у животу него добрих успомена. Гдје год дође, сви га лијепо сусрећу, сви су спремни да му помогну. И он се свега сјећа са захвалношћу и благословом.

Говорећи о свом првом боравку међу далматинским Србима и о животу у свештеничким породицама, Доситеј каже да је ту **»најнужније и најлепше у животу лекције примао, то јест лекције непритворности, чистосрдечности, љубезности и благонаравија. Каково блаженство и рај на земљи с онаковим светим и добрим људима живити. Оно су прави свеци, а нити знаду, нити мисле да су. Што ћу јоште о њима рећи, сваком ће мило бити чути. Ови свештеника не само фамилије њихове но и парохијални народ сви су то трудољубиви и поштени људи«... Три године по погодби мојој проведем с оним Божијим људима, три миле године, које всегда с услажденијем срца спомињем, и које сам за основаније свему следујућему мојему живљењу положио«.**

Он с пуним увјерењем каже: **»Следовање ове историје показаће да сам ја по вишој чести савршен узрок имао, с људима, с ко-**

јима сам живио, задовољан бити; но то приписујем њиховој доброти.«

С таковим предувјерењем о људима, он се никад није могао да разочара; и, наравно, такав његов став према свијету чинио је да му живот буде милостивији и људи бољи. Његова »простосердечност« дјелује, опчарава сваког с ким дође у додир, од Баната и Книнског Поља до Смирне и Лондона.

Људи га примају радо, слушају га са занимањем и, под утицајем његових ријечи, постају бољи, бар за час. Тако се тумачи и ауреола светости која се је саплела око његове главе док је био у Хопову, и обожавање које је за њ гојило становништво из околице. **»Свуд се било огласило, да сам светац; по сели почело се разглашивати, да и чудеса чиним. Болесници који би у манастир долазили, мене би искали, да им молитве читам... Многи би сведочили, да су и моје молитве исцелиле. Ја сам нисам знао што ћу од свега тога мислити: да је некима послије моје молитве лакше, и да сви не умиру, то мора нешто бити«.**

На свом путовању од Хопова у Загреб, устави се у непознатом селу и буде угошћен у некој католичкој кући гдје се је пировало. У разговору се открије да је он православне вјере, развије се жива распра о вјерским питањима између њега и једнога ђака католика који се на концу толико распали, да запријети Доситеју да ће га послати везана у Пожегу. Али сви укућани стану на Доситијеву страну одобравајући му и бранећи га, тако је благо на њих дјеловао.

С тим својстима, да је био човјек од акције и од великих заснова, он би био могао постати неки народни вођ словенског типа.

Доситеј се у животу редовно руководи осјећајем. Осјећај душевне угодности, спокојства и хармоније увијек одлучује у његовим дилемама и има превагу над стварним разлозима и економским обзирима. Он бира и боравиште по том осјећају; тако дуги боравак у Бечу, тако путовање у Лондон.

Како су идеали његове среће и темељ његова задовољства доста обични, неекстравагантни и непретенциозни, они се не разликују баш много од идеала среће и темеља задовољства обична, просјечна човјека, па досљедно ни његов начин живота не претставља ексцесе ни настраности.

Његов је живот неко скромно тичје бохемство, којему прирођена ћудоредност не дозвољава да изиђе из граница. Доситеј нам изазиваше слику занатлије који ведар и задовољан пјева у дневном раду.

Али тим припростим животом уредности и ћудоредности влада једна тиха и скромна радост, и у тој је радости Доситеј нашао и осјетио сву поезију задовољства од рада и од извршивања дужности, сву поезију и љепоту савршене унутрашње хармоније.

VIII.

У »Ж. и Пр.« Доситеј на једном мјесту упада у рефлексију о свом ставу према људима и упушта се у анализу. И у том па-

сусу одразује се његов оптимизам, потреба да љуби ближњега и да вјерује да и овај њега љуби, упорно затварање очи пред свим оним што би могло да га разувјери или разочара.

»Неисказано благополучије и чувствитељнејше услажденије живота мојего у овоме се состојало: ко ми се је год показивао, да ме радо има, ја већ нимало не сумњајући, да и он мене савршено љуби, умирао сам за њим, и чини ми се да живот мој престао би ми пријатан и сладак бити, кад би ја икада могао престати оне, који су ме радо имали, љубити. Нити би ја две крајцаре за мој живот дао, кад не би више имао, о ком мислећи, радовати се и услаждавати. У овом пункту нека ми нико не дође зановетати да сам ја простак био и да сам се варао по тому, што хитри људи вредни су показивати да радо имаду онога, баш за кога не маре, и притварати се, да мрзе на онога, кога у срцу весма љубе. Ове су речи ништа и за ништа! Чине се као да нешто звече, а сасвим ни најмање што не значе, зато, што је ово изван и против натуре, и од стотине једва ће се у једном случити случају, и кад се случи, мора бити, Бог вест за какова опстојатељства, за невољу и силом. А то, што не иде од срца, него из усиловања и притворности то ће свак ласно познати, ван да је сасвим цепаница; а такови, фала Богу међу људима једва ће се наћи од десет иљада један. Умерене умности и разума чловек природно мрзи и отврештава се од они који се чине, да га љубе, не љубећи га. Надлежи знати да је моје овде говорење за такове људе, који лепа и мирна склоњенија имаду и добро како себи тако и другима желе. А о противнима, то јест лукавством и злобом покваренима, овде није ни слова, и од овакови сам се ја на сваки начин клонио и очуждавао.

Ласно може ко помислити, какав сам ја секрет имао, множество овакови добри људи наодити и себе у њиово благовољеније унедрити? Никакав секрет на свету! но простим природним путем ту сам долазио. Људи добри и благи свуда има множество, само да човек са своје стране гледа да је поштен, некористољубив, добар и разуман, и, следујучи овим качествам, да се с људма влада, пак онда умерено добри њему ће бити сасвим добри. Како сам ја у себи уверен био, да моји пријатељи нису ме ради ни у чему увредити тако сам се и сам од тога всегда острезавао; а ово ми је јасно било, зашто сам познавао да ми је најполезније«.

У овом пасусу Доситеј исповиједа своје вјеровање и излаже своју животну филозофију, која се креће у кругу савремених рационалистичких идеја и назирања. Она не претставља огромну мисаону конструкцију ни велебну моралну концепцију. Њезин основ нису неке нове велике истине, она нема у виду комплексност свих нужности и свих мрачних сила које дјелују у животу, она не рачуна са људима онаковим какви јесу, снабдјевеним свим злом и добром за које је способна људска душа. Живот је далеко од тога да буде тако безазлено једноставан, проблеми које намеће и ситуације у које доводи тако су тешки и замршени, а људске су душе тако разнородне, да ова животна мудрост која узимље за претпо-

ставку »природног доброг човјека« нема неку опће људску практичну вриједност, не пружа неко опће употребљиво морално начело и није подобна да послужи као идеологија и као животни морални став за шири круг. Она је нужна консеквенција датих психичких својстава и својствена датом склопу душе, а њезина је примјењивост условљена једним одређеним душевним супстратом, и то баш онаковим какав налазимо код Доситеја. И зато ова филозофија, која тешко да би била примјењива за кога другога, одговара Доситејевој психи тако савршено, да би било немогуће наћи другу која би јој одговарала боље. У томе смислу, ма да не значи инвенциозну ни оригиналну замисао, она је строго лична и индивидуална. И баш стога што извире из живог, непресушног извора становитог начина осјећања и из душевне потребе становитих илузија и вјеровања, та животна мудрост бива — и једино тако може да буде — досљедна, стална, хармонична. Тајна Доситејеве среће и темељ његове душевне хармоније и лежи управо у томе, што је једна такова филозофија могла да му буде у пракси потпуно примјењива и потпуно задовољавајућа.

Али ако она и није опћенито примјењив животни принцип, она је близа сваком човјеку. Она се обраћа оној доброј половици која постоји у сваком људском створу, обраћа јој се непосредно и једноставно, прилази јој неусиљено и природно, говори јој разумљиво и интимно. Она лако налази пут к срцу. Она дјелује угодно и присно, као добра прича. А тим је увјерљивија што у поткрепу пружа један жив примјер и показује једну реалну примјену: живот самог Доситеја.

IX.

И тако, чудном игром, Доситеј »филозоф« сугестивном искреношћу своје вјере прима се више срца, него што би јачином своје аргументације дјеловао на наш ум.

Доситеј није снажан ни по идејама ни по динамици осјећаја. Код њега ритам живота није никад захуктан ни синколиран, код њега нема спазмодичних осјећаја, грозница, бурних порива, мучних сумња.

Код њега нема лома осјећаја ни борбе некоординованих психичких елемената.

Доситеј није један темпераменат. — Доситеј је једна складност.

Снага и величина Доситеја леже у његовој епској наивности, у његовом оптимизму, који има коријен дубоко у његовој бити (а који је код нас тако риједак и тако стран нашој психи) у неразоривости његове вјере у човјека и у непосредности којом та вјера дјелује на ближњега.

X.

Карактеристичан је Доситејев однос према жени.

Доситеј није пјесник љубави према жени. Еротски моменат код њега није изражен. Истина да су и одгој, и упућеност од дјетињства на светитељске маштаније, и читав каснији живот преда-

ности једној идеји и једној мисији, неоспорно били од негативног дјеловања на развитак тог момента, али се може са сигурношћу тврдити да и без тога Доситеј никад не би био пјесник љубави. Главни разлог томе лежи у његовој интимној бити.

Доситеј је пјесник интимне домаће идиле и кротке породичне среће. У свом култу фамилије, он гледа жену као стуб породице, као друга у животу, као меки, њежни тон у обитељским бригама, као елеменат склада и љепоте у заједници.

У њему предоџба жене побуђује мисао на однос између мајке и дјетета прије него на однос између човјека и жене. Доситеј гледа у жени у првом реду мајку; у тој функцији он гледа једину њезину задаћу и посвету. И то питање он третира са више начела него осјећаја, са више програма него инстинкта.

У тој тачки у њему се подударила природна неразвијеност еротског момента са назирањем оног доба.

По његовим ријечима, таково му је назирање још од дјетинства: **»Гди би год видио најмању девојчицу, мислио би у себи: ово је мала мати человјеческог рода . . .« »Од оног незаборавног дана и до данас, како гди видим малено дете при сиси, споменем се моје милостиве и предраге матере, која ме је на исти начин при матерњим прсима држала и својим млеком ранила; оживи моја жеља за њом, колико да је данас умрла. Крв њезина, која у мени тече, почне с већим устремљенијем тећи; срце ми се смуштава; саме сузе теку. Мислим: слатка мати, пресвето души мојеј име, гди си, да целујем стопе ногу твоји! — Од оног блаженог дана, велим, не могу видети мало дете при сиси, да у исто време не размислим неисказано благодејаније, милост и промисао преблагога Бога«.**

Ако је у Доситеју моменат женске љубави слабије изражен, моменат синовље љубави био је, зато, необично развијен, и мотив мајке претстављао би у његовој поезији једну од чешћих тема и једну од јачих страна.

Љубав према дјеци такође је једна од Доситејевих особина. Он радо борави у дјечјем друштву, радо их подучава и показује при томе много педагошког смисла и склоности.

Доситеј је већи дио живота провео као учитељ дјеце и младежи.

Појмљиво је да је он, жедан науке још од дјетињства, умио схватити дјетињу душу и с љубављу настојао око развитка дјетињег духа и ума. По својој природи он је морао у дјечјем кругу, у њиховој чистоћи, наивности и безазлености налазити задовољства и ведрине. Њега је к дјеци привлачила извјесна сродност.

Доситеј је за дуги низ година сваког дана био бар по неколико сати у контакту с дјецом. Неоспорно је и та околност много допринијела за одржање свјежине духа и оног дјетињег елемента који из Доситејеве душе није никад сасвим ишчезао.

XI.

Доситеј и Његош.

Никли у различитим срединама и у различитим временима, у срединама и у временима различитих прилика и удесâ народног живота; отхрањени духом и завитлани валом различитих епоха европске духовне историје и јако обиљежени њиховим печатом, они су, напокон, различни у највећој мјери и по својој индивидуалној психи и по улози у животу, и то до те тачке да се, у извјесном погледу, могу узети као конрасти.

Ето таково посматрање може да наведе на поређивање њихових личности, па да пружи оправдање овој, напоглед произвољној, паралели.

Сваки од њих значајан претставник свога доба у нашем културном животу, они се могу сматрати као експоненти тих доба, па се помаљају као два екстрема, као два пола:

Његош је ношен као наш највећи песимиста.

Доситеј је — више по непресушном извору своје личне бити и свог индивидуалног прирођеног осјећања, него по униформираној колективној идеологији свога времена — наш највећи оптимиста.

Његош, интелектуално несравњиво јачи, кршна горостасна духовна појава, човјек од енергије, од воље, чиста државничка, властодржачка природа, без предрасуда и илузија о животу, гледа на живот и свијет једни скептично-реалним и песимистично-позитивним погледом. Наш највећи песимиста, његов је песимизам чист од сваке сентименталности, од слабости и ремисивности. И у том песимизму има много снаге, и то животне, позитивне снаге. Његошев је захват у живот снажан и обиман и ауторитативно сигуран. Њему, стварно, песимизам значи један позитиван животни принцип, и саздан је од тријезног расуђивања, хладног искуства и несентименталне скепсе, далеко од лиричког жала, од инертне ремисивности и од сладуњаве разочараности. — И, с тим, Његош је у пуној мјери човјек од акције.

И, кроз све то, — мистик!

Он види на овом свијету само зло, опачину, нискост и слабост, па има духовну потребу да дочара, да створи један виши, апстрактни свијет, изван просторних и временских граница овога реалног, и да тамо смјести Лијепо, Добро, Узвишено и Вјечито. Зло и Добро у Његошу је раздијељено и растављено: Зло за овај материјални свијет, Добро за онај други, појмовни апстрактни. — Њему је Зло — живот и пракса; Добро — апстракција и теорија. И ради тога, Његош је мистик.

Доситеј, наш највећи оптимиста, слабијег је захвата у живот; он је рођен за то да углавном посматра живот и да га прима; он није од оних који стварају, који мијесе живот. Од дјетињства упућен на трансцедентално, на прекогробно, на светитељско и неземно,

он ипак вјерује — и несвијесно, — да се онај већи, главнији дио живота одиграва овдје, на овоме свијету. Овдје он тражи реализацију свега, и добра и зла, ово је за њега тло свих идеала, свих моралних добара, овдје он очекује коначну хармонију и коначно срећу.

И, ради тога, није мистик.

Доситеј: рационалиста, не мистик — по вјеровању и идејама је човјек од овога свијета. — И ипак — идеалиста.

Његош: козмички филозоф, мистик, по вјеровању и идејама човјек од неког вишег свијета. И ипак — није идеалиста.

XII.

Доситеј се је родио у доба кад је била мода да се буде »филозоф«, позитиван човјек, промицатељ материјалног напретка и практичних задаћа, у доба програмске филантропије. Тај је дух времена био од пресудног значаја по његов развитак.

Од владајућих идеја свога доба свраћен са пута слободног личног развоја, а од критичара недовољно схваћен и недовољно упознат у његовим најбитнијим личним цртама, Доситеј није добио као личност своје право знаменовање и као индивидуалност није постављен на право мјесто. Проучаваоци су од њега створили масивну фигуру, човјека од плана и програма, тешког културног радника, и с том погрешном диагнозом и нехотице оборили његову вриједност на нижу тачку.

Проучаваоци су преобразили кротког, наивног Доситеја мекане душе и голубињих очију.

Ето одакле потјече неразумљива противност између непосредног дојма који на нас прави његова особа и разочарања које се у нама роди кад у њему тражимо ону врсту величине и вриједности на коју указују његови критичари.

Да је Доситеј живио нешто касније, кад је модел времена била поетски настројена душа, он би био наш најведрији пјесник, пјесник чисте, свијетле радости живота, пјесник богодане, вјечно младе наивности духа, пјесник свјежине, пјесник среће, пјесник доброте и љубави међу људима. У њему би као ни у коме другоме код нас владао широки, дубоко хумани осјећај који обујмљује цијело човјечанство и уједињује га у вјери у бољу будућност и у коначну побједу добра на земљи; у обмани да је човјек у суштини добар; у илузији да ће доћи једно доба савршене, сретне хармоније, у тој најсвјетлијој илузији човјекове душе.

По тој широкој хуманости, Доситеј би био наш најпријемљивији пјесник. И та би његова поезија вјере у живот и у људе, у својој простодушној наивности, имала сву увјерљивост једног интимног освједочења, сву емотивност једног истинског заноса и сву сугестивност једног искреног вјеровања.

По својим идејама и концепцијама неоригиналан као мислилац, по свом начину осјећања и по свом душевном садржају Доситеј би био код нас оригиналан пјесник и претставник једне врсте која, овако, није заступљена.

Но и поред тога Доситеј остаје једна од наших најздравијих пјесничких натура, наш највећи оптимиста, најведрији и најхармоничнији дух наше књижевности.

КУЛТУРНА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА

Др. УРОШ ДЕСНИЦА:

ЈУГОСЛОВЕНСТВО КАО НАРОДНОСТ

1.

Излазећи овим Магазином, којему је намијењена задаћа једног културног биланса Срба у Сјеверној Далмацији за ово неколико посљедњих деценија, кроз које су они, прво притиштени ратним приликама а затим вођени блогородном самозатајом, за љубав лакшег поратног амалгамисања себе слабо или никако исицали а од себе још увијек много давали, намеће се дужност да се нашем свијету објасни ново државно име, које нас окупља у једну ширу и сложенију државну заједницу са сродним племенима и које нама, једнако као и њима, поставља извјесна ограничења и намеће извјесна болна одрицања.

Ово објашњење, већ самим тим што се даје, изразује један пристанак и одаје једно признање: пристанак на ону ширу политичку и етничку синтезу, која је у скупном имену оличена и признање за онај акт воље, којим је ово, доселе теоријско, академско питање, претворено у једну законску норму.

Но ово за наше уже саплемнике, ријетке у грађанству, нешто бројније у маломјештанској буржоазији а најбројније у сељаштву, у буковичкој, котарској, петропољској и цетинској народној маси, који су под својим племенским именом живјели и за њ умирали, није довољно. Они требају објашњења и мотивације, који им самим пристанком и признањем нијесу пружени, тим више, што законска норма нити треба нашег пристанка нити мари за наше признање.

Име »Југославени«, као ознака индивидуа, старије је од имена »Југославија«, као ознаке територије. Ово је посљедње само дериват од првога, а постало је онда кад га је потреба изазвала. Али ни име »Југославен« није у свом оригиналном значају било више од једне географске ознаке.

Код помјерања својих сједишта из праотаџбине у крајеве које сада насељавају, народи велике славенске етничке групе разишли су се у два правца, па док су се једни упутили према сјеверу, други су дошли на југ. Према томе створила се је географска диференцијација између сјеверних и јужних словенских народа и,

досљедно, створила се је ознака за једне и за друге. Име »Јужни Словени« или, скраћено, »Југословени« оригинално није дакле имало другог значаја осим географског; тим су именом колективно називана она племена словенске етничке групе, која су у својим миграцијама дошла на југ и на југу поставила своја нова насеља.

У чисто националном смислу, та племена тим нијесу постала много ближа или сроднија, као што у том смислу Срби нијесу сроднији са Грцима и с Арнаутима зато што су и ови настањени на балканском полуострву и што, ради тога, и једни и други и трећи падају под заједнички назив »балкански народи« или »Балканци«, који је такође само географског значаја.

Да је код овог остало, да је назив »Југословени« задржао своје оригинално географско значење, и кад он ни сада не би значио друго него племена словенске народне групе која су се настанила на југу Европе, тад би тај назив за нас претстављао врло мало и он, својим географским укусом, не би могао да пружи ни еквивалент ни замјену за племенске називе Срба, Хрвата и Словенаца.

Врло је вјероватно, да је овако схватање претстављало један од разлога ради којих наш први заједнички државни темељни закон, Видовдански Устав од године 1921., саздан друге године по нашем уједињењу, код још недовољно амалгамисаних племенских састојака државе и још недовољно сазреле свијести о народном јединству, није могао да се приволи државном имену »Југославија«, већ је овом заједничком имену претпоставио назив »Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца«, који је овим упадним подвлачењем племенских имена у скупном државном називу и несвијесно давао потстрека неком унутрашњем триализму и садржавао неизбјежну протурјечност са начелом народног и државног јединства.

Било је дакле неопходно потребно, готово неумитно, да се држави надјене једно име, које би дало израза јединству и недјељивости и које би било подједнако блиско свим трима племенским именима те тим једновремено изражавало племенску равноправност и сахрањивало прохтјеве за неким посебним положајем појединих дјелова државе или појединих племена.

Кад се је дакле наметнуло увјерење о неопходности једног заједничког и јединственог државног имена, кад је сазрела свијест о томе, да се истицањем свих трију племенских имена стешњава процес уједињења, а истицањем једног самог повређује племенска равноправност, тад је најближе и најприродније било име Југославија, много ближе и много природније него сва остала имена, којима су прегаоци ранијих времена покушавали да даду заједничку националну ознаку Срба, Хрвата и Словенаца и да у њима створе заједничку националну свијест.

Име »Југославија« претставља дакле најпрактичније рјешење овог проблема о заједничком државном имену, па с овим рјешењем могу и морају да се помире и они који су против тога имена раније имали неке резерве, потакнути не јамачно од племенског

шовенства, већ од рефлексија које су у првим годинама нашег уједињења могле да буду и умјесне и оправдане.

*

Из имена државе изводи се као природна посљедица име држављана т. ј. име народа који у тој држави живе. Док се је држава звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, њени држављани могли су да се, не само у племенском смислу, већ и у смислу државне припадности, назову и Срби и Хрвати и Словенци. Сад кад се држава зове Југославија, њени су грађани као такови само Југословени, ма да по племенској припадности они могу да буду и Срби и Хрвати и Словенци. Али, кад нема државе која би се звала Србија или Хрватска или Словенија, имена Србин, Хрват и Словенац не могу да изразе једну државну припадност, она не претстављају један државноправни појам.

Узет у овом смислу, назив »Југословен« још не означује припадника једне националне групе већ само припадника државе, која се зове »Југославија« т. ј. оно што се у државноправној теорији називље народ (Volk, peuple).

Једнако као што су држављане бивше Аустрије звали Аустријанцима само зато што су били грађани Аустрије, ма да о једној аустријској народности није могло да буде говора, једнако као што у расном смислу нема једне швајцарске или белгијске народности, тако би и ми, држављани Југославије, били Југословени и онда кад се код нас не би стјецали они други фактори који праве једну націју. У том државноправном смислу јесу Југословени и наши Нијемци и наши Мађари и наши Арнаути, па чак и оно неколико десетина Талијана, који се и поред свог расног талијанства нијесу послужили опцијом те су постали наши држављани.

Као ознака јавноправног односа између државе и народа у њој, име Југословен јест дакле нужни дериват из имена Југославија и оно има своје пуно оправдање. Што више, оно је једна јавноправна и једна међународна нужда, једна политичка неминовност ,једна кутлурна потреба. Грубо изражено, оно је марка под којом смо ми у свијету познати и по којој се разазнајемо од припадника свих осталих држава.

Тим су имена Југославија и Југословени добила један нов значај и једну нову, практичну функцију. Од простог географског појма, она су се развила у један шири, опредијељени, функционални појам: бити Југословен не значи само бити припадник једног од четири племена велике словенске народне групе, која су се пред тринаест или четрнаест вјекова настанила на југу Европе, бити Југословен сад значи бити члан једног државног организма, који се зове Југославија и бити субјект свих права и свих обвеза које даје и намеће однос припадништва том државном организму.

*

Овим прелазом из просте географске ознаке у државноправни појам народа није још завршен процес еволуције јужних Сло-

вена, није још искристализован онај дефинитивни облик заједнице који се зове народност.

Јер народ и народност нијесу иста ствар. Народ није друго него скупина људи који живе у једној држави. Фактор те заједнице јест само државна припадност и ништа више. Народност је нешто више и сложеније. Да би се ово објаснило, требало би се повратити на »vexata quaestio« што је то народност и који су чиниоци пресудни у стварању једне народности. Наука у овом питању није још дошла до сагласности, па зато ми не ћемо знали да дамо дефиницију која би била потпуно тачна и на коју би свак пристао. Кад би се рекло да је народност укупност припадника једне државе којој насљедна заједница расе, језика, обичаја и културе даје један специјални расни печат по којем се та заједница разликује од других, ми би дали можда најбољу дефиницију која може да се да, а осјећали би ипак да је та дефиниција уједно и одвише обилна и одвише оскудна, па зато нетачна. Кад би се рекло, по најмодернијој теорији, да је народност један културно-историјски појам, један продукт заједничког културног развитка народа у једној држави и да се зато народност као културно историјски продукт разликује од појма »племе« (Stamm) као етнолошког појма и од појма »народ« (Volk) као државноправног појма, тад би ми само заједничку културу признали као чиниоца народности, одрекли би ту функцију свим осталим факторима који неоспорно утичу на њено стварање, а потисли би појам »племе« на један нижи степен, сматрајући га једном скупином примитивније и простије социјалне структуре и слабијег кулутурног развитка, а може бити јачег само по расној, језичној и религиозној вези.

Кад се дакле рече да је народност један културно историјски продукт, није се рекло све.

Али ни расна припадност, етнографски чинилац, није довољна да сама за себе створи једну народност. Расни Нијемци, Французи и Талијани у Швајцарској развили су се у једну народност ма да потичу из три различне етнографске скупине.

Ни језик, лингвистички фактор, нема довољне народносноторворне снаге. Сјеверо-Американци и Енглези имају заједнички језик а не праве једну націју.

Вјера је најмање подесна, бар у данашње доба, да буде чинилац у стварању народности. Она то није могла да постане ни у доба конфесионалног апсолутизма, ни у доба кад је владала максима: »cujus religio eius regio«, и она то најмање може да буде данас, кад су многе вјерске предрасуде ишчезле и кад су државе западне цивилизације примиле начело о индивидуалној слободи у вјерским питањима. Кад ми погледамо у прошлост па видимо како су се у име државног начела и на заштиту државне вјере приређивали вјерски прогони, кад се споменемо персекуције Христјана у римској империји, религиозних прогона у средњем вијеку, Албигеза, Хугенота, Хуса, вјерских ратова, па чак и у првој половини XIX. вијека насилног унијаћења под Царевима Франом

и Фердинандом — а помало и Франом Јосипом, ми осјетимо инстинктивно, колико смо далеко од оних мрачних времена, до коликог се је степена конфесионалне слободе дошло у модерним, нарочито у поратним државама, и колико је вјера изгубила право и способност да ма колико утиче на образовање држава и нација.

И држава као такова долази у ред чинилаца у стварању народности. То изгледа некако парадоксално јер смо ми учили и научили баш обратно, т. ј. да је народност чинилац у стварању државе, а то је потпуно тачно, само што то не искључује оно прво, т. ј. да је и држава један од елемената за стварање народности. Али ми мислимо да је ово онај исти чинилац културно-историјски, који је на првом мјесту споменут. Јер заједничког дуготрајног живљења под истим културним условима и под истим историјским удесима, који стапају племена у вишу културну заједницу, у народност, може да буде само у држави, па зато држимо да није држава онај фактор који ствара народности већ да су то оне друге културно историјске појаве, само што су те појаве чешће и могућније у једној држави. Али су оне зато могуће и ван државе или на територији више држава. Баварска и Пруска биле су одувијек двије државе; Тоскана, Пијемонт, Краљевина двију Сицилија, Папина држава итд. биле су вјековима различне државе па се је ипак из свих њих створила само једна народност, јер су, осим расне заједнице, и културно историјске прилике, које су утицале на народе тих држава биле једнаке те су оне, и упркос разним државама, израдиле само једну, њемачку, односно, талијанску народност.

E. Renan у својој конференцији »Qu'est ce qu'une nation?« одржаној у Сорбони год. 1882 набраја као факторе народности, или као што он каже »du droit national«, расу, језик, вјеру, заједницу интереса и природност граница па сваком од тих фактора одриче способност да ствара народност да би дошао до закључка, да се народност ствара вољом, те дефинише народност као једну душу и једно спиритуелно начело, од којих је прва у прошлости а друго у садашњости. »Душа« значи заједнички посјед једног богатог завјештаја успомена а »духовно начело« то је жеља за заједничким животом и воља да се подржи у вриједности наслијеђени завјештај. Народност је дакле једна велика солидарност сачињена осјећањем жртава које су се поднијеле и жртава које смо спремни да даље подносимо. Човјек није роб ни расе, ни језика, ни вјере ни тока ријека или правца планинских ланаца. Једна велика скупина људи здрава духа и топла срца стиче једну моралну свијест — и та је свијест народност.

Лако ће се разумјети како су ове мисли, више пјесничке но научничке, изнесне мало година послије губитка Елзаса и Лотринжије од једног француског списатеља, диктоване од патриотизма и од жеље да се оспори етнографско начело, којим су Нијемци оправдавали освајање Елсаса и Лотринжије и да се једино културно-историјском фактору призна функција чиниоца у стварању народ-

ности па да су зато лишене оне строге научне објективности, која је потребита код расправљања једног овако важног проблема.

У колико отсуство аукторитета може да овласти човјека на самостално просуђивање једног проблема, који је предмет дугог научничког истраживања и зрелог размишљања, ми би се усудили да сваком од фактора, које наука наводи као елементе пресудне за стварање народности одречемо, самом за себе, ту пресудност али да сваком признамо извјесни, мањи или већи, утицај на то стварање. Сами за себе, ни раса, ни језик, ни вјера, ни заједница интереса, ни природне географске границе, ни држава, ни исти културни утицај, ни заједнички историјски удеси не могу да створе народност, али код стварања народности сви ови фактори имају свог утицаја, а гдје више тих фактора утиче и што они јаче утичу, то је процес формирања народности бржи и природнији а продукт солиднији и савршенији.

Сад примијенимо ова начела на народ државе Југославије и констатујмо његову расну идентичност, јединство његова језика, заједницу његових интереса, природност његових граница и његову већ остварену државну заједницу, и ми ћемо доћи до закључка, да нама недостаје један једини фактор и то баш онај најнезначајнији и најпреживљенији: конфесионална једнакост, фактор који није сметао њемачким католицима и протестантима да створе њемачку народност, швајцарским калвинистима и католицима да створе швајцарску, енглеским католицима и евангелистима да буду Енглези, па чак ни индијским муслиманима и будистима да буду Индијци.

Што се пак тиче културно историјског фактора, треба да се постави питање, да ли нам тај фактор заиста потпуно недостаје и, у колико би нам недостајао, која су та историјска факта, што су нас њега лишила.

Да ми имамо врло много тога у културној заједници, то се не да порећи. Не да се порећи бар за књижевност, за његу и развитак књижевног језика, за заједнички рад и напоре око формирања једне народности, који су бар толико стари колико образовање белгијске државне заједнице. Најмање се то да порећи за оне крајеве, који су живјели дуго вријеме у једнаким политичким, друштвеним, законодавним и економским приликама као Сјеверна и Јужна Србија са Босном и Херцеговином или као цијело хрватско и словеначко племе и велики дио српског племена у Војводини, Хрватској, Словеначкој и Далмацији. У тим културним додирним тачкама и у том заједничком животу има толико културно-историјског елемента, да се не може озбиљно говорити о отсуству културно-историјског чиниоца као о запреци за формирање југословенске народности, а колико би могао да дође у обзир факат, што смо ми живјели, осим у својим двјема националним државама, још и под аустријском, мађарском и турском влашћу, не смијемо да олако заборавимо, да смо ми под том влашћу живјели против наше воље, да смо ми били потчињени и обесправљени, да смо се борили

како би се из тог ропства ослободили и да смо се на концу, заједничким жртвама и напорима, ослободили и својом народном вољом ујединили те унијели у нову велику солидарност »le sentiment des sacrif ces qu' on a faits et de ceux qu' on est disposé á faire encore«.

* * *

Али постоји један културно-историјски фактор, који племенима српском, хрватском и словеначком удара по превасходству печат јединствене нације и који је — и кад се узме сам за себе — јачи и моћнији од ма ког другог фактора, јер је само нама својствен и ниједном другом народу: наша народна књижевност, нарочито наша народна поезија.

Наше приповјетке, пословице, загонетке, наша народна лирика и наша епска народна пјесма, тако далеке и различне од трубадурске лирике и од епских циклуса Нибелунга, краља Артура и Роланда, јест инстинктивни глас народне душе, душе која живе у успоменама и храни се од наде, душе која осјећа јединство у прошлости, која га афирмише у дневном животу и која му служи као вођ у будућност. Зачета без родитеља, самим мистичним генијем народа, она је сама никла и органски се развила по себи. Ако се хоће да вјерује, да је она дјело одређене личности и плод индивидуалног талента, она је тад опет само дио колективног народног талента и осјећања, па у једном и у другом случају она је само ја о могла да постане заједничко наслијеђе свих трију наших племена, што су та три племена носила у себи једнаку осјећајност, једнаке способности, једнако душевно настројење и једнако расположење за филозофију наше прозне народне књижевности те једнаку предодређеност за сјету наше народне лирике и за високу пјесничку емотивност наше епике.

Док се код других народа и под утицајем различних социјалних и културних прилика народна књижевност или није никад родила, или, родивши се, била потиснута од других културних појава и не остала у својини народа, она је код нас успјела да се развије, да се расцвјета, да се пробије кроз народ и тако да не буде само једна мртва културна олина, већ да постане моћни чинилац народног јединства и живи мотор у спремању и навијештању борбе за нашу националну слободу.

Да се ограничимо само на нашу епску поезију, на јуначку пјесму, па да је само летимично прегледамо, ми ћемо видјети да она предметом захвата размак од 6 вијекова а простором обухвата све крајеве у којима живе наш народ, увијек једнака језиком, стилом, слогом, погледом на свијет, естетичким осјећајем и етичким начелима, да се у њој налази сва наша историја, наш социјални живот, наше политичке тежње и наши вјерски осјећаји и предрасуде.

У свим тим питањима наша је епика увијек једнака и досљедна, она увијек одразује оно што цјелокупни народ мисли и како суди, било да нам пјева како свеци благо дијеле, било кад прати Огњену Марију у пакао или кад суди на коме је царство, или

кад плаче над косовском трагедијом или кад се утиче Марковој заштити или кад, опијевајући покосовску борбу за слободу, навијешта и претсказује косовску освету и обнову царства.

Она је својина читавога народа па зато може да нас води једнаким правом у Дојчинов Солун и у Мустајбегову Удбину; у Марков Прилеп и у Тодоров Задар; у Ивов Сењ и у Стојанове Котаре; у Ђурђево Смедерево и у Вујадиново Лијевно; у Лазарев Крушевац и у Карађорђеву Тополу.

Она је једна једина нит која води од прадавних бугарштица, од Хрвата Петра Хекторовића, који хоће да пјева »српским начином« и од Хрвата фра Андрије Качића који угодно разговара »народ словински« и велича »ружу изабрану«:

»од колина Немањић Стипана
словинскога пука и народа«,
од источних страна господара
по имену калуђере Сава
круна, дика, поштење и слава
словинскога пука и народа,«

преко слијепих гуслара, преко усрдних и безимених чувара овог народног блага, до бесмртног Вука и до најмлађег кумановског епиникија.

Пред двадесетак година пронађен је т. зв. Ерлангенски рукопис, најстарија писмена збирка наших народних пјесама, која нам својом смјесом дијалеката, крајева, јунака, времена и догађаја даје најзначајнији доказ о јединственој културној основи и о подударности историјских удеса нашега народа. Писана црквено-словенском ћирилицом на дијалектима кајкавском, чакавском и трима облицима штокавског, ова збирка носи пјесме које потичу из територије међу Сењом на мору и босанско-хрватском крајином и које нас воде у Београд и Задар, у Вучитрн и Солин, у Скопље и у Сплит, у Смедерево и у Удбину, у Рудник и у Клис, у Книн, Мостар, Грахово, Ириг, Гламоч, Котор, Градишку, Бихаћ, Невесиње, Дубровник, Сењ и Шибеник те нам пјевају о Хасанаги, о бану Петру, о Вуку Мандушићу, о Грчићу Манојлу, о Плетикоси Павлу, о краљу Милутину, о Краљевићу Марку, о бегу Љубовићу, о Јакшићима, о Стојану Јанковићу, о Милошу Обилићу, о Ивану Црнојевићу, о Илији Смиљанићу, о Вуку Мочивуни, о цару Урошу, о Вуку Бранковићу, о хајдуку Новаку, о Иву Сењанину итд.

Сабрана без политичких циљева и без тенденције, вјероватно ради разоноде, од једног по свој прилици аустријског подофицира или војничког чиновника, поријеклом Нијемца, затурена за два вијека у једном заборављеном ћошку универзитетске библиотеке у Ерлангену, ова нам збирка својом шароликошћу даје доказ »aere perennius« о културној заједници нашег народа, који опијева као једнако своје Рудник, Удбину, Гламоч, Мостар, Сењ и Задар, који грли једнаком љубављу Цара Уроша, Сењанин Ива и бега Љубовића и коме државне границе Аустрије, Турске и Венеције као ни

провинцијска различност Србије, Хрватске, Босне и Далмације ни у години 1720-ој, кад је рукопис вјероватно постао, не сметају да се сматра као један, истовјетан и недјељив.

Ова наша народна поезија, заједничка по језику, по предмету, по лицима, по крајевима и по догађајима, давала је потстрека и хране нашем национализму и нашој тежњи за уједињењем од најстаријих времена. Она је била извор националне снаге па кад је, под утицајем романтизма, настало национално гибање и кад се је и код нас појавио покрет Илирства и Славјанства, кад је дошло доба Омладине, кад су се усталасали српски и хрватски национални редови у Војводини, у Хрватској и Далмацији, кад је у Босни и у Херцеговини почело доба устанака, а у Србији и Црној Гори попримила конкретног облика идеја потпуног ослобођења, наша је народна пјесма створила ону националну солидарност и открила нам ону истину, која је тек послије окупације Босне стала да се фалсификује, да су Срби и Хрвати једна јединствена народност са свим условима и свим атрибутима једне народности.

Ко би, послије овога, могао још да тврди да југословенској народности недостаје културно-историјски чинилац? Зар ова културна основица, коју нам даје заједничка народна пјесма, зар заједнички осјећана и у духовној солидарности проживљена историја нијесу моћније и утицајније од везе, коју је могло да нам наметне једнако судско или управно законодавство или заједничка припадност једном нежељеном и омрзнутом државном организму, звао се он Отоманско царство, или круна Св. Стјепана, или краљевине земље заступане на царевинском вијећу?

Ми дакле, Срби, Хрвати и Словенци, имамо несамо идентичност расе, језика и интереса, несамо природност граница, већ ми имамо и културно-историјску традицију, која нам даје заједницу успомена и тежња, која нам је наметнула заједничке напоре и жртве и која је у нама створила оно што Ренан зове »quelque chose de superieur à la langue: la volonté; la volonté d'être unis« и »le consentement, le désir clairement exprimé de continuer la vie en commun«.

Код оволиког стицаја национално дјелујућих елемената ми смо неоспорно једна формирана, потпуно дозрела и савршена народност са свим атрибутима и свим значајкама ове, као што је назива Слободан Јовановић, »историјске нужности«.

Др. ЕУГЕН НЕЖИЋ:

МАЛАРИЈА У СЈЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ

Маларија је без сумње један од најважнијих проблема социјалне медицине. Преко тристо милијуна људи у већини тропских и суптропских крајева болује годишње од маларије, а до два милијуна их умире. И у јужној и источној Европи претставља она веома важан социјално-медицински проблем са округло 7—8 милијуна маларичара годишње. Зато се и улаже толико труда и настојања, да се том злу стане на крај, па данас наука о маларији претставља читаву опсежну грану медицине и непрестано проналази нове начине и нове методе за сузбијање те тешке социјалне болести читавог човјечанства.

Кад је пред пола вијека велики Француз **Laveran** открио узрочника маларије у човјечјој крви, а потом Енглез **Ronald Ross** утврдио, да анофелес пренаша маларију, чинило се, да је проблем маларије дефинитивно ријешен. Постављена је формула: паразит + анофелес + човјек = маларија, па би било довољно, да се један од ових фактора излучи или барем прекине веза међу њима, па ће и питање маларије бити ликвидирано. Коликогод та претпоставка и данас вриједи, показала се у пракси непроведивом. Нити је нама могуће да излијечимо све маларичаре и тако излучимо паразите из горње формуле, још мање је могуће да уништимо род анофелеса, преносача маларије, а и кидање везе међу наведеним факторима могуће је само у изнимним случајевима и мало долази у обзир код акције ширих размјера. Проблем маларије остао је и даље комплициран, јер је уско повезан са читавим низом других проблема и не да се рјешавати једноставним рјешавањем постављене формуле, него треба водити рачуна и о свим другим факторима, који упливишу на ток маларије као социјалне болести и тражити и ријешити можда још непознате факторе, ако желимо да постигнемо потпуни успјех. Ту долазе у обзир телуричне и климатске, а једнако и културне, социјалне и економске прилике дотичног краја. Чак према неким ауторима и козмички фактори врше неки уплив на периодично подизање и спуштање вала маларије. Сваки маларични крај, скоро свако село претставља засебан проблем, који треба најпомњивије проучити да узмогнемо примијенити потребну методу. Највећу пажњу треба да посветимо

културним, економским и социјалним приликама. За успјешну антималаричну акцију неопходно је нужна сарадња и разумијевање народа, што ћемо тешко наћи међу народом, који културно стоји веома ниско и који не може да схвати важност акције. Свака акција мора да сврши неуспјехом, док народ живи примитивним животом и у скроз нехигијенским становима. Не можемо да постигнемо већи успјех лијечењем маларичара, ако је он недовољном исхраном потпуно изнурен и физички и душевно оронуо. Маларија је најглавнији разлог и културном и економском и социјалном заостајању народа маларичних крајева. Овај пак засстанак највећа је сметња успјешној асанационој акцији, па је неопходно нужно упоредно рјешавање свих тих проблема и најужа сарадња лијечника, учитеља и народног економа.

И у нашој домовини претставља маларија врло важан проблем здравствено-социјалне политике па је уз туберкулозу наша најважнија социјална болест. Преко пола милијуна људи болује код нас од маларије. Од тога већина у јужној Србији и Далмацији, а мање у другим крајевима.

У Сјеверној Далмацији налазимо најтипичнији маларични крај са свим тешким посљедицама вјековне маларије. Кроз вјекове је овај крај био препуштен сам себи, маларија се завлачила до у задњу кућу, уништавала породице, племена и читава села. Тешке посљедице маларије не видимо само у блиједим лицима, изнуреним организмима, огромним слезенама, кржљавој дјеци, него још више у читавом њиховом начину живота, који веома често граничи скоро са примитивношћу. Станови су им малени, без прозора и димњака, без одијељене собе и кухиње, па у истој просторији кухају и спавају, често заједно с оно пар грла блага, под ногама земља и камен, кревета већином нема и спавају на земљи уз ватру заогрнути каковим гуњем. У истој су им просторији сиромашни хамбари и подруми. Станови су мрачни, влажни, пренатрпани и пружају управо идеално боравиште за комарце. Дворишта су им слабо ограђена, нечиста, ђубришта неуређена, заход непознат. Исхрана потпуно недовољна и састоји понајвећма од сухе пуре и незачињеног зеља. Често и оно што имају, не знају да спреме. Није чудо, да у оваковим приликама разорно дјеловање маларије достиже свој максимум и да народ постаје апатичан, без икакове воље за бољитак и напредак, да губи смисао за живот, да избјегава рад и ради тек толико, да може да преживи. Не показује никакво настојање да поправи прилике и да својим потомцима остави нешто боље него је сâм нашао. Не увиђа користи од школа и сматра их најчешће нужним злом. Аналфабета је и данас налеко преко половине. У Бенковачком срезу половица села нема школе, па преко педесет посто дјеце немају уопће могућности да полазе школу. Опазили смо, да баш села, која немају школе, имају највише маларије. Гдје је ту узрок, а гдје посљедица, теже је утврдити, али без сумње има неке везе, бар толико, што народ теже заражених села мање инсистира на отварању школе

и остаје у позадини за здравијим и устрајнијим селима. Исто тако и поља обрађују нерационално и слабо, земљу у близини вода често избјегавају, па иста остаје необрађена и претвара се у баруштине, а они крче по кршу, упропаштавају оно мало пашњака и тиме уништавају толико корисно сточарство, а саде винограде, од којих им никакове користи а много штете. Уопће велика је штета, што се у сјеверној Далмацији помало запушта сточарство. Тиме губи овај крај лијепо врело прихода, добру храну, има све мање ђубра за ђубрење поља, што све има индиректно великог уплива на маларију, јер народ економски пропада. Осим тога рационално сточарство могло би и директно да користи сузбијању маларије, будући да је анофелес претежно зоофилан, па би се уредним и повољно постављеним шталама могла временом што више да развије та његова природна склоност па да га се потпуно одврати од човјека. Данас међутим у том правцу нема народ никакове користи од стоке, јер је стоке мало, немају прикладних штала, а осим тога задржава се благо кроз читаво љето и кроз читаву ноћ у пољу и не може да привуче анофелес на се. Велик је порок надаље овога краја силно развијен алкохолизам. Вину вјерују као најбољем лијеку и често су дубоко увјерени, да се љети показује јача маларија, јер је понестало старог вина, а исто тако да у јесени опада иза нове бербе. Вино им пак још више уништава и онако већ изнурен организам и ствара још погоднији терен разорном дјеловању маларије. Тко може, одлази од куће на рад, гдје их као неквалифициране раднике израбљују најтежим пословима, гдје губе здравље и животе, кућа им остаје без радне снаге и још више пропада, а ако се једном врате, налазе стање још јадније него су оставили, од поља су се одвикли, зарадили нису ништа, научили још мање, а душу најчешће затровали. Зато сјеверна Далмација и претставља данас један од најпасивнијих крајева наше домовине, што према свом природном богатству не би требала да буде. Разумљиво је стога, да је наша млада држава уложила већ од почетка највише труда, да се овом тешком злу стане на крај и већ данас можемо да опажамо лијеп успјех тог настојања. Маларија додуше није још искоријењена, али је знатно редуцирана и ублажена и не претставља више ни издалека онаково зло као још пред десетак година. А успјех ће бити и већи, буде ли се наставило досадашњом, а по могућности још и интензивнијом акцијом.

У сјеверној Далмацији налазимо два потпуно опречна типа села: село на отоцима и село у залеђу у Котарима и Буковици. Село у приморју стоји негдје по средини и више се приближава оном на отоцима. Село на отоцима и у приморју много је напредније у сваком погледу. Куће су више или мање уређене и чисте. Исхрана далеко боља. Алкохолизам много мањи. Културно и економски стоји далеко више и боље. Тамо је и маларије веома мало и то већином по који импортирани случај код особа, које послом залазе у Котаре. Тај се редовито брзо лијечи. Болест се не запушта, јер народ, напреднији и економски боље ситуиран, у могућности је да се

уредно лијечи. Зло је у Котарима и Буковици, и на тамошње село обично мислимо, кад говоримо о сјеверно-далматинском селу. Тамо нема села, гдје постотак маларичара не износи бар 10—20%, а има их много и са преко 50%. До пред десет година није их ваљда уопће било испод 50%, а код већине се постотак пењао до скоро 100%.

Теренске су прилике овога краја, што се маларије тиче, веома тешке. Далмација је обично позната са својим локвама као леглима анофелеса. Међутим у сјеверној Далмацији превлађују неуредни потоци, јаруге, веће или мање баруштине поготово у Котарима, док локве налазимо чешће у Буковици, која у том много сличи средњој Далмацији. Такове најважније воде налазимо од Кожловца код Бенковца до Мостина (поток Морполача), поток Отрес с водом из Островичких бара од Островице до Мостина и Брибишница од Брибира до Мостина, која се три потока састају и отичу заједно у Прукљан, с укупном дужином од 40—50 км, са широким разлијевањем у островичким и лишанским барама и с тешком маларијом у петнаестак околишних села. Други такав већи маларични базен налазимо уз Вранско језеро, па уз Надинско блато, уз поток Кличевицу од Биљана до близу Бенковца, уз Миљашић јаругу од Земуника до Нина, уз Бокањачко блато и у Исламима и Поседарју. У другим предјелима налазимо већином мање поточиће или пак локве. Главни су ипак горе споменути предјели, јер ту, осим велике штете по здравље околишних села, воде наносе и огромне штете пољопривреди и онемогућују обрађивање великих комплекса најбоље земље. Асанацијом и мелорацијом тих крајева била би ријешена у највећем постотку пасивност овога краја и народ би се брзо опоравио од тешких посљедица маларије. Мелиорација земљишта, додуше, не упливише директно на опадање маларије, како се то већ на више мјеста могло да опази, али придиже економско стање краја и тиме индиректно доприноси асанацији. Ако уз мелиорацију терена проведемо и нужну асанацију, процес придизања дотичног краја ићи ће много брже и сигурније. Самом асанацијом теже долазимо до успјеха, штавише можемо негдје да постигнемо негативан резултат. Регулацијом потока и јаруга пресушит ћемо баруштине и смањити легла анофела, али тиме смо пучанству одузели најчешће и једини увјет живота, јер у сушној Далмацији једино у таковим предјелима роди кукуруз, готово једина храна тамошњег сељака. Позната је појава у овом крају, да кукуруз роди то боље, што има више маларије и противно, и кад би народ имао да бира, увијек би изабрао прво. Зато уз санитетског инжинира и љекара треба да сарађује и пољопривредни инжинир, ако хоћемо да постигнемо потпун успјех. Друкчије је с кршевитом Буковицом. Тамо нема јаруга ни бара, него су легла анофела већином у локвама, често у јединој води тога краја, којом се служи стока а и људи, и коју као неопходно нужну не смијемо да пресушимо или затрпамо, него треба да је друкчије асанирамо. Посебан тип легла анофела налазимо у Жегару, општине Обровац, гдје имамо

читаву велику мрежу канала и каналића, који се пуне водом из четири већа потока, а служе за натапање широких поља купуса. Читав је тај уређај доста примитиван. Канали задржавају воду кроз читаво љето, вода стоји или слабо отиче, обрасла је вегетацијом, топла је и пружа одлично легло анофелима. Пресушити ове канале не смијемо, јер би тиме одузели једини приход тог краја, а за асанацију требало би провести уредну инсталацију, како би се свако неколико дана могли канали да затворе и пресуше на дан два и тиме онемогућио развитак анофелеса, а да при томе не шкодимо натапању.

Зато је проблем асанације сјеверне Далмације, јер често повезан уз нужну мелиорацију, веома тежак, захтијева озбиљан студиј, дуг и напоран рад и много средстава, до којих се редовито тешко долази. Помажемо се стога т. зв. малим асанацијама, које састоје у чишћењу овакових анофеличких легла од површне вегетације, чиме омогућујемо лакше отицање воде и отежавамо развијање личинака. Легла анофелеса посипамо разним ларвицидним средствима (нафта и »vert de Paris«) те тамо, гдје је могуће, разнашамо малене рибице gambusia affinis, с којом на неким мјестима постизавамо одличне резултате. За антиларвну борбу с рибицама најподесније су локве, у којима је успјех, кад се рибице размноже, 100% сигуран. На тај начин успјело је у неким селима потпуно искоријенити маларију (Коњеврате), јер су једина легла анофела биле биле такове сада асаниране локве. Гамбусиа може добро да послужи и у јаругама с мирном или слабо текућом и сталном водом, јер се и у њима рибица брзо размнажа и уништава личинке анофелеса (Метковић). Међутим у сјеверној Далмацији потоци и јаруге у јесени и зими набујају и брзо отичу те односе рибице па их у прољећу и раном љету остаје мало или ништа. Требало би већ у марту и априлу доносити их у великој количини, да их се нађе у довољној мјери, кад наиђу прве ларве. А то није лак посао обзиром на велику множину такових вода у ово доба те на потешкоће, на које наилазимо при ловљењу рибица у ово годишње доба по локвама, које имају још много воде, јер вода је хладна, па се рибице задржавају у дубини. У јулу и августу овакове јаруге и потоци често пресуше и рибице угибају. Иза првих јесењих киша јаруге се опет напуне и стварају се нова легла анофелеса у доба најопасније тропске форме маларије, а рибица више нема да предусретну развитак задње генерације анофелеса. Морамо да се служимо другим ларвицидним средствима: »vert de Paris« и нафтом. У задње се доба много хвали »vert de Paris«, премда ми нисмо могли да опазимо никакову предност пред већ испробаном нафтом, штавише према нашим опажањима за истом далеко заостаје. Док прашак »vert de Paris« дјелује само на одраслије форме ларва, а на млађе и чахурице не дјелује никако, нафта дјелује једнако на све облике. Прашак треба сипати свако 7-8 дана, а нафту је довољно свако 15-20 дана. Док прашку смета и вјетар и киша и роса и успјех много зависи о врсти терена, нафти не смета ни вријеме ни било какав

терен. Прашак дјелује у најбољем случају десет до дванаест сати, а нафта по неколико дана. У антиларвној борби с нафтом имали смо управо одличне резултате тамо, гдје смо доспјели да редовито и кроз читаву сезону проведемо акцију. На тај смо начин успјели у неким селима да скоро потпуно уклонимо нове инфекције те да лијечимо само кроничне случајеве и рецидиве. За антиларвну акцију особито су подесне сушне године, кад већ у мају и јуну воде спадну на минимум и кад можемо да доспијемо уништити прву генерацију анофела. Код кишовитог прољећа и љета, кад кроз читаво љето остану велике количине воде и широка легла анофелеса, такав нам је рад весма отешчан, јер захтијева много више и персонала и средстава, а осим тога и терен је неприступачан за акцију. Треба нагласити, да је мала асанација од непроцјењиве користи и неопходно нужна за успјешну антималаричну акцију, јер знатно редуцира број анофела а тиме и могућност пренашања маларије. Тиме нам је олакшана и омогућена успјешнија антипаразитарна акција.

Међутим ни најсавјеснија антиларвна акција и тамо гдје је проведемо по нашем мишљењу најрадикалније, редовито не достаје, да се постигне успјех. Анофелес је веома отпоран и увијек налази толико воде да допунимо антипаразитарном. То нам уосталом и дужност и хуманост налаже, јер не смијемо да пустимо из вида маларичаре, него им морамо да пружимо највећу могућу помоћ, а то је уједно и један од најсигурнијих начина за успјешну антималаричну акцију. Лијечењем маларичара смањујемо број клицоноша и тиме могућност нових инфекција. До недавна располагали смо само с кинином, који је већ дуго познат као одличан антималарикум, а с којим смо и ми постигли до сада веома лијепе резултате. Резултати би били и бољи, да смо имали веће количине кинина. Ради мале залихе морамо да проводимо највећу штедњу, а о некој превентивној кининизацији нема ни говора, иако би то било веома нужно и корисно. У многим крајевима са самом кининизацијом пучанства постигли смо веома лијеп успјех, како код акутних тако и код кроничних случајева маларије, спленични и паразитарни индекс знатно је спао, процентуални број теже тропике, која је још до пред 5—6 година изнашала 60—70% од свих позитивних случајева, спао је далеко испод оног блаже терцијане, те износи сада тек око 30—40%. Међутим кинин има и својих недостатака. Од доброг антималарикума захтијевамо да сигурно дјелује на све врсте маларије и све облике паразита, да не оставља рецидива и да лијечење што краће траје. Те одлике нема кинин у довољној мјери. Слабо или никако не дјелује на гамете тропике, оставља много рецидива и што му је највећа мана, лијечење книнином траје одвише дуго. По **Nocht**-овој методи за успјешно лијечење треба око два мјесеца, што знатно отешчава успјешну кининизацију широких слојева. Нападаји маларије обично и без икаквог лијечења за неколико дана попусте, а поготово иза пар грама кинина, болесник се осјећа релативно добро и уза све наше упуте и савјете ријетко који да устраје и даље

у лијечењу до потпуне куре. Тако остају неизлијечени уз тек привремена побољшања па су наравно и рецидиви много чешћи, а и паразити постају помало резистентни према кинину. Али и код најсавјеснијег лијечења рецидиви су чести, поготово код тропике, на чије сполне облике паразита, како је споменуто кинин слабо дјелује. Увођењем Plasmochin-а, новог синтетски састављеног антималарикума, добили смо добро помоћно средство, у колико исти боље и брже дјелује на гамете тропике, па је у комбинацији с кинином знатно подигао дјеловање кинина. Остали су ипак недостаци гледе рецидива (ипак много мање него код чистог кинина) и поготово што се трајања лијечења тиче (око двадесет дана). Те двије мањкавости чини се, да ће најуспјешније уклонити нови синтетски антималарикум: Atebrin, који у комбинацији с Plasmochin-ом simplex одлично дјелује на све три врсте маларије, на све облике паразита, а лијечен е траје свега 5-8 дана. Лањске смо године имали први пут прилике да искушамо тај нови антималарикум. Успјех нас је потпуно задовољио, паразити су нестајали из периферне крви редовито 2.—3. до 4. дан. Од 58 случајева, које смо лијечили Atebrin-Plasmochin-ом и гдје смо успјех контролирали крвним налазом, само два случаја су нам рецидирала иза 4 и 6 мјесеци, а ни ту не можемо да искључимо евентуалну реинфекцију. Покаже ли се и код даљих опажажања овакав успјех с Atebrin-Plasmochin-ом, значило би то читав преокрет у антималаричној акцији, јер би нам то омогућило да се повратимо с већим успјехом на рјешавање у почетку постављене формуле и да излучивањем паразита из познатог ланца брже дођемо до коначног циља.

У Сјеверној Далмацији налазимо све три врсти маларије. Иза свјетског рата па до пред неколико година далеко је превладавала тешка тропска форма. Задњих неколико година тропика је у сталном процентуалном опадању према свим микроскопским позитивним случајевима и ту утјешну појаву можемо да сматрамо веома лијепим успјехом досадање антималаричне акције. Квартане је отприлике 10% према свим позитивним случајевима, тропике 30—40%, а остало терцијана, а у околици Земуника квартана. Највећи број обољења налазимо у јулу и августу, кад превлађује терцијана (70—80%), те у јесени у септембру и октобру, када тропика досиже свој врхунац (50—60% од свих случајева). Квартане има преко читаве године, а процентуално је највиша у зимским мјесецима. У апсолутним бројевима врхунац кривуље пада од јуна до септембра с максимумом у јуну или јулу; терцијана има свој врх у јуну, тропика у септембру, а квартана у јуну и октобру. Рецидива имамо кроз читаву зиму, а у већој мјери појављују се у прољећу у априлу и мају. У исто се вријеме развија и прва генерација анофела, која доноси први и највиши годишњи успон маларичне кривуље. Пред конац јула и у августу анофелизам је нешто нижи,

највећи дио вода пресуши и кривуља маларије пада. За кишовитог љета и обиља анофеличких легла, анофелизам остаје стално на истој висини и кривуља маларије не пада (1930 г.). Прве јесење кише стварају нова легла и омогућују развитак задње генерације анофела, а с њом долази и други успон маларичне кривуље у септембру и октобру. Кад јесење кише окасне, помакне се и овај успон према октобру и новембру. На маларичну кривуљу упливише без сумње много и антипаразитарна и антиларвна акција. Зими има народ мање кинина, па број рецидива, а тиме и број клицоноша, постепено расте, да у мају достигне свој максимум. На прву генерацију анофела ради преобиља воде слабије можемо да упливишемо и зато је број нових инфекција у почетку љета највећи. Почетком љетне акције долази народ до кинина и почиње да се лијечи, умањује се број клицоноша, воде почињу да опадају, антиларвна је акција успјешнија и могућност нових инфекција све то мања. Иза јесењих киша ствара се много нових легла анофела, антиларвна акција постаје опет много тежа и мање успјешна, љетна акција свршава, кинина понестаје и кривуља маларије се диже. И начин живота има без сумње видног удјела на кривуљу маларије. Наш сељак најслабије живи баш почетком прољећа па до жетве, уз то мора у то вријеме да обавља најтеже послове, и онако слаба отпорна снага још више ослабљује и то баш у вријеме, кад је највише опасности, да буде заражен, — зато је и највиши број обољења почетком љета. Након жетве, у које вријеме долази и прво воће, исхрана се знатно побољшава, пољски послови јењавају, организам постаје отпорнији и кривуља маларије нешто пада. У јесени мора опет да чува и ноћи у винограду, а тиме се изврга чешћој инфекцији, што доводи до лаганог успона кривуље. Сви ти фактори упливишу без сумње на ток маларичне кривуље, а има их можда и нама непознатих, који ће вјеројатно бити више од теоретског значаја. Као и другдје, опазили смо и ми неко периодично дизање и спуштање вала маларије. Тако иза дугих јесењих и прољетних киша, кад кроз читаво љето остају широка легла анофела па је анофелизам висок, и у годинама иза слабе жетве, кад већина пучанства формално гладује, имамо редовито јачи вал маларије. Иза добре жетве и код мањег анофелизма вал маларије опада. Можда и релативни имунитет игра неку улогу у том правцу. Иза јаког вала маларије, кад већина пучанства преболи неколико акутних нападаја, ствара се вјеројатно и неки имунитет међу народом па је идућих година нешто отпорнији, док напротив иза неколико блажих година, тај је имунитет помало ослабио и вал маларије се диже. Тако тумачимо и појаву, да у неким селима Буковице, гдје раније није било домаће маларије и гдје према томе народ није имао никаквог имунитета према маларији, одлажењем и задржавањем сељака у маларичним Котарима

на раду у пољу, маларија се помало увукла и тамо завладала свом жестином. У таковим селима народ много теже подноси маларију и далеко више страда него народ у Котарима, којему је маларија од вјекова друг.

Анофелизам Сјеверне Далмације није исцрпиво проштудиран. Можда би се и ту нашло неко тумачење кретању и распрострањености маларије. Главна врста и коју свугдје налазимо је anofeles maculipennis, па је он без сумње главни преносач паразита. A. maculipennis је претежно зоофилан, али та његова одлика, како смо горе изнијели, не долази до изражаја у овом крају. Најрадије се задржава по тамним угловима станова и штала. Боде у сумрак и пред зору. Леже се у мирним, топлим и површном вегетацијом покривеним водама. Прве ларве налазимо већ почетком априла. Презимљује као крилатица по становима и шталама, па их можемо гдјекад да нађемо усред зиме за топлијих дана. Осим maculipennisa нађен је ријетки bifurcatus и algeriensis Theob. Bifurcatus је нађен код Грчког Ислама, Поседарја и Ервеника. Мање се задржава у становима и шталама, а боде у сумрак и по дану у сјени дрвећа. Algeriensis Theob. нађен је код Вране и Какме и сродан је bifurcatusu. Elutus, који је у јужној Далмацији доста распрострањен и сиже до Трогира, у нашим крајевима није још нађен. Једнако и superpictus и sinensis нису још познати у Сјеверној Далмацији, док су се јужније могли да нађу.

Нисмо испитивали даљину и правац лијета анофелеса. Вјеројатно би дошли до сличних резултата као и другдје. Међутим то и нема практичне вриједности у овим крајевима, јер наше село није на окупу, него раштркано, па мјесто стотињак села, како се обично рачуна, имамо заправо неколико стотина заселака, размјештених у близини поља, око плоднијих низина, кроз које протичу поточићи и јаруге или у близини локава, које служе за напајање стоке, па су све куће тек највише пар стотина метара удаљене од анофеличних легла и анофелес може лако до њих да долети. Важнију улогу игра превоз сијена у јесени, у којем селе комарци и по неколико километара далеко. Тако на пр. у Бенковцу, који нема много анофеличних легла у близини и код којих се стално врши антиларвна акција, кроз читаво љето једва да се нађе по који анофелес. Нетом почне довоз сијена, појаве се и комарци у већем броју. Овакова раштрканост села знатно отежава и поскупљује антиларвну борбу, јер не можемо главну пажњу да концентрирамо на ограничен број легла, која би у првом реду долазила у обзир за ширење маларије, него морамо једнако да обилазимо воде, јер увијек имамо у близини неколико настањених кућа.

Центар антималаричне акције у Сјеверној Далмацији је Дом Народног Здравља у Бенковцу, који је почео да дјелује концем 1927 год. Прву антималаричну акцију у овом крају организирао

је пред десет година бивши Институт за маларију у Трогиру преко својих антималаричних станица у средиштима свих општина. Сада има Дом на свом рејону седам сталних Здравствених и Антималаричних Станица (Биоград н/м, Нин, Скрадин, Обровац, Новиград, Земуник и Жегар) те двије привремене (Смилчић и Станковци). Антималаричну акцију дијелимо на зимску и љетну. Зими се врши акција само у амбулантама Дома и Станица, а траје од почетка новембра до конца априла. Почетком маја почиње љетна акција, кад се наставља рад у амбулантама, а проширује се и обиласком љекара и осталог санитетског персонала по свим селима. Оваково је обилажење неопходно нужно за успјешну акцију, јер је народу најчешће тешко да долази по лијек у десетак и више километара удаљену амбуланту, нешто што је запослен, а често што је и немаран. Села се обилазе периодично свако петнаест дана у точно одређен дан и сат и на уобичајеном мјесту. Ту се врше клинички прегледи и узимљу крвни препарати у сврху постављања спленичког и паразитарног индекса, дијели се кинин, инјекције кинина и други антималарични препарати (Plasmochin, Chinoplasmin), дају упуте и савјети за успјешно лијечење, уједно распитује и прегладавају још неоткривена мања легла анофелеса. Већ у априлу започиње пак обилазак вода и антиларвна акција, која траје до у касну јесен. У ту сврху употребљавамо највећим дијелом нафту из раније наведених разлога, а »vert de Paris« само тамо, гдје вода служи за напајање стоке, која неће да пије нафтом прекривену воду, док прашак брже тоне и лакше га се и одгурне од мјеста појења. Већ у марту почињемо разнашањем рибица gambusia, којима опскрбљујемо све сталне накупине воде. Обилазак села на свом ужем рејону врше Здравствене и Антималаричне Станице, док антиларвну акцију у читавој Сјеверној Далмацији обавља Дом.

Народ необично цијени и користи се државном антималаричном акцијом. У почетку смо наилазили на неповјерење, које се постепено потпуно губи. У самом одјељењу за маларију Дома Народног Здравља у Бенковцу било је кроз првих пет година дјеловања преко 160.000 посјета ради маларије, извршено је скоро 90.000 клиничких прегледа, преко 22.000 микроскопских прегледа, подијељено преко 1.000 кг таблетираног кинина, што изнаша преко 700 кг чистог сулфуричног и хидроклоричног кинина, око 200.000 таблета Plasmoch. comp. и Chinoplasmina, око 250 кг 1% кининовог сирупа, неколико килограма Euchinina, преко 20.000 интрамускуларних инјекција kinin-urethana, утрошено до 10.000 кг нафте, неколико квинтала мјешавине »vert de Paris« с пепелом, расијано на десетке хиљада рибица gambusia, одржан велик број предавања, подијељена читава мала библиотека књижица, брошура и летака. Овамо није урачунан рад дому подређених станица као ни рад

Института за маларију прије оснутка Дома. Осим тога уређено је стотињак бунара, врела и цистерна, чиме је народ добио здраву питку воду, а ослободио се пријашњих каљужа, локва и легла анофелеса. Прочишћени су мањи потоци и јаруге, неке изграђене у цементу и стално асаниране.

Овакав и оволики рад није остао без успјеха. Данас више није маларија онако разорна као још у почетку наше акције. Док је раније било села, гдје се према казивању старијих сељака, није тако рећи могло ни одгојити дијете, него су се села помлађивала дошљацима из здравијих крајева, гдје је морталитет поготово код дјеце био управо огроман најчешће од маларије или тешких посљедица маларије, гдје за вријеме љетних мјесеци није било могуће смоћи довољно радне снаге, јер је све лежало у маларији, сада више такових случајева не можемо да нађемо. Маларије има додуше још веома много, али помало она губи карактер социјалне болести, јер организирана државна акција пружа брзу и издашну помоћ. Остају још тешке посљедице маларије из прошлих деценија, које ће се систематским радом на подизању културног, економског и социјалног стања овога краја помало ублажавати и временом посве отстранити.

Поставља се питање, је ли ово био најбољи пут, којим смо имало да пођемо, није ли се можда могло изабрати бољи и успјешнији начин сузбијања овога огромног зла. Многи малариолози, а још више немалариолози, поготово код нас, често истичу мишљење, да је наша досадашња акција пошла кривим путем, најспоријим, често безуспјешним, јер не лијечи зло у заметку. Они стално инсистирају, често без довољног разумијевања, на радикалној асанацији терена. Нема малариолога, који у начелу не би био за радикалну асанацију и паралелну бонификацију, гдје је она нужна, али морамо да водимо рачуна о приликама, у којима живимо и о потешкоћама, да се добију нужна средства за такав рад. За асанацију и бонификацију Сјеверне Далмације требало би по рачуну стручњака око сто милијуна динара, да се такав посао уредно изведе. Кад би некако и дошли до тих средстава, опет би за неколико година морали да останемо код досадашње акције, јер нема те асанације ни мелиорације, која ће маларију преко ноћи да искоријени. А што онда, ако немамо тих нужних средстава? Били и оно пар стотина хиљада динара, што се годишње троши за антималаричну акцију, утрошили за радикалне асанације? Тиме би могло да користимо сваке године по којем селу, а 99% остало би без нужне помоћи. Довољно би било само пар година да се прекине досадашња антималарична акција па да се поврати стање од прије десет и више година и да поновно завлада пустош маларије. Код досадашње акције треба да останемо, да је по могућности проширимо и појачамо и да настојимо

наћи средства и могућности, да акцију употпунимо радикалном асанацијом и мелиорацијом. При том не смијемо да заборавимо на у почетку истакнуте културне, економске и социјалне проблеме, тако уско повезане с проблемом маларије, које треба паралелно рјешавати и ријешити па да постигнемо жељени успјех. Маларија је социјална болест овога краја, која датира од неколико стољећа и треба бар неколико деценија најинтензивнијег рада, да је искоријенимо.

Литература: Сфарчић: О маларији и њезином сузбијању у Далмацији 1923 год. (1924). — **Сфарчић-Mühlens:** Извјештај о радовима на проучавању и сузбијању маларије у Далмацији (1924). — **Сфарчић:** Извјештај о раду на сузбијању маларије у Далмацији године 1922 до 1926 (1927). — **Сфарчић:** Проблем маларије у Равним Котарима (1928). — **Сфарчић:** О асанацији села (1930). — **Караман:** Комарци Далмације и њихово сузбијање 1925. — **Ravaut:** Syphilis, paludisme, amibiase (1927). — **Brumpt:** Précis de parasitologie (1927). — Nouveau trai é de médecine — **Vincent-Rieux:** Le paludisme (1924). — **Juan Gil Collado:** hematófagos y transmisores de nefermedades (1927). — **Mühlens-Fischer:** Über Malariabehandlung mit Atebrin (1931). — Rivista di malariologia 1927—1930.

Dr. STEVO METLIČIĆ:

TOPOGRAFSKI NAZIVI U ZADARSKOJ LUCI I OKOLO NJE

Na svojoj »gornjoj«, burnoj strani, najbliže okružje grada Zadra zahvaća zatvorenu luku, koja ga za čitavu duljinu plače i od kopna odvaja, a uz nju ono morskih uvalica i dražica, koje se izvan nje kao sidrište šaroliko razvijaju u polukrugu prema sjeveru, od prilike sve do današnje talijanske granice, pa zahvaća i neposrednu pozadinu cijele te obale, tojest suhi kraj, koji je prema jugo-istoku, pri dnu luke, omeđašen Varoškim Vrtlima (Orti di Zara) i Varoškim Stanima (Stani di Zara), a koji se preko Papratnice, Skrocâ (Torrette) i Gospe od masline (Madonna di Bellafusa) dalje u krugu pruža do Puntamike.

Luka, produžena obala do Puntamike i suhi kraj iza njih, iako su izvan bedema gradskih, ipak prave s gradom Zadrom ne samo jednu geografsku cjelinu, već jedan jedincati sklop u kojemu kuca zajednički život; pa ako se uzmu na um sve faze historijskog razvitka grada Zadra, njegovo vaikadašnje šarenilo u nacionalnom i u jezičnom pogledu, te njegova viekovna funkcija pod tuđim dominacijama i karakter tih dominacija, s jedne strane, a s druge činjenica, da se tik do njegovih bedema od viekova udomio naš narod bez ikakve primjese, lako je razumjeti, da proučavanje mjesnih naziva u onom skučenom kraju pruža rijetku zanimljivost, za nas tim veću, što nam se od takva proučavanja potvrđuje ono što već znamo: tojest da je naš narod, došavši pred vjekove u taj kraj, mahom izbrisao u njemu svaki prijašnji, tuđi etnički trag, udario mu svoj čisti nacionalni pečat i proti svim hirovima historije, te usprkos svakog podgrizanja, nenatrunjena ga sačuvao do dana današnjega.

Krajni, južno-istočni kut luke zadarske nalazi se pod južnom utvrdom grada, tehnički zvanom »rožna građa«, »opera a corno«, »Hornwerk«, a prostirao se nekada sve do ceste, gdje su Vukića kuće. Na tome mjestu, koje je kasnije djelomice nasuto, bili su takozvani »jazi«, to jest plitki, primitivni, morski ribnjaci, ograđeni zidom u suho. Takvih »jaza« ima još i dandanas na gornjoj obali luke sve do ispred male, napred turene, izložene tvrđe, krštene od mletačke vojne vlasti imenom »Fortin «. Taj kut luke, do kojega nijesu nikada dopirali veći brodovi, jer je plitak i neuređen, nazvan je talijanski, još u starije

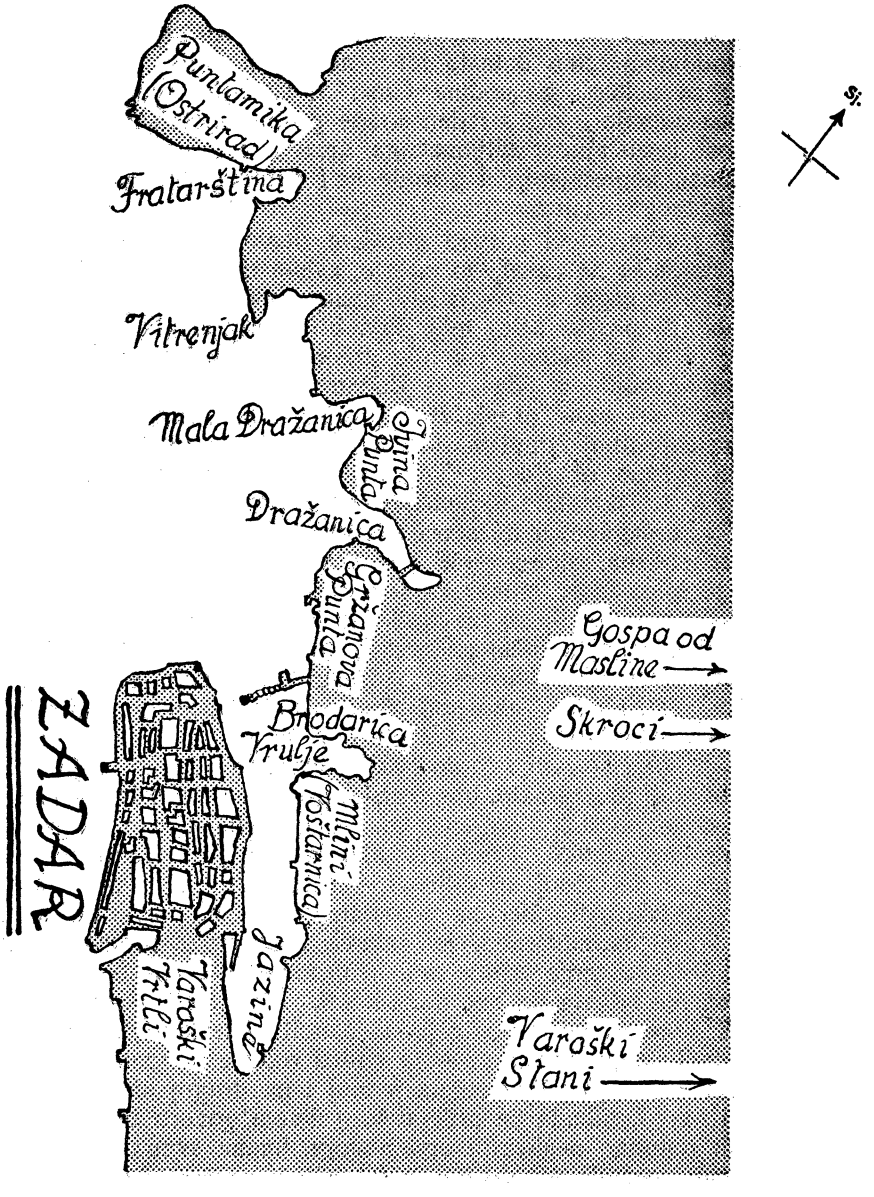
ZADAR
Varaški Tilli
Jazine
Mlini
Voštanica
Brodarica
Vrulje
Gjanova
Punta
Dražanica
Mala Dražanica
Punta
Vitrenjak
Fratarština
Puntamika (Ostirad)
Gospa od Masline
Skroci
Varaški Stani
Si

doba, »**Valle del Ghisi**«, po imenu nekoga venecijanskoga vojnoga zapovjednika, a naški »**Jazine**«, prema svojim prirodnim osobinama. Ta se dva naziva drže usporedo, bez ikakve uzajamne veze, tako da stari, negdašnj Zadranin, koji je malo kad povirio izvan gradskih bedema a kamo li došao u dodir s narodom, nije valjda nikada doznao za neke »Jazine«, isto kao što naš puk, koji je tu stanovao ili školjarskim brodovima tamo dolazio idući na rad u polje, nije nikada ni u snu čuo za nekoga gospodina Ghisi li za neku njegovu uvalu. Ali udara bez sumnje u oči s jedne strane gruba, neetnička, dominatorska službenost i slučajnost talijanskoga naziva, a s druge strane krasna samoniklost, nepromjenljiva prirodnost i duboka, jezična etničnost našega narodnoga naziva.

S Jazina, idući napred gornjom obalom luke zadarske prema sjeveru, naiđe se na naseljeno mjesto, zvano naški »**Brodarica**« a talijanski »**Barcagno**«. To je do nazad malo decenija bilo doduše napredno, ali prosto selo, gdje nije bilo gospodskih kuća; zvalo se tako, jer je tu na malome rtu bilo pristanište i prijevoz u grad nakraj puta, koji je vodio iz Nina i iz Bokanjca. No godine 1872 taj je put preuređen i pri tome prosječen i prebačen na drugi mali rt, koji se nalazi na suprotnoj strani morske uvale, nazvane naški »**Vrulje**« a talijanski »**Valle di Bora**«. Tako se dogodi, da taj drugi rt, kao novo, življe i prikladn je prijevozno pristanište, pomalo dobi ime »Brodarica i »Barcagno«, a da stara »Brodarica« i stari »Barcagno« ostadoše bez rođena, skoro pače bez ikakva imena. Takovoj pometnji trebalo je ipak da se makar kako doskoči, već radi toga što se čitav onaj kraj bio počeo lijepo razvijati, što je sjeverni rt pripadao poreskoj općini bokanjačkoj a južni zadarskoj, te što je s vremenom i jedna i druga strana dobila svoje poštansko sabiralište, koje je moralo da ima i svoj zvanični naziv. Tako pod silom prilika sjeverna strana konačno zadrža ime »Brodarica« i »Barcagno«, a za južnu, po nekoj kući (Batarinoj), u kojoj se ranije radio vosak, ustâli se pomalo talijanski naziv »**Cereria**«, koji je naprosto, birokratski, preveden »**Voštarnica**«.

Da se po duhu talijanskoga jezika neko čitavo, bujno naselje može pravilno nazvati »Cereria«, jako je sumnjivo. Tako što zastalno ne odgovara klasičnoj dovitljivosti talijanskoga naroda u stvaranju mjesnih naziva. Ali opet za »Voštarnicu« treba reći, da je prosta jezična i etnička nakarada, jer takova riječ može gramatički značiti samo ono mjesto gdje voštar radi ili prodaje svoj vosak, a i inače, jer ona najoštrije odvaja od one darovitosti, prirodnosti, praktičnosti i sl'kovitosti, koje su od vajkada jedna osobita karakteristika našega naroda u nadijevanju imena svakom kutiću rođene mu zemlje.

I faktično Brodaričani na jednoj i na drugoj strani Vrulja, kao ni ostali narod, nikada ne prihvatiše u živom govoru toga pogrešnoga i za njih potpuno neshvatljivoga novoga imena svoga naselja; radije bi ga čak nazvali »Cerarija« nego »Voštarnica«. Ali, kako odmah blizu pristaništa stare Brodarice neki Jakov Perlini podigne nazad nekoliko decenija oveći mlin za brašno i za buhač, nazva narod u prvi mah ono mjesto »Prlinovac«. Vrlo malo to potraja, pa s Jakovom

Perlini nestade i odnosnoga imena. No ostade veliki mlin, koji za zadarsko okružje većim dijelom zamijeni krčke slapove, a koji i dandanas postoji. Baš po njemu, u zabuni radi stare i nove Brodarice, nazva naš narod, odavna i općenito, izvan zvaničnih akata, ono mjesto: **»M l i n i«.**

Da je »Brodarica« lijep, naš, mjesni naziv, očito je. No n je isto tako jasno, da je riječ »Barcagno« čisto talijanske ruke. Korijen mu je doduše »barca«, ali se naški također kaže »barka«, pa i neka je tuđega porijetla. A vjekovni dodir između dva jezika stvara uvijek neka mutna akustična stapanja. No i kad bi se uzelo, da je naziv »Barcagno«, i po zvuku i po svojoj tvorbi, čisto i pravilno talijanski, svejedno stoji, da »Barkanj« ima ipak kâ neki naš pr zvuk, dok mu rođena kćerka »Barkanjuša«, obična riječ u Zadru, spada ravno u krug našega jezika.

A što reći o gore spomenutoj »Valle di bora« i o »Vruljama«? Morska uvala između stare i nove Brodarice, kao i čitava ona obala, leži uistinu gradu Zadru na gornju stranu, to jest na buru, ali prema cijeloj ostaloj okolini vjetrovi su joj baš suprotn , kao što se u njoj od vajkada promeću skoro isključivo Brodaričani a nikako Zadrani, pa prema tomu »Valle di bora« nije uopće po ničemu nikakvo topografsko ime već samo dokaz nepoznavanja ili nepoštivanja pravoga imena. A to ime »Vrulje« postoji od vijekova, u skladu s našom narodnom nomenklaturom, jer tu pri moru uvijek pomalo pišti iz kraja voda, u kojoj Brodaričanke ili Barkanjuše peru rublje. Pa »Vrulje« zapravo zahvaćaju ne samo onu malu morsku uvalu već i čitavu nizinu do ceste, to jest onaj dolac, što je nazad dva tri decenija zasađen borima, a što se talijanski nazivlje **»Bosco dei Pini«.** No i tu je pitati, gdje li je etničnost takvoga naziva, te kako l se onaj dolac talijanski zvao, dok je do nedavno bio prosti pašnjak, bez ikakvih borova?

Od nove »Brodarice«, u pravcu prema sjeveru, dijelom u samoj luci a dijelom izvan nje, proteže se u ravnoj liniji oveći komad obale, koji leži čisto na podne a gdje je sada dosta novih i lijepih zgrada. Taj komad obale nema talijanskoga imena a naški je nazvan **»G r ž a n o v a p u n t a«.**

Iza toga položaja izvija se dosta velika i duboka uvala, koja je dobro sidrište za jedrenjače. Ime joj je od vajkada samo **»D r a ž a n i c a«.** Kod našega naroda ona nije pod nikakvim drugim imenom poznata. Talijanski je zovu **»Valle di Maistro«,** ali to je prosto ševrdanje, jer ona ne leži ni samome gradu »a maistro«, »na zmorac«, a kamo li ostaloj okolini. Naprotiv, kao što i ona sama, tako još jedna takva manja uvala, pa treća, položene su gradu baš na sjever, no kako su geografski sve tri u istim prilikama a nemaju vlastitoga talijanskoga imena, one se po podobi prve ovako označuju: **»Prima Valle di Maistro«, »Seconda Valle di Maistro«, »Terza Valle di Maistro«.** Pa da nije to pravo vrtljanje!

Od »Dražanice« opet se jedan komad obale proteže u ravnoj liniji i vodi do omanje uvale. Taj se komad obale zove naški **»I v i n a**

punta« a uvalica »**Mala dražanica**«. Za obalu nema talijanskoga naziva, a za »Malu dražanicu« lako je pogoditi, da je po talijanskom krštenju istovjetna sa »Seconda valle di maistro«.

Nakon »Male dražanice« obala se jako sagiblje i pravi odulji, oštri, kameniti rt, koji gleda na jugo baš prema gradu, a na udaru je svim vjetrovima. To se mjesto, očito prema svom položaju, zove »**Vitrenjak**«. Talijanska je oznaka za nj »**Case Rotte**«, pa se tako i tu događa, da u nedostatku talijanskoga etničkoga života i naziva daje prigode kojekakom imenu prosta slučajnost, što se na samom vrhu rta, ne znamo otkada, nalazi neka ruševina male, poljske kućice.

Dosta daleko od Vitrenjaka, a prije Puntamike, naći je još jednu malu morsku dragu, koja se naški zove »**Fratarština**«, jer je od starih vremena zemlja okolo nje pod rukom samostana Sv. Mihovila u Zadru; to je baš ona treća uvalica, koja, kako gore spomenusmo, prolazi talijanski pod imenom »Terza valle di maistro«.

I tako lijepo dođosmo do »**Puntamike**«, što se, naravno, talijanski piše »**Puntamica**«. Za prvi dio te riječi jasno je, da je romanskoga porijekla; no na primorju »punta« se više ili manje udomila u našemu jeziku, a znači rât ili rt na moru. Naprotiv za drugi dio »mica« ili »mika« filolozi se nikako nijesu mogli složiti odakle li potječe. Prof. Brunelli, rođeni Jakinjanin, a u novije vrijeme historičar grada Zadra, razlaže doduše, kako je »mica« isto što i »muca« (?), a ova zadnja da u starom, izginulom, romansko-dalmatinskom jeziku, dakle ne talijanskom, znači »nizinu«, koja bi baš postojala iza rta Puntamike, a nema inače nikako neke znatnije prostranosti. No ocjena profesora Brunelli nije znanstveno provjerena, a kamo li prihvaćena, dok se on sam ne može smatrati dosta pouzdanim, kad god se radi o dokazivanju talijanstva ili romanstva grada Zadra i Dalmacije. Pitanje ostaje dakle neriješeno. Tek ćemo ovdje napomenuti, da se u našim starim ispravama češće naiđe na mjesno ime »**Ostrirad**«, što bi regbi odgovaralo baš Puntamiki; a ako je to tako, onda je sigurno, da je naš »Oštri rât« morao odavna potpuno ustuknuti pred venecijanskom i austrijskom upravnom posvemašnjom talijanštinom, pogotovo na moru, te otkada je na Puntamiki podignut veliki svjetionik. Poznato je, koliko li se je austrijska pomorska uprava do u najzadnje vrijeme prije rata odlikovala potpunim nepoznavanjem i sistematskim zabacivanjem naših narodnih naziva te naturivanjem talijanskih, pa uopće slabim shvaćanjem etničkih prilika na našem primorju. Ali je baš s Puntamikom ona to pognala do lakrdije, jer je uzela da je »Puntamica« zapravo »**Punta Amica**«, te dala isklesati na bijeloj ploči, visoko na samom svjetioniku, službeno mu ime ovako: Lanterna di Punta Amica, a to znači: Svjetionik Prijateljskog rta!!

Prikaz o nazivima, koji postoje na zadarskoj morskoj obali, s time je svršen, pa treba sada jednako uzeti u ocjenu pojas suhoga kraja, što se u neposrednoj blizini grada, kao pozadina same obale, u lijepom krugu prostire. No pri tome ćemo se osvrnuti samo na četiri naziva u početku navedena, a to jer smo ih već spomenuli i jer se mogu barem djelomice dovesti u dodir s talijanskim nazivima. Naprotiv

nećemo navoditi ni pretresati sve ostale nazive, koji u tom kraju postoje, bilo da se odnose na manje ili na veće prostore ili na pojedine zemlje, jer bi to bilo neizmjerno dugo a svakako bi premašilo dohvat ovoga prikaza. Ali, kad bi se na taj posao dali, izašlo bi, da čitava uža pozadina zadarske luke i po broju i po karakter stikama mjesnih naziva pruža potpuno jednaku sliku kao svaka druga zemlja ili polje, na kojima od vjekova trapi samo i isključivo naš narod.

U nutrini grada Zadra, baš na podnevnoj strani, ispod njegovih visokih i jakih bedema, živio je od pamtivjeka velik broj težaka, koji su i po govoru i po nošnji bili čisti pripadnici našega roda. Oni su nekada brojili na hiljade, ali su s vremenom sve više i v še ponestajali, jer bi se pomalo inurbanirali. Taj se proces od prilike svršio početkom ovoga vijeka, pa za njima ostadoše u gradu samo stari nadritalijanski nazivi nekih malih širina, takozvane **»Pogliane«** i **»Poglianette«**, kao uspomena na njihove **»Poljane«** i **»Poljanice«**. No glavni dio grada, gdje su oni stanovali, zvao se, pa se i dandanas zove **»Varoš«**, talijanski **»Borgo Interno«**, a oni sami su se bez razlike nazivali **»Varošani«**, talijanski **»Borghesani«**, odnosno **»Borghigiani«**. Baš iz toga nastadoše izvan grada nazivi **»Varoški vrili«**, **»Varoški stani«** i **»Varoško polje«**, jer su tu uvijek bile samo zemlje, koje su držali i radili **»Varošani«**. Isto tako zvala se ranije, a zove i dandanas, **»Varoška ulica«** ona ulica, koja od središta grada vodi u »Varoš«. Ti su nazivi bez sumnje nastali u najstarije doba, kad o talijanskom jeziku ili o Mlecima nije još b lo ni pravoga govora. Naravno je dakle, da kasniji, talijanski surogat tih naziva nije mogao biti niti samonikao niti s etničke strane dobar. Mjesna mena **»Orti di Zara«**, **»Stani di Zara«** (poslije aneksije **»Casali di Zara«**) i **»Poglie di Zara«**, osim što su zadržala naše riječi »Stani« i »Polje«, ne znače a ma baš ništa, ili barem ne kažu ono što je trebalo reći, jer je tu jezgra stvari i naziva bila specifično u »varoškim« a ne u nekim »zadarskim« zemljama: tà »zadarske« su nekako bile sve zemlje u neposrednoj blizini grada! Talijanska imena, o kojima se radi, nijesu dakle nego neka slaba, nerealna adaptacija našim narodnim nazivima, što je dokazano i činjenicom, da je **»Varoška ulica«** u samome gradu talijanski pravilno nazvana **»Via del Borgo«**.

»Papratnica« nema da se takmi s nikakvim talijanskim nazivom.

Naši **»Skroci«**, potpuno nepoznati zadarskoj gospodi, nazvani su talijanski **»Torrette«**, jamačno jer su tu u neko doba sagrađene i još se mogu vidjeti dvije obrambene osrednje kule, već ruševne. O etničkoj vrijednosti našega i talijanskoga naziva, te o njihovu međusobnom odnosu nećemo ovdje ponavljati ono što smo u sličnim slučajevima gore istakli. Tek se razumije, da za naš narod talijanski naziv čisto kao da i ne postoji.

Napokon **»Bellafusa«** nije nego prezime nekoga popa Talijanca, koji je ostavio zadužbinu u prilog crkve po njemu nazvane **»Madonna di Bellafusa«** a koja je kod našega naroda poznata pod imenom **Gospa od masline«**. Interesantno je, da ta dosta

velika crkva, okružena prostranom portom, kod koje je na dan Velike Gospe proštenje, leži dražesno pod brijegom, zaklonjena od vjetrova a okružena gustim maslinjacima, te da joj je na gornjem pragu ulaznih vrata uklesan latinski natpis: »Quasi oliva speciosa in campis«.

Ovaj prikaz, koji je bez pretenzije a s velikom ljubavlju napisan samo na osnovu poznavanja stvarnih prilika, daje nam svjedočanstvo: da izvan bedema grada Zadra, u samoj luci njegovoj i oko nje, nema za pojedina mjesta talijanskih topografskih naziva, a ukoliko ih ima, da su svi redom potpuno lišeni svake etničke značajnosti; pa nam to snaži uvjerenje i osjećaj, da mile nam riječi, Jazine, Brodarica, Vrulje, Skroci, Dražanica, V trenjak, mirisavo i krepko cvijeće iz naše narodne bašte, neće nikada uginuti.

Др. ДУШАН УРУКАЛО:

ПОМОРСТВО И ПОМОРЦИ МОРЛАЧКОГ КАНАЛА

Од ускочке јуначке славе и поморске вјештине, сјеверодалматинско поморство вуче своје поријекло. Ускочка се гнијезда редају од Сења до Обровца, расијана код Јабланца, Карлобага, Стариграда, Равањске, Поседарја, Новиграда и Обровца, међу гудурама невиђене љепоте и страшне голоте, између којих Шибеник и Пржунац на Зрмањи још и данас стрше у рушевинама на црвеним хридима оштрих зрмањских кукова. То су мртви остаци једне у својој бити истините слободе, коју су кроз јунаштво, прегалаштво и лукавство наши преци, у борби противу Турчина некрста и Млечана злокрста, крвљу својом пожудно и вјерно све до злосрећне 1618 године бранили. Тада их војнини Надвојводе Фердинанда свирепо растјераше, темељећи своја права и надмоћ на Мадридском уговору од 6 септембра 1617 год. О свршетку тих свијетлих дана наше јуначке морнарске прошлости историја каже[1]):

»Послије седамдесет година Ускоци мораху да оставе море, присиљени од **неприсподобиво веће силе.** Они бјеху сломљени али не савинути, подлегоше у борби као најжешћи лавови. У доба када је остали наш народ стењао под туђим господством, ускоци показаше цијелом свијету несавладиву своју снагу. Доказаше колико љубоморно воле и бране своју родну груду, свој језик, своју народност и своју слободу. Венеција која се је сматрала несавладивом господарицом Јадранскога Мора **није** то стварно била, јер су на Јадрану Ускоци, противу њене воље и њене огромне флоте, слободно пловили, а цијели крајеви источног јадранског приморја (наше данашње обале) плаћаху им данак. — Неустрашиви, горди и дрски, лукави и мудри, показаше колико на нашем мору и у нашем народу вриједи појединац, који знаде што је море, који се не боји буре и валова а уз то је ратник, јунак, борац, који све за Слободу, Част и Право свог Народа даје«.

---

[1]) Dr. Grga Novak: Naše more.

Остаци ускочких породица разбјежаше се прогоњени. Пођоше једни у унутрашњост Лике — преко Велебита — а други, у мањем броју, раштркаше се у предјеле испод Велебита према истоку у села Стариград и Селине, те касније одатле прећоше неки на супротну обалу у село Вињерац, гдје нађоше зараде. Супротна обала Велеботског или Планинског Канала у свом источном дијелу, баш у крају о ком говоримо, назива се Морлачки (влашки) Канал; та се обала као језичац простире од новиградског Мора и мореуза Ждрила до пролаза (врата) Св. Николе између отока Пага и отока Вира, те Нина и Ражанца на обали.

Како рекосмо, остаци породица нађоше запослења, и у околици Вениерова Каштела (чији се остаци са три куле још добро виде) основаше село. И ту ускочка дјеца мораху силом да обуздају своје слободарске осјећаје, пригушивани млетачком силом и уским велебитским каналом, иза кога се, као тамнички зид, сивио горди Велебит, са својим врлетним висинама и својом жестоком буром. Живјели су мирним животом и радом пољодјелаца и виноградара, бавили су се и морнарством у опсегу у ком је то имало чисто рибарски или превозни — на возарици преко канала — карактер. Били су касније, јер већ генерацијама отупљени, и морнари најамници или робови-галијоти на лађама свијетле Млетачке Републике.

Позната је чињеница, да на територију Млетачке републике за цијело вријеме њене моћи никада ниједан млетачки грађанин из освојених или иначе присаједињених земаља није могао нити смио да посједује брод нити да се поморском трговином бави. Млетачка је поморска трговина и бродовласништво било законима одређено као привилегија млетачке властеле и понеких изабраних чисто венецијанских властелинских или њима ближих обитељи. Венеција је наиме будно чувала власт над морем од било кога, који својим поријеклом није гарантовао несумњиву оданост и вјерност »Serenissimi« на мору.

Пролазили су вјекови на Јадрану непомућени. »In certamine prima« је био мото који се је над свим морима Средоземног базена под заставом Св. Марка као вјеровање осјећао. Предјели Сјеверне Далмације, сиромашни и јадни, пролажаху дане биједе и покорности.

Тек год. 1797 када је миром у Кампоформију Млетачка Република, тај дотадањи самодржац власти на Јадрану (јер је Дубровачка Република стајала са свима у добрим односима ради свог очајног положаја) била напросто по Французима збрисана као држава и када је Аустрија по први пут загосподарила нашим приморјем, укинуте су привилегије које су поморску трговину и бродарство биле резервирале само Млечанима. Тада је правно ускрсла слобода пловидбе и трговине за свакога, и они, који су као потомци јуначких ускока атавистички у себи носили љубав за море и поморство, осјетише у себи позив и дужност да напре-

дују те да се поврате на море, желећи да по њему поново свијетом разнесу стару славу и прошлост рода нашег, уз друге врле поморце тадашњице, дубровчане, бокеље, пељешчане и бакране.

Али поновни политички догађаји који су се у бурним тим годинама редали једни за другима, у несигурној ситуацији на Јадранском Мору и обалама, које су Пожунским миром год. 1805 испале из аустријског посједа и прешле у посјед Француске те опет год. 1814 по Наполеоновом паду припале Аустрији, ометоше сваки потхват.

Од 1814 до 1848, а и даље, Аустрија није пријечила развитак поморства, али га није ни стварно помагала. Постојала су и напредовала јака бродарска друштва »Аустријски Лојд« и друга бродовласничка предузећа у Трсту, која су предузећа била у главноме у рукама наших људи, особито Срба бокеља. Идеје и надања наших сиромашних поморацa из сјеверне Далмације нису могле лако да се остваре; главни разлог лежао је у неимаштини. Воље је било много, знања још више, али новца ни кредита нити су имали нити су могли да га нађу, јер нису имали већих непокретних добара.

Тек када су се стишали бурни дани и када су политички немири од 1848 престали те када је Угарском завладао аустријски пар, започела је жива трговина између Трста и Венеције, тих главних јадранских емпорија, да се развија према Далмацији. Трговина се је кретала у једном правцу према Шибенику, Сплиту и Метковићу, излазним лукама Босне и Херцеговине, а у другом правцу према Карлобагу и Обровцу. Со из пашке солане ишла је у великим количинама за Лику и Босну преко Карлобага и Обровца, а из унутрашњости благо и друга трговина извозила се преко њих. Тада никну »вињерачка морнарица«, јер за њу наста »raison d'être« и јер морлачким каналом, опасним и тешким, нитко осим њих није смио ни знао да плови.

Градиле су се и куповале лађе. Кнежевићи су посједовали 9 бродова и то трабакуле «Антонио Вениер«, »Беато Антонио«, »Антонио Ђузепе«, »Сан Антонио«, »Св. Анте Чудотворни« те логере »Мариа Кармелитана«, »Изглед«, »Св. Никола« и »Краљевић Марко«; тонажа ових бродова се је кретала од 90 до 140 тона носивости. Парићи и Жмикићи посједоваху бродове »Верђиниа«, »Складна Браћа«, »Отац Никола« и »Патриарка« док Магаши, Жунићи и Пекоте посједоваху трабакуле »Св. Јосип«, »Св. Никола« и логер »Елена«. Ти бродови бијаху за више деценија извор зараде и благостања вињерчана. Вињерачка је морнарица цвала и њени се бродови увијек пуни робе, особито соли из Пирана и Пага, налажаху у свим Јадранским лукама а и у Албанским и Грчким у које су из Трста, Венеције и Ријеке возили разноврсну робу, особито кафу, шећер и манифактуре те грађевно дрво, а у њима товарили уље, грчко вино и санторин, који је требао онда за градњу обала у Далмацији.

Најважнија лука са којом су Вињерачки бродови саобраћали била је у то доба Обровац. Обровачки трговци Симићи, Камарани, Јанковићи, Радовани, Радуловићи, Чале, Деснице, Угрица, Урукало, Олујићи и други добављаху своју трговачку робу, почам од 1850 пак све до 1896 из Трста, Венеције и Ријеке. Обровац је тада имао и трговина са Ликом и западном Босном се бијаше толико развила да је било дана, када су се дуж цијеле Обровачке обале, на десетине бродова збијали један уз другога, товарећи или истоварајући вино, уље, ракију, циглу, — која се је тада увозила из Порденона — или одвозећи разне љековите биљке, вуну, понешто стоке, горивог дрвета, воћа и других продуката.

Али у мјесецу аугусту год. 1896 промакну кроз морлачки конал први трговачки пароброд имена »Ёко« друштва »Ризмондо« из Макарске; заповиједао је њим пок. кап. Иван Болмарчић а као пилот за зрмањске окуке и блата био је укрцан кап. Јаков Кнежевић.

Тог се је дана морлачки конал испунио димом а тај је црни дим навијестио да је и по други пут дошао конац вињерачкој морнарици. И вињерчани као и други далматински поморци нису знали да схвате напредак технике и, умјесто да се посвете паробродарству у правом моменту кад је тај посао био толико рентабилан, они се преплашени и неповјерљиви зауставише, привезаше своје једрењаче, од којих су неке касније продали а неке оставили да изагњију у Вињерачкој луци, у којој се остаци ребара лађа још и данас виде.

Старе слике у собама вињерачких поморада казују нам прошлост. Она је била славна али веома кратка. За преко четрдесет година старе камене кућице ношаху у себи уздисаје и надања, кад су зими иза прозора дрманих од буре мирно бдиле и Богу се молиле мајке и жене, старци и дјеца, мислећи на своје миле, који су тада на мору за њих горак морнарски крух зарађивали. А кад би вињерачки трабакул или логер ушао у вињерачку луку, (то се је догађало зими о Божићу и у прољеће о Ускрсу), тмурно би село весељем оживјело, и пјесмом и смијехом одзвањало. Много је удовица закукало у Вињерцу јер су њихови мужеви на туђим бродовима у великим морима своје животе нечујно и непознато изгубили. Још је већа невоља снашла село када су у првим годинама овога вијека цијеле обитељи, вјеројатно из насљедних болести поморада, напросто нестале и куће им опустјеле.

У каснијим је годинама било неколико покушаја да се Вињерачка морнарица успостави, али у непогодан час подузети или незнатним капиталом утемељени, ови покушаји пропадоше.

Сада од старе поморске славе Вињерчани остадоше на гласу као врсни капетани; млађи Кнежевићи, Жунићи, Магаши, Жмикићи, Парићи и други из некада бродовласничких породица по-

стадоше капетани на туђим бродовима. Али стара изумрла слава која се је као кратак бљесак појавила половином прошлог вијека да онда поновно у мрак утоне, чека нове, боље и свјетлије дане.

Сјеверна Далмација има свога мора, има своју морнарско-јуначку традицију, има живих поморaца, она ће имати и своју будућност.

САДРЖАЈ

Мирко Королија: Уводни сонет 4

Историја:

Бошко Десница: Неколико прилога историјском проучавању народне пјесме . . 7
» » Вук Мандушић 25
» » Земунички догађај 31
» » Смрт Стојана Јанковића и сеоба рамских фрањеваца у Далмацију 36
Др. Никола Суботић: Владика Симеон Кончаревић и његов Летопис 43
Ljubo Vlačić: Nekoliko dokumenata iz doba prvog i drugog pokušaja unijaćenja pravoslavnih u Dalmaciji 53
» » Izvještaj rimokatoličkog sveštenika Devića o stanju u Bosni u prvoj polini XIX veka 80

Књижевност:

Мирко Колорија: Манастир Крка *(пјесма)* 87
Владан Десница: Двије импресије из Горње Далмације *(пјесме)* Сељани 88
Дјевојке на води . 88
» » Љетни мотив *(пјесма)* 89
Ћиро Чичин-Шајин: Иницијали *(пјесма)* 90
» » Коло *(пјесма)* 90
Мирко Колорија: Водопад Манојловац 91
Ћиро Чичин-Шајин: Сјеверодалматински пејсажи 95
Владимир Ризмондо: Грађанска Далмација у умјетности Симе Матавуља . . . 105
Владан Десница: Један поглед на личност Доситејеву 110

Културна и социјална питања:

Др. Урош Десница: Југословенство као народност 127
Др. Еуген Нежић: Маларија у Сјеверној Далмацији 136
Dr. Stevo Metličić: Topografski nazivi u zadarskoj luci i okolo nje 148
Др. Душан Урукало: Поморство и поморци Морлачког Канала 155